

***Ji şerê malazgirê û heta şerê  
çardiranê pêvajoyên şer li  
kurdistanê***

*Abdusamet Yîgît*

*weşanên*

Ji şerê Malazgirê û heta şerê çardiranê pêvajoyên şer li kurdistanê  
@Abdusamet yigit  
Weşanên dîrokê  
2022-Almanya-Berlin  
Grafik: zendî şîyar

ISBN 968-4-940996-30-0

### **Pêşgotin:**

Pêvajoya ji şerê malazgir û heta pêvajoya şerê çardiranê wê li kurdistanê wê weke navberekê giring ku wê di wê de wê gelek pêşketinên giring ku wê pêşveçûnên piştî jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di wê dewê bibin. Di wê demê de wê hatina komên selçûqî li herêmê û hin bi hin ol gûharandina wan re wê, li herêmê wê, êdî wê hin bi hin wê destûrê wê bistênin ku ew êdî bijîn. Di destpêkê de wê, di dema şadadî û merwaniyan de ku wê werina herêmê wê pêşî wê, di bin iteate xwe ji şahên kurd re bi nîşandinê re wê karibin destûra jîyankirinê ew girin.

Piştî wê demek nû û wê hin bi hin wê reng û awayê wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê di bin serdestîya şadadîyan wê li herêmê wê iteata xwe wê bidina nîşandin û wê karibin bijîn. Piştî wê ev rewş wê heta hetam beşa dema bavê fida û hinekê jî ji dema wî wêdetir jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bijîn. Lê hin bi hin ev kom ku wê hêzê bidest bixin wê êdî wê hin bi hin wê li herêmê wê xwe bidina nîşandin.

Hebûna wan a li herêmên weke yên anatolia û her wusa ber bahre sipî û hwd ku wê nbicîh bibin wê, di wê temenê de wê di wê demê ku wê li herêmê weke hêzek mazin a serwer wê hebê bizans wê hebûna wan herê nebê. Wê di wê temenê de wê wan ji xwe re wê teluke wê bibînê û wê, bidest paqijkirina wan ji herêmê wê bikê.

Ev rewş wê heta ku wê wan bide berxwe û ji herêmê wê derxê. Lê di wê temenê de wê dema ku wê, hêzên bizans wê bikevina nava axa kurdistanê ku wê demê de wê, bi hêzên kurd re wê, werina hemberî hev û wê, di wê demê de ku wê şerê malazgirê wê di nava wan de wê rûbide wê bi şikandina hêzên bizansî re wê, di rengekê de wê bi encam bibê. Ev wê, di awayekê de wê, cardin wê, deriyê anatolia wê ji wan koman re wê êdî wê bide vekirin. Wê hebûna wan li herêmê wê bide mayindakirin. Bi saya kurdan wê pêşî ku wê di bin iteate wan de ku wê bijîn û piştî wê bi wê serkevtina li hemberî bizansê a hêzên kurd ku wê, di rengekê de wê bibê wê piştî wê êdî wê rewş wê di awayekê de wê weke ku wê bigûharê.

Di wê demê de wê hêzên şadadî wê, li herêmê wê belavbûyî wê serdest bin û wê piştî wê, ku wê, bi sedema wê serkevtinê ku wê hêzên

kurdistanî ku wê werina ba hev wê piştî wê bê sedema wê ku ew li herêmê êdî bi berdewamî weke hêzek serwer a serdest tevbigerihin. Di dewama wê de wê piştî wê, pêvajoya desthialtiya imparatoriya eyûbîyan ku wê van herdû deesthilatên kurdistanî jî wê hilde li nava xwe wê di renekê de wê pêşkeve û wê, li giştîya herêmê wê serwer bibê. Wê hem bi hêzên xwe yên bahrî û hem jî ên ser rûyê ardê re wê di renekê de wê weke k uwê were dîtin wê, êdî wê serdestîya xwe wê mazintir wê di renekê de wê demezrênin û wê pêşbixin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev pêvajo wê di wê temenê de wê heta dema şerê çardiranê wê bi serwerî û serdestîya desthilatdariyên kurdistanî ên weke jîhji ya dema şedadîya û heta ya eyûbîyan û hwd wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê, di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Piştî wê, di awayekê de wê, şerê çardiranê ku kurd wê, ji aliyekê ve wê, weke «şerê xiyanetê» jî wê di renekê de wê, di renekê de wê bi nav bikin ev komên ku ew bi din iteate wan de dijîn ku ew bi hêz dibin wê ji nava wan wê êdî wê li hemberî dest desthilatîyên wan ên herêmê wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, heta wê demê ku wê ji wan wê bixwûn û wê, xwe bi hêz bikin û piştî ku wan xwe bi hêzkirîya wê berê xwe wê bidina wê çavkaniya ku wan xwe ji wê bi hêzkirîya. Wê di wê temenê de wê, bidest hêrîşên li herêmên kurdistanî û desthilatîyên wê bikin. Di wê temenê de wê, ev pêvajo wê heta şerê çardiranê wê di renekê de wê, were dîtin ku wê, bidomê. Di şerê çardiranê de wê dema ku wê hêzên herêmî wê ji aliyê van komên ku ew di bin iteate wan de dijîn ku wê, werina şikandin û pê de wê, di renekê de wê êdî wê bi wê re wê, pêvajoyek din wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Çendî ku wê şerê çardiranê wê di temenê mezhebî de wê li ser wê were ser ziman jî lê zêde di aslê xwe de wê di bin wê navê û çerçoveyê de wê hanîna wê ya ser ziman jî wê zêde wê weke ku wê nikaribê vegotinbar bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya şerê li kurdistanê ku ew kom wê heta şerê çardiranê wê bi wê encamê wê pêşbixin wê li ser wê encamê re wê herêmê wê, bi hemû demên wê yên piştî wê bikina weke demên şerên li hemberî komên civakî ên xalkî herêmê jî. Di wê temenê de wê, jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şerên li hemberî civake kurd wê heta roja me ku wê, bê domandin jî wê weke

şerê di dewama wê de wê, weke domandina wê karibê wê di rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê de wê pêvajoya nava şerê malazgirê û heta yê çardiranê wê, di rengê de wê, weke pêvajoyek ku wê di wê temenê de wê pêvajoya şerê herêmê wê temenê wan wê di wê temenê de wê di rengê de ku wê biafirê û wê di wê temenê de wê weke destpêka wê jî wê li herêmê wê karibê wê, bênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, pêvajoyên civakî ên xalkê herêmê di wê temenê û rengê de wê di şêwayekê de wê xwe bide domandin. Wê civaketiya herêmê wê, di şêwayekê de wê, ji wê demê û heta vê demê wê di awayekê de wê, di bin pêvajoyên hêrişê de wê bijî. Ev pêvajoya hêrişên ku ew heta roja me li ser hebûna civaketiya herêmê didomê wê di awayekê de wê ev nivîs û xabat wê bikê ku ew wê balê bikişênê li ser wê, di hinek ali û awayan de. Bêgûman ev pêvajo wê, di wê de wê gelek pêşketin û pêvajoyên pêşveçûnê ên dem dirêj wê hebin. Tenê ji hinek aliyan vewê balê bikişênê li ser wan. .

**Abdusamet Yigit**

**Destpêk; ji şerê malagirê heta şerê çardiranê pêvajoyên şer li kurdistanê.**

Wê dema ku em bahsa pêvajoyên şer ên li kurdistanê bikê wê di serî de wê, demên pêvajoya ji sedsale 10´min û pê de wê, di rengekê de wê, weke pêvajoyna teybet ku wê çawa wê, li hemberî civakê û jîyane civakî wê li herêmê wê werina pêşxistin bin. Ber her tiştî wê divê ku mirov wê bibêjê ku wê heta wê demê wê li kurdistanê wê pêşketinek mazin a kûr wê li herêmê wê were û derkeve li holê. Di wê temenê de wê pêvajoyên şer wê, di wê demê de wê, di awayekê de wê, bi wê re wê êdî wê xwe bidina dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, ji xwe re ku wê gelek dîrokzan wê dema ku wê dîroka şerên li herêmê wê bînina ser ziman wê bi dema derketina islamê re ku wê pêvajoyek şer a bînavber ku wê çawa wê li herêmê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin wê ji wê were bahskirin. Di serî de wê raperênên civakî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Di serî de wê, di wê temenê de wê pêvajoya şerên civakî wê dema ku wê bi pêvajoya hêrîşên li jîyane wê dibin re wê, di wê temenê de wê li herêmê wê dest pê bikê.

Ev dem û pêvajoyên ku wê weke pêvajoyek şer wê li herêmê wê pêşkeve wê, bi du aliyên wê hin bi hin wê pêşkeve. Ji aliyekê ve wê bi hêzên ola nû a islamî ku wê derkevina li holê wê ji aliyekê ve wê li ser temenê baweriyê û hwd re ku wê li herêmê wê bibê. Aliyê din ê duyem jî wê di wê temenê de wê, bi komên ku weke yên selçûqîyan û hwd ku wê werina herêmê wê bibê. Ev pêvajo wê, di awayekê de wê, pêşî wê weke komên ku wê li ser piştî hasp wê werin û wê hêrîşê li jîyane civakê a herêmê wê bikin. Nakoyên bi tîgîna desthilatî û civakî û hwd ku wê li ser esasê baweriyê û hwd ku wê bibê û wê, di wê temenê de wê desthilat

û hêzên serdest wê bixwezin ku wê çawa wê komên civakî û raperênên wan wê bi tafisênin wê ji wê aliyê ve wê, hin bi hin wê hêzên desthilatî û serdest wê, di wê temenê de wê dema ku wê nikaribin ji nava civakê hêzên ku ew li hemberî wê bidina şerkirin biafirênin wê ev komên ku ew ji derve dihên wê hin bi hin wê êdî wê ji wan wê sûdbigirin û wê, bikarbênin.

Di wê temenê de wê dema ku wê dîroka abbasiyên wê binerê wê, di wê temenê de wê çawa wê, di rengekê de wê li hemberî raperênên civakî wê bi karhanîna van komên bi wê rengê wê bibê wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li hemberî babekiyann, dasniyan û hwd wê, karibê weke wan bi gelek komên din ên civakî ku wê bibin wê çawa wê ev kom wê li hemberî wan wê werina bikarhanîn wê di rengekê de wê were dîtin.

Di wê temenê de wê dîroka şer wê, li herêmê wê bi hinek xosletên teybet wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê xwe bide domandin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ev komên civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê ji aliyekê din ve wê, werênê ser ziman ku wê di serdema navîn de wê bi teybetî wê di bin navê ol û baweriyê de wê ev pêvajoyên şer wê li hemberî civakê û komên ji nava wê werina pêşxistin.

Li kurdistanê wê ev pêvajoyên şer wê zêdetirî wê bi hatina wan koman a li herêmê û her wusa wê bi wê ola nû û derketina wê re wê diwartir wê di rengekê de wê were dîtin ku wê xwe bide domandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê sedema wê ew bê ku wê li kurdistanê di nava civakê de wê hem çandek civakî a rûniştî wê hebê û aliyê din jî wê baweriyên wê yên berî wê demê ku ew li herêmê di xate baweriyî a civakî de kûr in û xwediyê sazûmanek bi hêz a civakî bin. Di wê temenê de wê ev jî wê li herêmê wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê sedemên şerê weke şerê kerbeleyê û hwd jî lê bikolê wê hinekê jî wê bi xosletên herêmê ên civakî re wê, nakokiyên ku wê ji wê temenê wê biafirin wê were dîtin ku wê di temenê de wê hebê. Di wê temenê de wê, cihêbûnên bi zihniyetî ku wê çawa wê bi serwerî wê hebin û wê, li hemberî wê bibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê ew wê bibin û wê derkevina li holê.

Dîroka civakî û ya desthilatî û hwd wê, divê ku mirov wê di çerçoveya herêmê de wê ji hev cihê û cûda û cûda wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Heta roja me wê dîroka civakî a herêmê wê zêde wê weke aliyekê wê yê ku ew ne hati nivîsandin bê. Wê di wê temenê de wê hemû şîroveyên ku wê di bin navê olê û hwd de wê li ser temenê wê yê dîrokî û desthilatî û hwd re wê werina ser ziman jî wê zêde nikaribin rastiya civakî û ya giştî a herêmê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê dîroka civakî a herêmê ku ew dest bi nivîsandina wê were kirin û ew were fahmkirin wê di rengekê de wê ew jî wê êdî wê bi aliyên wê yên giring re wê bi gelek ali û sedemên wê yên ku ew dibin re wê karibê were fahmkirin. Di wê temenê de wê dîroka herêmê a olî jî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê zêde wê bi navê û wê bi rastî wê newê nivîsandin. Ya ku ew dihê nîvisandin jî wê ji wê rastiya herêmê û civakî û fahmkirina wê pîrr dûr bin. Heta ku wê nêzî wê jî wê nebin. Di wê temenê de wê dema ku mirov wê dîroka civakê wê binivîsênê wê, li şûna ku wê ji têgînê û zihniyetê li wê were nerin û fahmkirin wê, vajî wê ji wê rastiya civakê gavê biavêjê û wê li wê binerê û wê fahmkirin wê weke rastiya wê ya giring ku mirov wê karibê wê bi wr e wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê, di rengekê de wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, şîroveyên civakî wê, di wê temenê de wê, di gelek ali û waran de wê, pêşîya wan wê ji ber sedemên olî û desthilatî ku wê di zikhev de wê were û derkeve li holê û wê di awayekê de wê serdestîya xwe wê pêşbixê wê bi wê re wê were dîtî ku wê were redkirin.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bahsa têgînek bi pîrsgirêk di çerçoveya têgîna civakî û heta ku bi şariştanî û hwd wê bahsa wê bikê jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê ji wê gavê biavêjê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê piştî sedsale 9' min û pê de wê li rojhilat wê şerên ku wê dihên kirin wê di awayekê de wê, li ser têgînên olî re wê weke şerên li hemberî civaketiya herênê wê, di rengekê de ku wê werina kirin bin. Di



wê temenê de wê, pêvajoyên serdema navîn wê bi pêvajoyên wê şer re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Ji demên weke yên ku wê bi şerê olî ku wê werina kirin wê di dewama wê de wê şerê nava olan ên weke 'seferên xaçîyan' û hwd wê heta wan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê gotina şerên pîroz wê herî zêde wê diwê demê de wê, wateya xwe wê bistênê û wê bibê xwediyê pêvajoyên demdirêj. Di wê temenê de wê, wekî din jî wê tişteke din wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê dîtin. Ew jî wê ew bê ku ev komên ku me li jor bahsa wan kir ku ew diherikina li herêmê wê, di rengekê de wê, bi ol gûharandinê li ser temenekê berjewendiyî wê êdî wê li herêmê wê bidest jîyankirinê wê bikin. Minaq komên selçûqî wê di wê temenê de wê herêkirina ola serdest a li herêmê wê di wê temenê de wê hinek berjewendîyên ku wê di temenê de wê bo ku ew sitare xwe li herêmê bikin wê, di wê temenê de wê bo wê bê. Weki din wê, di wê temenê de wê, nikaribê bahsa di temen de wê bi fahmkirinê ku ew dihê kirin wê, bênê ser ziman.

Ev wê ji wan re wê li herêmê wê bê sedema wê ku ew li herêmê karibin werina herêkirin. Ankû wê weke ku wê di dema şahên kurd ên şadadîyî de ku wê çawa wê ew wê, bên kirin bin parastin û ewlehiya xwe wê, bo wê bê. Di wê temenê de wê rewşa van koman bi teybetî wê, di dema pêvajoya şerê malazgirê de wê çawa bê wê bi kortasî wê hinekê bînina ser ziman û derbas **bîbin**. Di salên li dora 1049'an de ku bû şahê şadadî Abu-l-Asvar Şavur I kurê al-Fadl I'ê wê, ew mohra xwe li hemû serkevtiyên mazin ên demê wê bide xistin. Wî, ev herêm hemû cardin, li wan serdestîya xwe bi awayekê pêşxist û piştî, wî kurê xwe yê bi navê Abu-Nasr Iskander şand divînê û li wir kir şah û li ser taxt rûnand. Û ji wî xwest ku hemû herêmê bike bin sehêta xwe de. Abu-l-Asvar Şavur I kurê al-Fadl I, Stretejîyeka wusa meşand, wî li hemû herêman di dema xwe de serdestîya xwe çêkir û wî, heta ku herêmên farisan bixwe jî, wî li ser hemûyan, xwe serwer kir. Di wê demê de wê komên derve dihên herêmê wê hêrîşên wan jî wê dem bi dem û cih bi cih wê bibin.

Gelek herêmên farisan, heta wê demê, weke ku ji dest çûbû bûn wî bidest xistin. Komên selçûqîyan, di wê demê de wî weke ku hêrîşên wan dibin û li hazarê gelek komên din ên weke tataran û hwd ku ew hêrîş dikin wî hêrîşên wan di şêwayekê de pêşîya wan dagirtin. Ew levkirina ku wê weke di nava eyûbîyan û selçûqîyan de ku wê di dîrokê de wê bahsa wê were kirin wê, berî wê, bi şandina belyozên xwe selçûqî wê

bişênina li hemberî şahên kurd ên şadadî weke Fadl û piştî wê li hemberî Abu-l-Fa't Musa. Wê, di wê demê de wê destûrê wê, di encama wê de bistênin ku ew li herêmê bimênin ku ew karibin bimênin. Lê ser wê, bi wê re wê, piştî ku wê, bi ol gûharêndinê û pê de wê, di bin ewlehiya desthilatiya kurd a şadadî de wê, mafê parastinê li herêmê wê di awayekê de wê bigrin. Li herêmê wê desthilatîya şadadîyî wê di şewayekê konfederelî a di awayekê de wê weke ku wê rêxistinkirî bê û wê, di wê demê de wê, her mirgeh û hwd ku ew wê bi wê ve girêdayî bin wê xwediyê hêzên xwe yên li ser ardê bin.

Wê were din ku wê, weke ku wê çawa wê di dema abbasiyan de wê, weke leşker wê ji wan wê sûd were girtin wê di wê demê de jî wê, şadadî jî wê, ew wê, ew wê sûdê wê, di rewşa hatina berhev a hêzên şadadî û merwanî bi yên bizansiyan re de ku wê weke şerê malazgirê ên 1077an jî wê were bi navkirin de wê were girtin. Piştî di sale 1067'an, ku wê were ser serê taxtê desthilatiya şadadîyan şahê kurd şah Al Fadl II kurê Şavur I, bê. Lê dema wî, zêde nakişînê. Wê piştî wî, di sale 1073'an de wê Aşodê kurê Şavur I, wê were ser taxt û li ser taxt weke şah wê rûnihê. Lê dema van herdû şahên kurd ên Şadadîyî, wê li ser temen, û pêşketina dema şadê şadadî Abu-l-Asvar Şavur I kurê al-Fadl I. bê. Di dema Aşodê kurê Şavur I. de wê, şerê malazgirê ku di navbara wan û Romeo dîyojên'ê bizansî de dibê. Di wê demê de, ev herêmên bakûrê kurdistanê, di bin destê desthilatdariya şahê Merwanîyan ê demê Nizâm al-Dawla Nasr bûna. **Di wê demê de wê, dema ku wê artişa bîzansan, ku daye piştî komên selçûqîyan ku ew wan ji herêmê derxê û komên weke wan ên din ku wan ji anatolia derxe, li Malezgirê rastî artişa şadadîyan û marwanîyan bi hev re dihê. Hingî, artişa şadadî-merwanîyan ku wê, faris jî hêza wan di nav de heya wê weke hêzeka mazin ya şadadîyan û merwanîyan jî were wir û wê bikeve cengê de. Ev artiş di bin serkêşî û femandariya Al-Fadl III kurê al-Fadl II, ku wê piştî wê were ser taxt û şahê şahê kurd ê merwanî Nizâm al-Dawla Nasr de bê. Ji çar bahran wê sê bahr wê ji hêzên van şahên kurd wê bê û wê bahrek ji komên hêzên selçûqî ku ew di bin ferman û iteate wan de destûra jîyanê li herêmê girtina û dijîn bin.** Li gorî ku wê were fahmkirin wê di aslê xwe de wê, bizansî wê ne di wê hizrê de bin ku ew bikevina şerekê bi wê rengê bi kurdan û ankû desthilatiya wan a li herêmê re. Wan hizir dikir ku selçûqî di wê demê de li herêmên qafqasya hêrişî herêmên desthilatiya şadadîyan û hwd kirin û wê, di wê rewşê de wê merwanî û şadadî jî wê ji wê hewldana wan a derxistina

selçûqîyan ji herêmê û anatolia wê memnun bibin. Bizansiyan hizir dikir ku wê ji ber hêrîşên li herêmên qafqasya ên ku wan li şadadîyan û herêmên wan kirina û hwd wê, bi rehetî û bê ku ew rastî bertekekê werin ew wê wan ji herêmê derxin. Lê wan fektora olî ji bîrkiribûn û di wê demê de wê, şahê kurd li wan giran hat ku ew weke komek misilman û ku wan di demên berî wê de ku wan iteata xwe ji şahên kurdan re dana nîşandin û destûr ji wan girtina ku ew di bin iteata wan de bijin. Piştî ku ew ketina nava axa di bin desthilatiya wan de êdî berteka xwe li ser wê temenê dabûbûn nîşandin. Ev rewşa iteatê û weke levkirina şadadîyan û selçûqîyan wê, ji herêma xelatê û heta erzorûm, erzîngan û qayseriyê û hwd, wê, li herêmek berfireh zêdebûna komên selçûqî û bi hêrîşên wan ên li hemberî eyûbîyan û herêma xelatê re wê, êdî wî, şedadî, merwanî û hêza eyûbîyan ku wê, hin bi hin wê pêşkeve û wê, şadadîyan û merwanîyan bi gelek hêzên din ên herêmê re wê bikê yek û pê de wê, li hemberî wan wê seferê wê bikê. Di wê demê de wê ji xelatê, erçîşê, malazgir, muş, bedlis û bi wan re hemû herêmên li dorê wê di bin desthilatiya eyûbîyan de bin. Li hemberî artişa mazin a bizansiyan tenê divîyabû ku e artişek mazin a weke ya wan bi nizam li herêmê serdest weke ya van desthilatiyên kurd wê kariba ew li hemberî wan derketiba. **Nexwe** ev wê ne karê hin komên ku wê, artişa bizansiyan wê bide ber xwe û ketina pey wan ku ew wan ji herêmê derxê bê.

Di wê demê de wê dema ku em li reng û çerçoveya têkiliyên ramyari binerê wê ji dema buyidiyan û heta dema anaziyyidi û şadadîyan û hwd wê were dîtî ku wê, serwerîyek giştî a mazin wê hebê. Komên selçûqî û gelek komên din ku ew dihên wê, di serî de wê hêrîşî jîyane herêmê a civakî bikin bo ku ew wê, pêşketin û dewlemendiya di wê de heya ku ew xwe bigihênina wê. Ew bi talanê bê û ankû bi şêwayên din bin wê di wê temenê de wê were dîtî ku ew wê bibê.

Piştî Abbasîyan wê li herêmê wê demên buyidiyan wê, li herêmê wê were dîtî ku ew wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Buyidi wê, bi xwemaliya xwe wê ji temen ve wê kurd û kurdistanî bin. Lê wê di rengekê de wê, xalkên hewirdorê jî wê di nava wan de wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê hebin. Û wê, di wê temenê de wê, weke ku ew wê hebûna xwe wê karibin bidina dîyarkirin. Sînorê desthilatiya Buyidiyan wî, mirov nikaribê wê bihesanî wê şîrovebikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ew heta herêmên weke yemenê, qatar, herêmên weke ber paravên weke yên heta misrê û hwd wê, were

dîtin ku wê di rengê de wê xwediyê rengê desthilatî û serwerî û serdestiyê bin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê piştî wê, ji dema hasaniyan û heta aysaniyan ku wê ji herêmên rojhilatê kurdistanê wê bidest pêşketina xwe bikin wê, di rengê de wê, bibin. Wê di dewama wan de wê karibê bahsa rawadiyan bikê. Ev jî wê kurdên wê demê bin û wê, bi konfederesyona ku wê bi anazyidi û eyeridiyan re wê çêbikin wê di rengê de wê, demek desthilatiyê wê di bin şah û imparatoriçeya kurd dayika anazê de wê, demek dirêj wê rêveberî û desthilatiyek xort û dewletî wê pêşbixê. Piştî wê, di dewama wê de wê mihemedê kurê şadadî ku wê were ser taxt wê di dewama wê de wê konfederesyona şadadîyan wê pêşbixê û wê bi wê re wê ne tenê wê li wan herêmên kurdistanê ên başûr û rojhilat û dorên wê serwer bibin wê herêmên din ên qafqasya jî wê di rengê de wê, li wan wê desthilatîya xwe wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê pêşbixin.

Di wê demê de wê, ew serwerîya wan wê, di awayekê de wê heta hazarê û herêmên li dora wê, bidomê. Ji nava gotinên ku wê li ser desthilatiya şadadîyan wê were gotin ku wê, dema ku wê komên weke yên selçûqîyan, tatar û hwd ku wê werin wê, ji wan aliyan ve wê hêriş bikin wê bi gotina ku wê şahê şadadî aliyê eskerî û fadl wê, di demên xwe de wê li wan herêman wê seferên aramiyê ên li dijî van komên ku ew dihên herêmê ku wê heta herêmên hazarê wê li darbixin wê ji wan wê were bahskirin.

Di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê dikarê wê bahsa wê bikê ku wê, di wê demê de wê, bûyidî wê, di nava wê konfederasyonê de wê, herêmên xwe wê weke bi mirgeh û hwd re wê, di rengê de wê biparêzên. Ew li ser xoslet û teybetiyên xwe yên cihê ên bi baweriyê û hwd re wê, di rengê de wê, di dewama wê de wê, were dîtin ku wê bibê.

Wê jî mirov dikarê bo dema buyidiyan wê bibêjê ku wê piştî dema sasanîyan wê heta wê demê jî wê li ser temenê baweriyên kevn û ya nû ku wê were wê bi nakoki û ixtilafa di nava wan de wê, pevçûn wê di nava wan de wê di dema buyidiyan de wê weke ku wê were dîtin ku wê bibin. Buyidi bi xosletên xwe yên desthilatî re wê were dîtin ku ew di rengê de wê çawa wê, li ser temenê levkirin û parastina arami û aşîtiya navxweyî û hwd re wê, di rengê de wê ew wê bikin û wê di wê temenê de wê li şûna ku wê bi tûndî wê li dijî baweriyên din wê bisekin wê bi wan re wê li ser temenê levkirinê û parastina li ser esasê hebûna civakî

wê were dîtin ku ew wê, di wê temenê de wê tevbigerihin. Ev rêgez û xosletên dema buyidiyan wê piştî ku wê dem wê were demên abbasiyan û hinekê piştî wan wê were dîtin ku ew bi gûharê. Di wê temenê de wê, di dema abbasiyan wê bahsa seferên mutasim bileh û xalifeyên din ên li dijî komên din ên bi baweriya xwe cihê ku wê bi tûndûtûji û xwûn wê bên kirin wê ji wan wê were bahskirin. Wê dema ku wê navê kurdên babeki ku wê piraniya wan yarasanî bin û wê, yên dasni ku wê pirraniya êzdayî bin wê, di temenê de wê, di wê temenê de wê bahsa seferên li wan ên bi xwûn wê di wê rengê de wê ji wan wê were bahskirin. Weki din wê, di dema dasniyan de wê, weke mir û serokê wan ên giring û pêşengê wan mir caferê dasni wê di wê temenê de wê bi berxwedan û jîrekî û bihêzbûna wî ya bi berxwedana wî re wê bahsa wî were kirin. Bi heman rengê wê babeki jî wê bi navê babak ku wê weke serokek wan ku wê ji şûnpêya abu mislimê xorasanî wê were û ew jî weke mislimê xorasanî wê kurd bê wê di wê temenê de wê, bi berxwedana wî re wê navê wî derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê werênê ser ziman ku wê di dema şaha jin a kurd anazê û heta mihemedê kûrê şadadî wê, di wê demê de wê li ser temenekê levkirinê wê bi wê kevneşopîya ku wê ne dûrî ya buyidiyan wê were dîtin ku ew wê, levkirinek xort bi konfedereli li ser temenê mirgehiyê û hwd re wê were dîtin ku wê bikê. Ev wê di wê temenê de wê li herêmê wê di rengekê de wê, di nava kurdan de wê weke ku wê were gotin wê li ser temenê 'êlbûnê' wê bibê û êlbûn wê li ser aşîrîyê re wê weke çerçoveyek dewletî a berfireh ya civakî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Li ser rewş û temenê civakî wê were dîtin ku ew wê bibê û wê di temenê de wê were dîtin ku ew wê domandin. Bingihê civakî wê di wê rengê de wê, were dîtin ku wê ji wê aliyê ve ku wê, weke ku wê, diyarker bê.

Di awayekê din de jî wê, piştî dema şadadîyan wê li herêmê wê komên ku wê, weke yên selçûqîyan ku wê werin û wê bi destûra wan desthilatîyên kurd weke merwanî û şadadîyan û şahên wan wê bibin wê, di wê temenê de wê, bibê. Lê wekî din wê çendî ku ev kom wê di wê rengê de wê weke wê bibin jî wê zêde wê, weke ku wê were ser ziman wê zêde nîşanakên wê nebin ku ew xwediyê temenekê civakî û ankû serwerîyek civakî a bi desthilatî bin. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku em wê di serî de wê bin xatbikin bin.

Di wê nûqteyê de wê di mijare nivîsandinên li ser dîroka herê mê a civakî de wê, di wê temenê de wê ev ali wê weke aliyna giring bin ku mirov wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê civakbûn wê, di wê temenê de wê, li herê mê wê, di rengê de wê li herê mê wê di nava kurdan, hinekê faris û araban de û hin komên din ên weke asûrî û ankû sûryanî û hwd de wê hebin. Ev wê li herê mê wê xwediyê hebûnên civakî bin û wê di nava wan de wê têkiliyên xort ên civakî wê were dîtîn ku wê bibê. Di wê temenê de wê weke ahagiyek giring bê ku mirov wê dubare wê werênê ser ziman ku wê deestpêkek giring a dîrokî ku wê ezîdî wê bi şêx adî re wê bikin wê di wê demê de wê bibê. Di wê demê de wê ev wê nîşanaka wê bê ku wê bi baweriyî û cihêyîyên mazin wê hebin û ew wê, di nava xwe de wê xwediyê levkirin û rêxistinîya xwe bê. Her wusa weke êzîdîyan bi şêx adî wê yarasanî wê bi sultan sahaq û hwd re wê, heman deestpêkê wê di wê demê de wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bikin û wê bidina dîyarkirin li ser dîka dîrokê.

Di wê demê de wê ev rewşa konfereli a şedadîyan ku wê ji bakûr ve mirov dikarê merwanîyan bi wê ve wê girêdayî bikê û werênê ser ziman wê bibê xwediyê çerçoveyek mazin a dewletî li herê mê ku wê xwediyê hêzek mazin bê. Li ser wê temenê wê, piştî wê, êdî wê eyûbî wê deestpêkek dîrokî wê piştî wê bikin. Wê bi wê re wê weke ku wê were ser ziman wê, derkevina li ser dîka dîrokê. Di wê rengê de wê eyûbî wê, ew wê rewşa dewletî û weke ya împaratorî a bi buyidî-şadadî-merwanîyan re wê, derxê li astek zêde bilind û mazin. Di wê temenê de wê dikarê wê weke romaya rojhilat a wê demê wê pê nasebikê. Roma bi rewşa xwe ya împaratorî re ku ew wê çendî wê ne itali û ankû romayî bê wê, ewçendî jî karibê eyûbî ne kurd û kurdistanî bin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê rewşa eyûbîyan wê nikaribê wê tenê wê bi rewşek hesanî wê şîrovebikê. Yan jî şîroveyên li ser olê re wê, bi salahadîne eyûbî û ankû rewşa eyûbîyan re wê werina ser ziman wê ne têrê bikin ku ew rewşa wan vebêjê û ne jî wê bi wan wê rastiyek di derbarê wan de wê mazin karibê were ser ziman. Vajî wê, çawa wê rastîya eyûbîyan wê di bin wê de wê, ji gelek alîyan ve wê ji berçav bi aliyên wê yê civakî wê werina dîrkirin wê bo wê bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yan jî derxistinîyan wê, aliyê wê yê olî wê bo ji berçav dîrkirina aliyên civakî jî bê. Di wê temenê de wê di wê çerçoveya derxistinîna li pêş a oldarîya salahadîne eyûbî û eyûbîyan de wê manipulekirinek bi armanca bi zaneyê şaş dana fahmkirinê û ne hiştina ku ew rastiyên wê baş werina fahmkirin jî wê di

wê temenê de wê bi wê re wê hebê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, dema eyûbîyan wê ne tenê ji salahadinê eyûbî wê biafirê. Lê ew wê weke destpêkek giring jî bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê rewşa eyûbîyan wê, di wê temenê de wê weke imparatoriyê wê ji nûve wê, fahmkirina wê di wê temenê de wê, pêwîst bê ku ew bi sazûmana wê ya civakî re wê ji aliyên wê yê pêwîst ve ew were fahmkirin. **Dervî hemû manipulakirinên li ser navê salahadinê eyûbî ku wê, di demên hemdem de wê bi rêzê filmên ku wê weke bi armanc ji rastîya wî ya civakî dûr bikê û ji berçav were dûrkin ên weke bi navê «fethvanê qûdûsê» divê ku ew dûr were ser ziman û wî û dem û xate wî ya pêşketinê, ji wan rewşên manipulakirinnê û ku wê dixwezê ji rastîya eyûbîyan û dema wan dûr werênê ser ziman û ji xosletên wan yê civakî û rastiyên wê dûr bikê û ji gelek aliyan ve ku wê bi armanca kuştinek dîrokî wê ev rewş werina pêşxistin dûr fahmbikê û hilde li dest.**

Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniya eyûbîyan wê, bi awayekê wê bi şadadî û merwanîyan re bê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê rewşa wan ya bi hêzbûna wan a li herêmê jî wê, di renekê de wê weke ku wê karibê bi wê re wê, di renekê de wê, bi wê re wê fahmbikê.

Ev rewşên weke ku me li jor di paragrafa li ser wê de wê hanê ser ziman ên bi armanca manipulakirinê ku wê werina kirin wê, di wê temenê de wê, ev rewş wê, ji aliyekê din ve jî wê, bi armanca dîrokê ji rastîya wê dûr di renekê de ku ew werênina ser ziman bin. Di wê temenê de wê berevajikirina dîrokê ku wê bi wê re wê xalk û dîroka civakî a rastîn a herêmê wê weke ya qorsanvanî û cetewarî wê bide nîşandin û wê ya qorsan û cetwariyên ku ew li herêmê dikin weke ya 'rastîya herêmê' ku wê bidina nîşandin wê bi wê armancê jî bê. Berevajikirin û nivîsandina dîrokek herêmê ku ew hewlhatiya dayin ku ew were pêşxistin wê hinekê jî wê weke encama wê bin rewşên bi wê rengê ên ku ew dihên pêşxistin. Ber vê yekê wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov dervî wan û bi heman rengê dervî wê rengê dîrokê ê nivîsandî wê di rastîya wê ya rastîn de wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji xwe wê ew rewşa ne rast wê encamên wê di roja me de wê li ser temenê desthilatî û domandinên şer û pevçûnên wê yê ne rast ku ew

hatina kirin wê bi civakên herêmê re wê, li ser temenê şerkirina bi statûya wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê, dervî wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Ev dîrokê ku ew dihê li berçav wê, di wê de wê, dervî rastînî wê hebê. Wê rastîya civaketiyên herêmê bi ti awayê wê di wê de wê nebê ku mirov karibê wê bi rastînî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ber vê yekê wê, dema eyûbîyan wê, fahmkiriina wê û di wê demê de di dewama wê de wê weke şûnpêya wê, demên şadadîyan û hwd wê, di wê temenê de wê, çawa wê bibin wê li ser temenê wê di wê xate wê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Ev wê, rastîyên ne rast ên ku ew di roja me de weke rastî dihên ser ziman jî wê rûyê wan ê rast wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ber çî ev giring a? Ber ku ew di rewşa herêmê de ev rewşa bi wê weke bi awayekê hatî gihandin li têgînek statûqûyî ku ew çawa şerê wê hê bi civakatiya herêmê re dibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, rûyê wê di rengekê de û di awayekê de wê raxê li berçav û wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Dîsa ku em di dewama wê de vegerihina li ser mijare xwe ya esasî wê mijare fahmkirina dîroka wê demê wê di wê temenê de wê giring bê. Di serî de wê pêvajoya şadadî û merwaniyan wê bi awayê wê ji aliyekê ve wê li ser awayên encamên dema eyûbîyan re wê xwe bidina dîyarkirin. Ber vê yekê emê li ser wê demê û encamên wê hinekê bi berfirehî jî wê di wê temenê de wê bisekin. Ber ku wê, di wê temenê de wê, deriyê ku wê şadadîyan û merwaniyan bi şikandina bizansiyan ji mayina selçûyina li herêmê re vekir wê, di wê deriyê re wê piştî wê, dawîya eyûbîyan wê çawa wê were hanîn di wê çerçoveyê de wê karibê wê di çerçoveyek perspektife wê ya dîrokî de wê fahmbikê û wê hilde li dest. Di dema şerê bi bizansiyan re wê, di wê demê de wê hêzên şadadî û merwanî wê di wê demê de wê, xwe wê serkevtinê wê werênin. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, piştî wê, êdî ew wê, di wê rengê de wê, selçûqî wê karibi bin bimênin. Di wê temenê de wê, di pênasekirina wê serkevtinê de ku wê weke bi navê «alpaslan îre wê werê ser ziman jî wê di wê temenê de wê, çawa wê karibê wê piştrast bikê? Di nava dîroka demê de wê ti berhem û çavkani wê di rastiyê de wê nebin ku ew wê, piştrastbikin. Dibê ku ew kesekê bi wê rengê hebê û bi hinek hêza ku ew li dora wî di bin iteate şadadîyan û şahên wan de dijî û bi destûra wan dikarê xwe li herêmê bigirê. Lê ew ne xwediyê wê hêzê bin ku ew



karibin dewletek weke ya bizansê li malazgirê wê weke ku wê were gotin ew bişêkênê.

Di awayekê din de jî wê, ji xwe wê, di wê demê de wê, hêzên ku wê, li herêmê serwer in wê yên hêzên desthilatê kurdistanî ên herêmî bin. Ew wê, di wê demê de wê, bi hebûna xwe re wê xwediyê wê temen û hebûna wê serkevtinê bin. Piştî wê, ew têgîna 'tifaqa ku wê di nava eyûbîyan û selçûyîyan' de ku wê bahsa wê were kirin wê kurd wê ji aliyê xwe ve wê bi niyetek baş wê ew wê temenê wê bi wê destpêkê wê biavêjin. Lê di dewama wê de ku ew wê li herêmê wê dem derbas bikin û wê hin bi hin wê zêde û bi hêz bibin wê piştî wê, ew desthilatîya ku ew temenê wan çêkiri û weke tifaq bi wê rengê temenê wê çêkirî wê berê xwe bidina desthilatên wê û wê li wê hêrişan wê bikin. Ev pêvajoya hêrişan wê ji dema selahadinê eyûbî û heta dema hêrişên yavuz selim ku wê bi seferên ku ew wê bi hêrişî wê bibê ser hêz û desthilatîyên eyûbîyan wê di rengekê de wê bidomê.

Di wê temenê de wê, rewşa hêrişên yavuz selim emê piştî werina li ser wan. Lê li vir bi gotinekê em bibêjin û piştî derbas bibin. Wê ew hêzên weke yên avê û ankû weke 'hêzên bahrê' û rewşên din ên leşkerî ku wê weke bi di rewşek derbeyî de wê weke dest li ser wan were danin wê yên pêşxistinên eyûbîyan bin. Ew wê temenê wan wê eyûbî wê, di rengê de wê, çêbikin û wê, di wê temenê de wê li herêmê wê bidina dîyarkiirn. Piştî rewşa yavuz selim ku wê weke osmanî wê heman bi sazûmanekê ji azmana wê bikeve ser rûyê ardê wê ew rewşên eyûbîyan ên ku ew di wê temenê de ku ew wê dest hatina danin li ser wan bin.

Di rewşa eyûbîyan de wê dikarê wê bibêjê ku wê, dema ku wê selahadinê eyûbî wê weke kesekê wê bê derxistin li pêş wê di bin wê derxistina wî ya li pêş bi awayekê manipulakirî wê hinek ji wan aliyan jî wê di bin wê de wê çawa wê ser wan wê were nûxûmandin wê bi wê re wê, hebin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, ew weke kesekê ku ew çawa wê, derkeve li pêş û ew çerçoveya imparatoriî a bi ji dema buyidiyan û heta şadadî, merwanî û eyûbîyan wê, di wê li ser wê temenê bi sazûmanek civakî wê pêwîst bê ku ew di rengekê de were fahmkirin û şîrovekirin. Sazûmana imparatoriya eyûbîyan wê derxistina wê ya li pêş di rengê wê de wê, bi navê islamê wê, weke hinek dîmenên manipulakirinê wê di rengekê de wê bimênin. Ji wê aliyê ve divê ku em mafê wê bidinê ku wê ew manipulakirin wê têra xwe wê karibin temenê şaşfahmkirinê bi zanebûnî biafirênin.

Ji wê aliyê ve wê, xabatek giring ku wê ji wê aliyê ve wê pêwîst bê ku ew li ser dema eyûbîyan di wê temenê de were kirin. Eyûbî wê dema wan wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên wê di rengekê de wê, bi tememî wê li ser esas û temenê kirina yekkirinê a herêmên kurdistanê û di wê temenê de wê weke hêzekê ku wê bi wê re wê derkeve li holê wê karibê wê li wê bihizirê. Ku em dema eyûbîyan li kurdistanê wê bişibênina dema imparatoriya roma wê demê em divê ku wê, dema berî a şadadîyan û berî wê, dikarin weke dema berî dema imparatoriya roma a dema komare roma berî wê, Di wê temenê de wê, karibê wê di rengekê de wê li wê bi şibihênin.

### **Demên berî dema eyûbîyan bi kortasî**

Di wê temenê de wê demên berî dema eyûbîyan wê dema ku em bi korrtasî wê li wê binerin wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirin ku wê çawa ku wê weke şûnpêyekê wê di pêvajoyekê de wê bi wê re wê bibê bê. Di awayekê de wê pêvayên civakî û gûharînîya wê piştî dema sasaniyan wê li herêmê wê çawa wê rûbidê dayin wê di wê temenê de wê karibê wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Pêvajoya pêşî a buyidiyan wê, di dewama wê de wê, di rengekê de wê, ji destpêka wê û heta demên wê yên piştî jî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke pêvajoyek bûhûrînî jî bê.

Di dewama wê de wê, di wê de wê, pêvajoya bûyidiyan wê, di xwe de wê, ne tenê wê bi desthilatî wê ji aliyê civakî ve jî wê li herêmê wê encamên wê yên giring wê, bi giştî wê hebin. Wê di wê temenê de wê, gûharînên bi têngînên baweriyê û hwd re wê, di demê de wê bibin û wê, ew wê ji wan re wê weke demek bûhûrînê bê. Di wê temenê de wê, dem bi dem wê piştî wê, hin bi hin wê desthilatîyên ku ew dibin wê di rengekê de wê, çawa ku wê di rengekê de wê weke ku wê, ew wê pêvajoyê wê gav bi gav wê biafirênin wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bidina diyarkirin.

Di rengekê de wê, dema ku em bahsa wê, encama wê bikin ji du aliyan û li ser du xatan re wê dikarin wê fahmbikin. Yek wê, ji aliyekê din ve ku wê weke bi abbasiyan û piştî wan wê, heta demên anaziya di eyeriyadiyan ku wê xwe bide domandin bê. Aliyê din jî wê di pêvajoyek din a vegûhar ku wê li ser temenekê xwebîn dîtina hev re wê, bi cihêyiyên hev ku wê herê bikin wê di wê temenê de wê hinek nûveyên wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Ku em di dewama wê de bi vê nûqtîyê ve girêdayî li demek pêşî li destpêka dema derketina dema

sefewîyan bînerê wê di wê temenê de wê, çawa wê, di renekê cihê de wê bi wê bibê wê, di wê temenê de xwe bide dîyarkirin. Sefewîtî wê hinekê bertekbûn bê. Tenê wê li ser têtînek sîayî re wê fahmkirina wê ne bes bê. Wê nikaribê bi tememî wê rastiya wê werênê ser ziman. Weki din di cewher û kirdeya şîayiyê de wê çî wê bê xwestin ku ew were dîyarkirin wê ew jî wê bi wê re wê giring bê ku ew were fahmkirin. Ew bertek bûn li hemberî ya nû û bi hinekê jî weke bi girêdana ya kevn ku ew li ser temenekê civakî wê, çawa wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, di renekê de wê, rewşa desthilatiya şadadîyan wê bi gelek aliyên wê re wê ji aliyên fahmkirinên wên civakî û pêvajoyên wê yên fahmkiirnê ve wê weke di tariyê de bê. Di wê temenê de wê ji xwe wê, di şîroveyên ku wê li ser mejuya herêmê wê werina kirin wê weke pîrsgirêkek giring a temenî wê ew bê ku wê civakbûnên esasî ên herêmê wê li ser esasî û temenê wê re wê newê dîtî ku wê were ser ziman û were fahmkirin. Ew pêvajoyên gûharînê bertekbûnê û hwd wê, di wê temenê de wê, were dîtî ku ew wê newina ser ziman.

Di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di çerçoveyek giştî de wê, dema şadadîyan û piştî wê heta dema eyûbîyan wê li ser wê re wê bi konsensusekê wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê, di wê temenê de wê, şîroveyên zêde tûndrew ên bi olî wê, ne vegotinbar bin ku ew karibin wê, di wê temenê de rastiye werênina ser ziman bin. Ew wê tenê wê weke hinek hizrên dervî jîyanê ku wê çawa wê ji wê re wê dem bi dem wê bina temenê tûndûtûjîyî û dem bi dem wê bina temenê pêvajoyên şer û hwd bin.

Minaq wê, demên buyidiyan wê, di wê temenê de wê, di wê de wê, rastarast wê weke demek ku wê di wê de wê ya kevn û ya nû wê di wê temenê de wê li ser esasê civakî wê çawa wê, weke bikeve nava şer û pevçûnê bi hev re. Di wê temenê de wê, hewldanên hanîna ya kevn û ankû pergale civakî-bawerî bi hev re di wê demê de wê, xwe bidina nîşandin. Ku wê çendî wê bi sernekevin jî wê watedar bin û wê di derbarê dîroka fahmkirinê a herêmê de wê xwediyê giringiyek mazin bin.

Di wê temenê de wê, nîşanaka wê konsensusê wê di serî de wê, ew bê ku wê li herêmê wê hebûna komên cihê ên civakî weke bi bawerî û cihê ku wê hebin bin. Di wê temenê de li rojhilatê kurdistanê wê di renekê de wê, rewşên weke yên bi yarasanî, û hwd bi gelek rengên din ên weke bi

komên cihê wê di wê demê de wê bibin. Ev wê ji herêmê li herêmê wê xwe di rengê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Komên ku ew ji derve dihên wê tenê wê weke ku komên ku ew di wê temenê de ew dixwezî ku ew daxili jîyane herêmê a heyî bibin. Wê di wê temenê de wê, ew jî wê li serwê dîmenê wê yê pêşketî û li berçav û weke mirov dikişênê li nava xwe wê li ser wê re wê weke ku wê bibê. Ev wê, di wê temenê de wê bi xweşikatiya dide der li berçav re wê bibê sedema şer û pevçûnên ku wê di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bibin jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê demên piştî wê demê wê, di rengê de wê, ew pêvajoya bûhûrînê a bi bawerî û hwd wê, weke hin bi hin wê dawî li wê were. Komên cihê ên weke yarasanî, ezdayî û hwd wê xwe li ser temenê civakîtiya xwe wê jinûve wê biafirênin. Di wê temenê de wê, li herêmê wê, di rengê de wê, derketina li holê li ser têngîna hizrî weke yên 'ez rastîyê' û ankû 'enel-haq' û hwd wê, di wê temenê de wê bibin. Ev wê ne tenê weke têngîna ku wê bi hizrî wê tenê wê werina ser ziman bin. Wê hinek çavkani û temenê wan yê civakî wê hebê ku em wan li ser wê re fahmbikin û karibin wê werênina ser ziman bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di nava konfedereliya imparatoriya şadadîyan de wê, ev cihê rengî wê di rengê de wê li ser temenekê konsensusî wê hebê. Ber vê yekê ya ku wê komên derve dihên wê di wê temenê de wê, di rengê de wê karibê destûrê wê ji xwe re wê bistênin ku ew li herêmê bijîn. Wê dema ku wê, di wê temenê de wê, komên selçûqî wê, destûrê ji şadên kurd ên şadadî û hwd wê destûra li herêmê bijîn wê bistênin wê, di wê temenê de wê, di mejiyê wan de wê ew têngîna konsensusê wê weke ku wê di rengê civakî de wê, bi wê were lê hizirkirin wê hebê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, şadadî wê, di wê temenê de wê civakbûna xwe wê, biafirênê û wê li herêmê wê, bi tememî wê serwer bibê. Di demê de ku em bahsa çapa şadadîyan û desthilatiya wan bikin em dikarin rewşa piştre a sefewîyan ji wê re wê minaq bidîna nîşandin. Wê ew li ser wan axên ku ew bûya desthilatdar wê bibê xwedî desthilatî. Di wê temenê de wê sînorê sefewîyan wê di xwe de wê, ji yên şadadîyan berî xwe ku wê hebê wê derbas nebê. Di wê

çerçoveyê de wê weke rêveberîyek piştire ku wê çawa wê, ew wê rewşa civakî û desthilatî wê bikê dest û wê bide domandin di bin desthilatdarîya xwe de wê bi wê rengê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê şadadî wê, kevneşopîya wê ya civakî û təkiliya wê ya ahengbar a bi hewirdora wê heta merwaniyan û hwd wê fahm nekê wê nikaribê di dewama wê de wê pêvajoya derketina eyûbîyan jî di awayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê ev wê, di wê temen de wê weke ku wê di rengekê de weke bi hev ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke pêvajoyên ku wê di dewama hev de wê li ser wê temenê wê werin bin. Kevneşopîya şadadîyan wê, di awayekê de wê, ji du aliyên ve wê, divê ku mirov wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê civakî û pêvajoyên wê yê li ser ardê bin. Ya din jî wê li ser temenê pêvajoyên olî û têgîna desthilatîyê ku wê bi wê re wê di ahengekê de wê, bibê û wê rûbide wê karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê salahadin wê herêmên li dora reha û heta şamê wê ji xwe re wê bikê weke navend ew piştira xwe wê ji aliyekê ve wê bide wê, sazûmana giştî a ji rojhilat, heta başûr û bakûr ku li kurdistanê û li dora wê çêkirîya wê di rengekê de wê xwe bisipêrê wê. Di dewama wê de wê, pêşketina xwe wê êdî wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê bide çêkirin. Di dewama wê de wê, ev herêmên bo wî ewla wê çawa wê, piştî wê di rengekê de wê bina temenê serkevtinê din li herêmên din heta ber derya sipî.

Wê dema ku em bahsa kevneşopîya şadadîyan wê bikin wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê weke pêwîst bê ku em bi çerçoveya wan a pêşketinê re wê, di rengekê de wê fahmbikê. Kevneşopîya wan a desthilatîyê wê, xwediyê kûrehiyek ku wê di dema buyidiyan de wê bi wê rengê û temenê wê pêşkeve û wê bi çavkani û azmûna wê re wê berî dema wan wê heta wê herê.

Di wê nûqteyê de wê, pêvajoyên wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê ku wê di demên buyidiyan de wê, çerçoveyek konfedereli ku em ne durrî têgînek imparatori wê di wê temenê de wê fahmbikê wê hebê. Piştî demên sasaniyan ku wê li ser herêmên ku ew li wê serwerbûna wê çawa wê bi heman rengê wê gûharînekê wê li gorî pergale ramiyarî û baweriya wê ya demê wê were kirin û wê bi wê re wê were pêşxistin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtîn. Di wê

nûqteyê de buyidi wê li ser wê temenê de wê hem di nava xwe de wê bi pirsgirêkên civakî ên gûharînê û ji xwe û rastîya xwe ya civakî û bawerî û hwd ku ew weke yê din xwe bi awayekê pêşbixin wê di wê temenê de wê li wê bihizirin û wê bijîn.

Di wê çerçoveyê de heta ku ev pêvajoya bi pirsgirêk ne gihijê serî û hinek encamên wê giring wê nebin jî wê dikaribê bahsa pêşketinek nû li herêmê bikê. Ji xwe wê, encamên wê demê wê di xatekê de wê weke ku wê bi eyeridi, anazyidi, û heta şadadîyan wê di xatekê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê idraqkirina pêvajoyên pêşketinê û rengê pêşketinê demê di nava kevneşopîya fahmkirinê û civakê û hwd de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, weke aliyekê ku ew were fahmkirin bê.

Di mijare pêşketina şadadîyan de wê, wê, hinekê din wê zêdetirî wê li ser temenekê desthilatî û serwerîya wan ya ramyarî û pêşketina wan a bi wê re wê karibê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê fahmbikê. Ew wê, di wê temenê de wê, di regekê de wê bi tememî wê di wê temenê de wê êdî wê karibê were dîtin ku ew çawa pêşketinek dîrokî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê bijîn. Di awayekê de wê, weke ku wê buyidi wê bikin wê şadadî jî wê di nava xwe de wê, di nava têgînên baweriyê de wê, bi têgînek levkirinê, û peymankirinê wê di wê temenê de wê çerçoveyek konfedereli wê weke ku wê biafirênin û wê bi wê re wê bijîn.

Ev wê weke pergalek civakî û bawerî wê di zikhev de wê dîmenê wê yê pêşketinê wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya xate wan ya pêşketinê de heta ku mirov şadadîyan bi çerçoveya desthilatiya wan ya dewletî û di awayekê imparatori de ku wê pêşkeve wê, di awayekê de wê fahmnekê mirov wê nikaribê demên piştre ên weke yên bi eyûbîyan re jî wê fahmbikê. Eyûbî wê di wê temenê de wê dema ku ew wê derkevina li pêş wê li ser wê temenê wê di regekê de wê zêdetirî wê, bi pergalek civakî wê, di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê pêşbixin. Her çendî ku wê weke bi olî wê zêdeyî wê pêjna wan a fahmkirinê wê were derxistin li pêş jî mirov wê nikaribê wan di wê temenê de di regekê de fahmbikê û werênê ser ziman. Ber ku wqê di wê temenê de wê karibê li wê bihizirê. Eyûbî wê pergalek wan ya civakî wê di serî de wê di temenê pêşketina wan de ku wê li kurdistanê wê hebê wê pêwîst bê ku ew bi wan re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê çavkaniya perwerde, pêşketinê û rengê wan fahmkirina jî wê di wê temenê de wê bibê û ew wê di wê temenê de wê li dora xwe wê belav bibin. Di aslê xwe de wê Eyûbî wê, di wê çerçoveyê de wê, çendî ku wê dîmenê olî wê bi wan re wê bi rewşa seferêmn xaçîyan û hwd re wê derkeve û wê bi wê

minasebetê wê hertimî wê li ser temenekê olî re wê werina salixkirin û şîrovekirin wê, dema ku ew bi wê dîmenê di serî de ew werina fahmkirin wê, ev dîmen wê dîmenê wan ê rastiya wan a civakî wê karibê hem ser binûxûmanê û bi zanebûnê bê û ne bi zanebûnê wê bi wê re wê weke ku wê ji berçav wê were dûrêkirin bê. Rast a ku ew wê bi wê re wê, bina xwediyê pergalek ramyarî a serdestiyê. Lê ew wê, dema ku ew ji temenê wê yê civakî dûr hat fahmkirin wê ew dîmenê olî wê di awayekê de wê nikaribê navaroka wê were tişî kirin û ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê ew dîmenê rewşa eyûbiyan wê di wê temenê de wê, dikarê wê fahmbikê.

Eyûbî wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, di wê nûqtayê de wê pêwîst bê ku mirov pirsekê jî li ser wan re bikê. Wê dema ku wê bahsa wan bê kirin li ser têngîna olî û baweriya wan re wê bê gotin wan kirpendina di gotinê de ya olî li ser ya civakî re wan kirina. Lê wê dema ku em li navaroka biografiya salahadinê eyûbî bixwe dinerin û ku wê were gotin wî bi destê xwe nûvîsandiya wê vajî wê rengê gotinê wê were dîtî ku ew mirov wê rastîyî dîmenekê fahmkirinê wê were. Di wê temenê de wê, minaq di rewşa zawaca wî de wê bi gotinên weke "min xwest ku ew ji miletê xwe keçek kurd bikima jîyane xwe de' wê gotinên di wê temenê de wê di renekê de wê were dîtî ku wê bikirpêmnê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê, rewşa şewirmendên wî yên ji herênên kurdistanê ên weke çolemergê, nivîsêbînê û hwd ku wê werina dîtî û wê di pêşketina wî de wê, weynek mazin wê bileyizin weke Isayî çolemergê û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê bikirpêmnê. Wekî din di wê temenê de wê çavkaniyek me ya din jî wê bi têngînên filosofê kurd ê di dema wî de jîyankiriya El-şadadî' ku wê biografiya salahadin wê di wê demê de wê binivîsênê wê di wê temenê de wê, gotinên wî ji wê temenê re wê karibin weke referans di wê temenê de werina dîtî.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava têngînên salahadinê eyûbî de wê, ew pêşketina xwe wê dema ku wê bijî wê ji herêmên rojavayê kurdistanê û heta botanê û deverên weke şamê wê dibin serwerîya xwe de wê bigirê û wê di wê temenê de wê pêşkeve. Ev herêm wê di demên destpêka abbasiyan de jî weke navend bin. Pêşî wê di wê temenê de wê herêmên roava ji helebê heta rehayê wê ji xwe re wê bikina navend ku ew li wê pêşdikevin. Lê piştî wê, bûhûrînên li baxdadê wê hinek sedemên din ên weke bi şerên desthilatîyê ku wê di qasrê de wê bibin û wê di wê temenê de wê, weke

bi leyistokên desthilatiyê û derbeyên li ser taxtên xalifetiyê ku wê li hemberî hev wê werina kirin wê weke hinek aliyên ku mirov wê karibê weke sedem wê werênê ser ziman. Şerê desthilatê wê di nava islamê de wê, di her demê de wê weke aliyekê diyarker wê xwe bide dîyarkirin û wê weke têgînek ku wê hem di nava têgînên mezhebî ku ew pêşdikevin de bê û hem jî yên ramyarî ên din de jî wê pêşîya derketina li pêş a perspektifek civakî jî wê di wê rengê de wê bigirê. Hinek labitataninên li ser hizra civakî re ku wê hin bi hin wê bi hizrên hizirvanên weke ibni haldûn, Omar xayyam û hwd re wê werina ser ziman jî wê zêde wê, derfet pêşketinê û bûna weke bingehekê pêşketinê wê ji xwe re wê nebînê. Li kurdistanê hebûna temenê civakê û kevneşopîyên wê yên ji demên berê wê bi wan nakokiyên re wê li dijî wê derkeve li pêş. Ya ku wê di rengekê de wê, temenê pirsgirêkên nava civakê û desthilatiya olî wê hertimî wê biafirênê jî wê ev bê. Ev wê carna wê weke li ser têgînên mezhebî weke yên elewitiyê û ankû ezdayiyê û şer û pevçûnên bi wan re wê xwe di dîmenekê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, rewşên weke yên ku wê sûhrewerdîyî wê bijin û heta nesimi û hallaciyên û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê ji temen ve bi têgîn û pêvajoyên pêşketinên civakî ên li kurdistanê ve ên bi temen û dîrokî ku ew hena ve girêdayî wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Vegotinên weke yên 'hezar û yek şevê' ku wê çendî wê werina gûharandin li ser tercûmekirinan jî wê dîsa wê di dema xwandina wê de wê, karibin dîmenekê di wê rengê de wê bi xiyalî, fantazî û hwd re wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dîmenê civakî wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têgîna desthilatiyê re wê, hertimî wê weke di nava dijberî û ne wekheviyê a hizirkirinê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, civakbûn wê, di wê temenê de wê, heta demên ronansa dema merwanîyan ku wê di wê demê de wê berhevîyek zêde giring a bi zanebûnê wê bi bûna wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di medreseya mazin a amedê de wê bahsa berheviya ser milyonekê re pirtûk û berhemên ku ew berhevbûna wê were kirin. BI heman rengê wê bi milyonan berhem ku wê di wê de wê berhevbûna medreseya sor a cizira bota wê karibê wê bahsa wê bikê. Ev du deverê ku wê weke hinek deverên din ku wê hertimî wê bi zanebûnê re ku wê navê wan wê derkeve li pêş bê li kurdistanê.

Rewşên zanebûnê wê di wê demê de wê zêdeyî wê were dîtin ku wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di wê demê de wê, were dîtin ku



wê demek zêdeyî ku wê mijarên civakî, ku wê hinekê jî bê wê were dîtin ku wê werina nîqaşkirin. Mijarên weke yên bi zanîne û zanebûne û zanistî wê di wê demê de wê, hizirkirin û tefkirkirina li wan wê were kirin. Li kurdistanê di warê têgînên weke bi matamatikê û ankû cebirê û mantiqê û hwd wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê li ser wan wê were hizirkirin û wê derkevina li pêş.

Di wê temenê de wê zaneyên demê wê, di wan mijaran de wê weke mijarên zanîni wê were dîtin ku wê li wan wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Wê weki din wê felsefeyê wê pêşbixin û wê, di temenê têgîna teolojikî û metafizikî de wê kûrbûnek fenomenolojikî wê were dîtin ku wê were kirin. Di wê temenê de wê, serdema navîn wê, dema ku em di warê zanîne de wê li wê binerin wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê, bi zanîni wê kûrbûnek wê bi zanebûne wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê were û bibê.

Di wê temenê de wê dikarê wê fahnmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijarên zanîne wê, di wê çerçoveyê de wê derkevina li pêş. Li ser wê temenê çerçoveyek civakî wê were dîtin ku ew wê, di wê temenê de wê di rengê de wê, bê dîtin ku wê, bibê û wê derkeve li pêş. Di mijare zanîne de wê, di wê temenê de wê, xwe di rengê de wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Zanîn wê, di wê demê de wê bi mijarên weke yên baweriyê û hwd re wê were nîqaşkirin. Wê li ser levkîrin û ankû levnekirinên wan wê pîr zêde wê bi aqilî wê were lê hizirkirin. Ev ali wê di çerçoveya pêşketinê civakî de wê were dîtin ku wê were û bibê.

Wê dema ku em li nava hizrên filosof û hizirvanên demê ên kurdistanî û herêmî li wan dinerê wê bi rehetî wê kifşdikê ku wê, di wê temenê û çerçoveyê de wê çerçoveyek hizrî a giring wê were dîtin ku wê bibê û wê, direngê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahnmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên şadadîyan de wê, zanin wê di wê temenê de wê hin bi hin wê di nava civakê de jî wê derkeve li pêş. Zaneyên demê wê, di wê temenê de di dema şadadîyan de wê, xwe li dora qasra wan wê bigirin. Wê di wê temenê de wê, ev wê were dîtin. Her wusa wê, di demên eyûbîyan de jî wê bi berdewamî wê, bi wê re wê bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê têgînên weke yên 'medresetiyê' ku wê werin û pêşkevin wê li rex deverên weke yên cihên bergkirinê û hwd wê, di rengê de wê were dîtin ku wê pêşkevin. Ev wê, di destpêkê de

wê weke kevneşopîyek zêde mazin a weke ya dergehî jî bê wê li kurdistanê wê hem bi baweriyên wê yên kevnre wê hebê û hem jî wê di nava yên demên wê demê de jî wê di awayekê de wê were dîtî ku wê bibê. Eyûbî wê di w temenê de wê di dema xwe de wê were dîtî ku wê di regek de wê xwediyê çerçoveyek pergâlî a civakî bin. Wê di wê temenê de wê were dîtî ku ew wê bi wê re wê, di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Di di dema eyûbîyan de wê, nirx û çerçoveyek civakî wê bi zêdeyî wê were dîtî ku wê li kurdistanê wê bi kêmesî û başiyên xwe re wê, di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê eyûbî wê, di dema xwe de wê, weke ku wê were dîtî wê, hev girtinekê wê, di regekê de wê weke ku wê were dîtî ku ew wê bikin. Wê di wê hev girtinê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmikê bê. Eyûbî wê dema wan wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê bi çerçoveya wê ya civakî wê, derkeve li pêş. Ew dîmenê ku wê di demên hemdem de wê weke tenê di regekê olî de wê bi wan û li ser wan re wê were ser ziman wê, dervî wê, di awayekê de wê di dema xwe de wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtî û wê bi rehetî wê karibê were kifşkirin ku wê xwediyê wê bin. Ew dîmenê olî zêde kirpendinên ku ew li ser wê re dikin wê di awayekê de wê were dîtî ku ew hinekê jî wê li ser wê, rengê pêşketina dema wan ku wê bi wê re wê weke ku were ser nûxûmandin û ankû wê bi wê weke ku wê ji berçav jî wê were dûr kirin.

Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê bi rehetî bi wan re wê kifşbikê û wê karibê wê direngê de bi wan û dema wan re wê kifşbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê rewşa civakî wê, di wê rengê de wê, di wê demê de û wê di şîroveyan li ser wê demê de wê, ji aliyekê ve wê, weke dîmenekê ku wê weke ku wê di regekê bi zanebûnê bê û ankû ne bi zanebûnê bê wê, bi rastîya wê re wê ji nava şîroveyan demê wê were dûr kirin. Ankû wê were ji berçav dûr kirin. Ev wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtî.

Di Eyûbî wê, di wê demê de wê, di mijare civakî de wê, dema ku em pergale wan wê werênê ser ziman wê, tenê wê dema ku em dema selahadin wê, hildina li dest weke destpêkekê wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê wê, ji fektorên baweriyê zêdetirî wê, fektorên desthilatî û civaketiya demê a bi wê ve girêdayî ku wê di regekê de wê bi pêşketina

xwe re wê hebê wê, di wê de wê wek ku wê weynek mazin wê di wê temenê de wê di wê demê de wê bileyizê. Wê bandûra wê di wê temenê de wê di regekê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê weke ku wê bibê. Wê di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Civakbûna herêmê wê, di wê temenê de wê ji aliyên wê yên civaknasî derûnî, dîrokî, antropolojikî û hwd wê, bi gelek aliyên wê re wê, di çerçoveya herêmê û pêşketina wê de wê, dervî pêvajoyên fahmkirinê wê werina dûrgirtin. Têgîna mihemed a 'şikandina putan' ku wê di awayekê de wê weke ku wê, dervî armanca wê ya bi wê a fahmkirinê ku wê were fahmkirin û wê bi wê re wê, aliyekê ku wê di destpêkê de wê bi wê re wê newê lê hizirkirin wê were lê hizirkirin û wê weke bê kirin li temenê bi wê hêrîşkirina li dîroka kevn û ankû ya berê ku ew were ser ziman wê were pêşxistin.

Di wê temenê de wê di mijare nivîsandina dîrokê de a bi zanînê wê kirina wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê kêmbimênê. Di wê temenê de wê, civak wê bi xwe û hebûna xwe re wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, bê xwestin ku ew were ser ziman wê ev têgîn wê li pêşiya wê were derxistin li pêş. Weki din wê weke aliyekê din jî wê têgîna statûqû û desthilatî û têgiha 'fermiyetê' u wê bi hev re wê derkeve li pêş û ev wê di regekê de wê were dîtin ku ew wê bibê weke astengekê ku wê, bi wê re wê pêşiya pêşketina herêmê wê di regekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê were girtin.

Di wê temenê de wê, mijare statûqûyê wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê di çerçoveya herêmê de wê weke pîrsgirêke zêde giring û mazin a ku ew wê derkeve li pêş bê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din wê, di regekê de wê fahmbikê. Ev mijare têgîna statûqû wê bi desthilatê re ku wê pêşkeve wê piştire wê, di regekê de wê, di regekê de wê bê kirin malê têgînên bawerîyî jî. Di wê temenê de wê êdî wê di regekê de wê, statûqûya desthilatî ku wê dervî olê wê newê pênasekirin. Yan jî wê, di wê temenê de wê, dervî wê weke yên ne ji wê olî weke yên ne meşrû wê werina dîtin. Ev wê piştire wê weke têgînek ku wê di regekê civakî a çeker de ku wê li herêmê wê bi dest desthilatan wê xwe bide dîyarkirin wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, ji wê têgîna zimanê 'fermî' û hwd ku wê were fahmkirin a ku ew wê bê serkirin wê di wê temenê de wê, weke têgînek fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di regekê de wê,

dema ku em demên buyidiyan, şadadî û eyûbîyan di dewama hev de li ser xate pêşketina kurdistanê wê bi temenê wê re wê fahmbikin wê di wê rengê de wê hinek wateyên cihê wê weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman ku wê çawa wê di rengê de wê weke ku wê, bi konfedereli wê di nava civak û baweriyên de wê were çêkirin re wê weke di dîmenekê dervî wê dîmenê ku ew di wê rengê de ê wekehevkinê bi rêyên weke bişavtinê û hwd re wê, bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtî ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê bê.

### **Pêşketina sazûmana civakî ya çerçoveya desthilatîya imparatori a eyûbîyan**

Di awayekê de wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketinê û xate fahmkirinê de ku mirov mijarê hilde li dest wê weke ku wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên civakî ku em di nava dîmenê wê yê di wê temenê de wê, fahmbikin wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku ew dîmenê olî ku wê di bin wê de ku wê bi zanebûnê bê û ankû ne bi zanebûnê bê wê bê xwestin ku ew dîmenê civakî ê wê ji berçav were dîrkirin û di temenê de wê weke ku ew newê xwestin ku ew wer ser ziman wê, were dîtî. Di wê temenê de wê, ev wê hinek sedemên wê hebin ku mirov wê, di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di demên dawî de wê, di rengê de wê çawa wê, têgîna olî wê di rengê de wê, weke ku wê di dîmenê wê de wê weke li dijî wê dîmenê civakî bê ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî bê. Lê ev dîmen wê weke dîmenekê xapinok bê ku wê bi têgînek desthilatî wê di rengê de wê, di demên dawî de wê li ser têgîna olî re wê were pêşxistin bê. Di wê temenê de wê ev dîmen wê çawa wê 'wekehev bê kirin' li ser çerçoveyek bişavtinê û ankû 'asimlekirinê' û hwd re wê tenê û tenê wê bo wê bê.

Ber vê yekê wê ev dîmen bi xwe jî wê weke dîmenekê ku mirov wê di serî de wê karibê di çerçoveya bi zanebûnê bê û ankû ne bi zanebûnê wê şaş danên fahmkirinê ên li ser têgîna olî re ku wê were kirin wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê dîmenê fahmkirinê ê ku mirov wê di wê temenê de wê fahmbikê wê pêşî wê bi rastîya wê re wê, rastiya olî wê fahmbikê û wê, dervî wê weke dîmenekê fahmkirinê wê, di awayekê de wê, dîmenê ku ew hatiya afirandin dervî wê bi serê xwe wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîmenê dema eyûbîyan wê, dema ku wê bi rêza-filmên weke 'fetihvanê qûdûsê **selahadin**' ên xapinok ku wê di wê temenê de wê di çerçoveya dîmenê olî de wê were ser ziman wê ji wê aliyê ve jî wê di rengê de wê weke ku wê xwediyê dîmenekê di rengê şerkirina li hemberî civakatiya wê karibê fahmbikê bê. Ev dîmen wê di rengê de wê, weke ku wê xwediyê dîmenekê hêrişkirinê li wê civaketiya ku ew eyûbî bixwe jî wê çawa wê li ser wê re wê mazin bibin jî bê. Ji xwe wê di encama şerê li hemberî hebûna civakê kurd de ku ew heta roja me hatiya meşandin wê ew bi wê rengê wê weke encamakê wê were derxistin li holê. Wê di wê temenê de wê di rengê de wan salixkirinên di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, bi teybetî bi gotinên ku wê ji devê selahadin bixwe wê bi awayekê ne rast wê bidina gotin û pêjna ku ew bi wê dihê hanîn diyarkirin wê, li hemberî civakê eyûbîyan a kurd bixwe jî wê çawa wê bide diyarkirin wê di rengê fahmkirinê de wê were hanîn li ser ziman. Ji xwe wê li ser intibayên ku ew hatina pêşxistin ê weke li ser temenê tûna hasibandina civake eyûbîyan re wê, di rengê de wê, were hanîn li ser ziman. Ev dîmanê ne rast ê bi rewşa eyûbîyan re ku wê bê dayin diyarkirin wê biqasî wê dîmenê ku wê bi rewşa dîmenê şerê malazgirê ku wê tûna dîyarkirina di dîmenê a li herê mêmê hebûna serdestîya desthilatîyên kurdistanî ên weke şadadî û merwanî bi hebûn û navê wan re wê ne rast bê.

Di çerçoveya civaketiya dema eyûbîyan de wê, dikarê wê bi wê re wê, di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, civakbûnek zêde li pêş wê di wê demê de wê hebê. Dîmenê civakbûnê demê wê di awayekê de wê heta roja me jî wê, di rengê de wê, were dîtin ku wê, pêşîya wê were girtin wê were hanîn li ser ziman. Du têtî û ankû ali wê li hemberê wê hanîna ser ziman wê were dîtin ku wê, were dîtin. Yek wê, di demên hemdem de wê bi şerên rejimên herê mêmê ên li hemberî hebûna

civakê di temenê bişavtinê û ankû weke civakatiyên xwe biafirênin de bê. Dîmenê din jî wê weke çawa wê, di serdema navîn de wê, pevçûnek li ser aqil re wê di nava aqil û baweriyê de wê, were û bibê ku wê kîjan ji wan wê li pêş bê wê, di w rengê de wê, di nava ol û civakatiyê de wê, di demên piştî jî wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê, pêvajoyek pevçûnê wê li ser olê re wê di wê çerçoveyê de wê li hemberî civak û civakatiyê wê were dîtin ku wê were pêşxistin. Di wê temenê de li hemberî civakatiyê kirina pozisyonekê de wê têgîna baweriyê wê bi serê xwe wê weke pirsgirêkê ku ew di wê temenê de wê, dikarê wê direngê de wê di dewama wê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Di dema eyûbîyan de wê, dîmenê konfedereli ê ku wê dîmenekê wê giştî wê li kurdistanê wê di nava têgînên weke baweriyên cihê ên ku ew bi hev re û di nava hev de dijîn wê karibê wê bibînê. Ev dîmen wê piştî wî ku wê çendî wê di dema wî de wê hebê jî wê weke ji berçav wê were dîrkin.

Di dema Eyûbîyan û heta ku wê heta dema selahadin bixwe jî wê li herêmên kurdistanê ên weke çolemergê û deverên ên weke heta afrînê bê, û deverên ên weke li başûrê kurdistanê weke civakên mazin ên kurdên êzîdî wê were dîtin ku wê hebin. Wê di wê temenê de wê ew jî wê di wê temenê de wê di nava xwe de wê bijîn û wê di rengê de wê bi wê rengê wê, were dîtin ku wê bibê. Ev rengê civakatiya ku wê di dema eyûbîyan de wê were dîtin wê, di demên berê ên buyidi û şadadîyan de jî wê li kurdistanê wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê hebê. Wê bi wê re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji aliyekê din ve jî wê, ne wekhev hizirkirinên bi baweriyê wê di wê demê de jî wê bibin û ev wê karibin wê di demên xwe wê bina sedema pevçûnan jî. Ji rewşa hallac û nesim dikarê bigirê û heta ya sûhrewerdî wê, di wê temenê de wê di rengê de wê, werênê ser ziman. Ev hersê filosofên ku me navê wan hanî ser ziman wê kurd bin. Wê civakatiya wan wê di wê temenê de wê li herêmê wê bingihê wê hebê. Wê di wê temenê de wê, di rengê de wê karibê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, mijare cihêyiyên bawerî û civakî wê, di rengê de wê, di dema eyûbîyan de û berî wan di dema şadadîyan de wê, were dîtin ku wê, ne li ser temenê baweriyê re lê wê li ser temenê bi rêgezên civakatiyê re wê bê xwestin ku ew were çareser kirin. Di wê

temenê de wê, derxistina li pêş a civakbûna wan wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, bê dîtî. Di wê temenê de wê, mijare baweriyê wê, di wê temenê de wê weke ya bi kes û wijdanê kes û bi hundurê kes ku ew wê çawa wê bijî re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê were dîtî ku wê bahsa wê were kirin. Wê weke minaqek ku wê pirr zêde wê di nava kurdan de wê were ser ziman wê bi birayê xaro reşid bahlûl re ku wê bahs were kirin wê bê gotin ku ew rojekê dibêjê birayê ku wê, ew wê li dûnya din wê li şûna wî azabê cezayî wê ku ew wê bikişênê. Lê ew dema ku ew dihê sûkê ew dibînê ku wê, qasabek wê mehek gûrandî û bi lingê wê ve dalaqandî û çermê wê ji wê dikê. Wê demê ew ji wê digihijê wê encamê ku wê ti kesek wê li şûna ti kesekê wê nemirê û wê nikaribê bikeve tirba ti kesekê û wê ti kesek wê nikaribê li şûna yek din azabê cezayê wê çî bê ew bikişênê. Hingê dibêjin ku ew dihê cem birayê xwe û wê ji wê re dibêjê û dibêjê ku wê ti kesek wê nikaribê li şûna yek din wê bikê.

Di wê temenê de wê bi awayekê wê bi wê re wê were gotin ku wê çawa wê, her tişt wê bi xwe û bi hebûna xwe re wê hebê. Tiştê ku ew heya wê xwe bê. Ku ew hebê û bi hebûnê wê wê ji xwe û pê de wê nebê weke yek din û ankû ji xwe û pê de wê nebê weke xweyek din. Di wê temenê de wê ew xwe bi xwe bê. Ev wê weke xosletekê hebûnekê jî bê ku ew bixwe xwe bixwe bê. Ji xwe û pê de wê ne bê tiştê din û kesek wê nebê kesê din. Yan jî wê kesê din wê nebê ji xwe cihê weke kesek din.

Ev aliyên weke yên bi hizirkirinê wê weke aliyên ku wê li ser aliyê bi aqilê felsefeyî re wê weke ku wê were dîtî ku wê weke aliyên lêpîrsînê bin û wê di wê temenê de wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê mijare felsefe û teolojiyê wê hatina hemberî hev wê, di wê temenê de wê, çawa wê têkiliya wan û pozisyona wan wê were fahmkirin wê weke mijarek ku wê bi têgînek civakî wê li ser wê re wê were lê hizirkirin. Ev alî wê berî islamê wê di demên zerdeştîyan û hwd de wê pirr zêde wê wê were dîtî ku wê heta maniyîyan û mezdekîyan û hwd wê pirr zêde wê were dîtî ku wê li wan wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê berhev û çavkaniyek zêde kûr wê bi felsefeyî wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê biafirê û wê bi afirî ku wê hebê wê karibê wê kifşbikê. Tabî ku em dîsa werina ser mijare xwe em dikarin wê di wê temenê de wê werênina ser ziman ku ev rengê pêşketinê wê bingihêkê mazin wê çawa wê biafirênê wê bi wê minasebetê ev wê bê hanîn li ser ziman. Di çerçoveya civakî û rewşên weke ku ew wê di wê temenê de wê di

awayekê cihêrengiyî de wê, were dîtin ku wê hebê wê, di wê demê de wê li ser wê temenê wê bi demê re wê çawa ku wê komên din ên weke yên selçûqîyan wê bên herêmê û wê, di wê temenê de wê temenê wê hebê wê bi wê yekê karibê wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê ev ali wê weke aliyekê giring bê ku em mijare civakê û hatinên li nava wê çawa wê bibin û wê bi demê re wê çawa wê encamekê wê bi xwe re wê werênin karibê li ser wê bisekinê.

Li herêmê wê sazûmanek civakî ku mirov wê dikarê wê di awayekê ahengî de wê fahmbikê wê bi ya berê xwe re wê hebê. Di demên piştî ku wê, islam wê were jî wê pêşî wê li ser çavkaniyê wê re wê, di renekê de wê xwe bi temen bikê û wê pêşbixê. Lê wê piştî wê, bi teolojiya xwe re ku ew diafirênê wê temenê ku ew jî wê çavkani digirê jî wê jî xwe re wê, di renekê de wê weke ku wê bikê armanc.

Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên bûhûrînê wê, di renekê de wê werina jîyankirin. Di aslê xwe de wê, dema ku em li demên eyûbîyan dinerin em wê dibînin ku ew wêçawa wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê çerçoveya civakî re wê bixwezînin ku ew sazûmanek gerdûnî wê biafirênin. Gotina ‘‘ûmmetî’’ ku wê di wê demê de wê were bikarhanîn wê, di wê de wê herkesek wê weke hev wê, di renekê de wê newê dikin ku wê li wê were lê hizirkirin. Bi teybetî ku em jî xosletên civakî ên li kurdistanê ku wê derkevina li pêş ku em jî wan gavê biavêjin wê di renekê de wê bi wê re wê, karibê wê, bi rehetî wê bibêjê.

Li kurdistanê wê di wê demê de wê civaketîya ku wê dibê wê li ser sê temenê cihêyî wê dikarê wê di renekkê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê fahmbikê. Yek wê, cihêyîyên bi baweriyî ên civakî bin. Ew wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi xosletê xwe re wê, di renekê de wê pêşkeve. Di awayê din de jî wê bi xosletên kênnetewî û ankû wê, li ser cihêbûyina êli û hwd re ku wê di renekê jî herêmê li herêmê ku wê were û bibê wê karibê wê direnekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê li kurdistanê wê di wê demê de wê, were dîtin ku wê çawa wê, di renekê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê di renekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Minaq wê dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê, rewşa civakî ku wê li ser xosletên xwe re wê, bi cihêbûna xwe re wê, di renekê de wê, bide dîyarkirin wê bi wê re wê were berhev.

Di renekê de wê ev wê were dîtin ku wê, mijare derketina baweriyaya nû wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê dema ku ew derdikeve wê, di



wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke ku wê di rewşa weysel qaranî û hwd de wê were dîtin wê hem ji rengê hizirkirina xwe ya civakî wê bi ber wê ve wê li wê bihizirê û wê ji wê têngîna ku ew li wê bi wê dihizirê jî wê bi ber wê ve wê, di renekê de wê, çawa wê, di reng û awayekê de wê werênê ser ziman wê bxwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Weysel qaranî weke ku ew nakokiya nava têngîna civakî ûû ya olî wî didît. Ber vê yekê wî, xwest ku ew ji aliyê têngînê xwe yên civakî, têtikiliyên nava dê û zaroyan bê û hwd re wê, di renekê de wê karibê wê fahmbikê ku ew wê derxê li pêş. Weysel qaranî wê bi têngîna baweriya kevnera ên kurdistanî ên demên kevn re wê li wê bihizirê. Weysel qaranî ku mirov li tevgerên wî dinerê wê, nikaribê zêde ji rengê rewşa pêşketina zerdeştî û êzdayiyan dûr lê binerê. Minaq wê bahsa 'nirxa dayikîyê' ku wê, çawa wê derxê li pêş wê bi têngîna weke ewladekê bixêr wê ji jê di nava civake de li kurdistanê wê were bahskirin. Dihê gotin ku wî "dayika xwe ya pîr heta mir li piştê gerand." Ev têngîna wê weke nirxna civakî ku wê bi baweriya wan ya kevnera weke ya êzdayî û zerdeştîyê re li kurdistanê wê di her demê de wê weke ku wê serdest bûnan. Di wan ku wê çawa dayikati wê pîroz bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di hizirkirinê xwe yên civakî de wê, di wê temenê de wê, bi wan xosletên civakî û baweriyê wê, li ser têngînê weke yên wijdan û hêjkirinê ku wê weke çavkani û temen wê bikê û wê ji wan wê bikê ku ew binerê û ew li wê bihizirê. Cihêyayiya wî ya bi hizirkirina wî xwe di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Ew wê, di renekê de wê, di têngînek ku emprikî û ya dîrokî weke di zikhev de wê bi têngîna wê ya bi azmûnkirinê ku wê dikê wê di renekê de wê di wê temenê de wê weke ku wê, bixwezê ku ew wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, mijare civakîyê wê, di wê demê de wê hem li ser nêzikatiyan û hem jî wê piştê wê weke ku zaneyên weke ibni haldûn û hwd wê bixwezînin ku ew li wê gavekê biavêjin. Hizrên civakî û bii têtikiliyên civakî hizirkirina wê bi wê, kevneşopîya wê pîr zêde wê kevn wê hebê. Minaq wê ji maniyên û heta mezdekîyan wê were dîtin ku wê bi wê temenê wê di renekê de wê hebê. Kevneşopîya ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke çavkaniyek hizirkirinê wê di renekê de wê weke ku wê biafirênin jî wê di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Civakîyê herêmê, bi teybetî a li kurdistanê wê bi hinek xosletên civakî derketina wê ya li pêş wê hinekê jî wê bi temenê wê yê heyî ên

demênberê re wê, di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku wê islam wê derkeve li holê 'weke hêzek serdest û ya desthilatîyê' wê di serî de wê bi wê aliyê civakî re wê, pêşî bixwezê ku ew şerbikê. Di wê temenê de wê, ev pêvajoyên şerê civakê ku wê li şûna ku wê pêwîst ba ku wê bihetan fahmkiirin wê, di awayekê de wê dema ku ew weke sedema şer wê werina fahmkiirn ev wê êdî wê weke kevneşopîyekê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ev wê piştî wê, di rengekê de wê êdî wê xwe li ser wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya desthilatîya şadadîyan û heta ya eyûbîyan de wê, di rengekê de wê ew wê biwê re wê were dîtin ku wê di serî de wê, di awayekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê di rengekê de wê, ew wê, li şûna ku wê, şer wê bi wê re wê bikê wê bikê ku ew ji aliyekê ve wê li ser şîrovekirina referansên olî bi temenekê civakê û cihêrengiyên wê re ku temenekê levkirinê wê çêbikê wê bi wê re wê bikê ku ew li wê bihizirê.

Di wê nûqtîyê de wê, eyûbî wê, di wê temenê de wê, çerçoveya wan a hizirkirin wê, di xwe de wê, weke çerçoveyek konfedereli wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê pergalek konfedereli a ku ew wê di wê temenê de wê, biafirênin wê bi rengê hizirkirin, şewayê bawerî ên cihê ku ew di cihêwarê xwe de xwe bi xwe rêvebibin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew wê bikin ku ew wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, fahmbikin.

Eyûbî wê, pergale wan ya ku ew wê bi temenekê civakî wê derkeve li pêş wê, di wê temenê de wê, êdî wê, piştî dema salahadin û heta xalifeyên kurd ên piştî wî re wê, di rengekê de ku wê li şûna wî ji malbate wî werin wê çawa wê di rengekê de wê, aramiya navxweyî wê mayinda bipolarêzên wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wî li wê bihizirin. Di dema adil de wê, bi danûstandinên wî yên bi imparatorê germeî fredrikê duyem re ku wê bi rêya danûstandinên nameyan wê bikê wê di wê temenê parastina aramiya herêmê li wan dihizirê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dîmenekê baş ê fahmkinê wê karibê di wê temenê de bide me.

Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, ev dema xalifê kurd adil eyûbî û hwd de wê, çawa wê, di nava cihêrengiyan de wê ew yekiti wê bi peymankirina wê were kirin wê, di dîmenekê de wê bikê ku ew wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman ku ew wê bi derfet bê. Hê di dema

salahadinê eyûbî de danûstandinên qasra eyûbîyan û ya bizansiyan li ser temenê aramiya herêmê danûstandinên ku ew dikin wê di regekê de wê karibin di wê warê de weke nîşanayekê were dayin nîşandin. Di wê temenê de wê, eyûbî wê, di wê temenê de wê, di regekê de wê, di hemû demên xwe de wê weke ku wê çawsa ku wê li şûna bi şer wê bi rêya danûstandinê wê pêşketinê bikin wê, li wê bihizirin. Nîşanaka wê jî li herêmê tékiliyên nava wan û bizansiyan ku wê weke du desthilatên ji hev cihê ku wê werin bibin û li rex hev wê bijîn bin. Wê piştî ku wê fektora hatina li herêmê a komên selçûqî ku wê derbeyê li wê rewşê bixê jî lê wê piştî wê heta bêja heta dawîya imparatoriya eyûbîyan wê were dîtî ku ew rewş wê bi wan re wê, di regekê de wê xwe bide domandin. Di awayekê de wê, herêmên anatolia ên di bin desthilatiya eyûbîyan de jî ew jî wê li wan hêrîşan nekin. Eyûbî jî jî wê heta ku ew hêrîş li herêmên wan nebin wê nekevina şer.

Li herêmê pêvajoyên aramiyê wê di wê temenê de wê, di regekê de wê bibin. Di nava desthilatiya eyûbîyan û ya bizansiyan de wê tékiliyên arami û aşîtiyê wê, di wê temenê de wê were dîtî ku wê were pêşxistin. Wê di wê temenê de wê, di regekê de wê bi wê re wê, dikarê wê fahmbikê ku wê di demên ku wê seferên xaçîyan wê li herêmê wê bibin wê, di wê demê de wê, dîsa wê yê ku wê wan wê pêşwazîbikê wê tenê û tenê wê desthilatiya eyûbîyan bê. Wê di wê temenê de wê, di nava sînorê xwe de yê imparatori de wê, rêxistinên ji cih li cih wê bikin û wê di wê temenê de wê hêzek mazin wê, di wê temenê de wê, were dîtî ku wê pêşbixê.

Pergalek xwecihî û ankû ademiitiya navendî ku wê di çerçoveyek civakî de wê pêşbixin wê, li ser wê re wê, li herêmê wê pergalek civakî wê biafirênin. Eyûbî wê, di wê demê de wê, bi zêdeyî wê were dîtî ku wê ti hêz wê li hemberî wan û hêza wan ya civakî wê ne sekinê. Komên ku wê ji derve wê werin ên weke yên selçûqîyan wê, êdî wê hêrîşê wê li herêmê wê li wan bikin û wê aloziyê wê, di nava wan de wê, derxin.

Di awayekê din de jî wê, tékiliya nava nava selçûqîyan û eyûbîyan ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di regekê de wê dikarê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Ew wê, eyûbî wê, di regekê de wê, bixwezê ku ew wê çawa wê, pêşîya hêrîşên van koman li axên xwe wê bigirin wê li ser wê bisekin in. Di wê temenê de wê, di dema şadadîyan de wê were dîtî ku wê, hêrîş wê zêdetirî li wan wê bibin. Minaq wê, di wê temenê de wê, di regekê de wê ew wê bi wê re wê were dîtî ku wê bibê ku wê çawa wê, di awayekê de wê, pêşîya wan wê bigirin wê li ser wê bisekin in. Wê

dema ku em li dema sultana jin a kurd deyfê sultanê li dema wê û pêşveçûnên li dema wê binerê jî wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê birehetî wê fahmbikê.

Çerçoveya sazûmana eyûbîyan a civakî wê heta roja me jî wê di rengê de wê were dîtî ku ew wê, ji ber çav wê were girtin. Wê, civaketiya wê, yan wê di bin dîmenekê olî de wê were sernûxûmandin û girtin û yan jî wê newê hiştin ku ew were ser ziman. Wê dema ku wê bahsa selahadin bixwe jî wê were kirin wê di wê demê de wê, weke kesê ku ew temenê wê diafirênê wê bê kirin û wê bi wî re jî wê li şûna bahsa demek eyûbî kirina wê zêdetirî wê weke demek olî wê bahsa wê bê kirin. Wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, di rengê ku ew dihê hanîn li ser ziman de jî wê di wê temenê de wê weke ku wê ji berçav wê were dûr kirin.

Ti şîrove û rengên bi dükumankirina bi hanîna wî ya li ser ziman wê nikaribê di rastîya wî û ya dema wî de ew bîne ser ziman. Wê di wê temenê de wê weke dokuman û nivîsna ku wê bi itînayekê ku wê çawa ji nava eyûbîyan û nava dema wan dûr wê, di rengê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê were hanîn li ser ziman.

Di awayekê de wê ev pirs wê di serê mirov de wê çê bibê ku ew ber çî wê dihê kirin. Yê ku weke bi olî li aliyê wî dibînin wê, di wê temenê de wê ne mejiyê yekî sefera xaçîyan dikê de wê nêz bibê. Lê yekî rojavayî ku ew wê weke wî dihênê ser ziman wê, objektivtir, dûrûsttir û rasttir ji yê islamî û şîroveyên wê baştir wê, heta vê rojê wê bîna ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê bixwezin ku ew bi şîroveyek di dema wî de bi rastiya wî ya demî û ya eyûbîyan û hwd re di çerçoveyek dûrûst rast de wê ji aliyê xwe ve wê werênina ser ziman. Lê yê islamî wê ji aliyekê ve wê çawa ji temenê wî yê civakî wê dûr wê werênina ser ziman wê, di awayekê de wê were dîtî ku ew nêz dibin. Ji aliyekê din ve jî wê, di demên hemdem de wê, rejimên weke ya iran û tirk şîroveyên ku ew dikin wê bi tûndî wê çawa wê rastîya wî ya civakî û dema wî di bin pêvajoyek asimlekirinê de ku wê bi wê çawa wê rewşa nasnemayî a li ser wê ardniyariyê ku ew civaketiya wî jîyankiriya wê ew wê bi wê were tûn kirin wê di wê temenê de wê ew wê, bikin. Di wê temenê de wê şîroveyên ku ew di bin rengê olî û di bin navê wê de dikin jî wê ne tenê wê şîroveyên ku wê di encama zihniyetekê jenosîdkirinê de wê werina kirin wê, her wusa wê, bi berdewamî wê çawa wê temenê wê bidina kirin û domandin jî wê bi wê armancê jî wê weke şîroveya bin. Yanî wê di awa û rengê din de wê rengê wan zêde wê bi rastîya wî û dema wî ve

wê nebê. Wê tenê wê bi zihniyet û armanca wan ve wê girêdayî wê têkiliya wan wê hebê û wê, di wê temenê de karibê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Dema eyûbîyan ku wê piştî ya şadadîyan û çend demên din ku wê di dewama wan de wê were wê di wê temenê de wê, xwediyê hinek xosletna jî bê. Wê di rengê de wê, hevgirtinek ku wê ya dema buyidiyan, anaziyîdî, eyeridi, û heta şadadîyan wê di rengê de wê di nava xwe de wê, bihawênê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê bê. Şedadî wê, desthilatîyek mazin heta hezarê û deverên qafqasya wê li wan serwer bê. Lê di wê temenê de wê, zêde wê bûyerên ku wê bi navê wê werin ku wê bi yên ne misilman ên herêmê re wê bibê xwediyê têkiliyek şer wê, zêde wê, rastî wê newê û nebê. Her wusa wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, di dema eyûbîyan de jî wê dikarê wê bibêjê. Piştî ku eyûbî pergale wan a civakî wê hin bi hin wê têkherê wê, di rengê de wê ji du alîyan ve wê, êdî wê ew wê, di nava xalkên herêmê de wê hêrişên li jîyane wan wê bibin. Ya ku eyûbîyan bi aqil û rêya aşîfîyane xwest ku wê bikin wê, osmanî ku wê piştî pêvajoyek şer a li hemberî mirgehên eyûbîyan wê bikin û wê, di wê temenê de wê, di berdêla dest li wan nedanê ku wê serdestîya wan wê herê bikin ku wê bikin û piştî wê, êdî wê bi wê re wê bi sînor wê ne sekin in û wê pêvajoyên şer wê li hemberî komên civakî û yên bi baweriya xwe cihê wê, di wê temenê de wê, bidina destpêkirin.

Piştî wan wê pêvajoyek din jî wê li rojhilat wê bi derketina sefewîyan re wê, di rengê de wê, karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Sefewîyî wê çendî ku wê destpêka wê ji nava tariqaên kurd ên weke gêlaniyan û hwd wê bibê û wê avakerê wê weke seyfeddinê erdebili ku wê bahsa wî bê kirin ku wê weke kurdekê bi bandûr jî lê wê piştî wî û dema wî û pê de ku wê li herêmê wê piştî şadadîyan û bi hêrişên osmaniyan ên li herêmên eyûbîyan ku wê zêde bibin û pê de ew jî wê di wê temenê de wê, di serî de wê bi rewşên weke kirina derbeyên li qasrê û hwd re wê weke li hemberî malbate şah ismail û hwd re ku wê bibin û pê de wê, piştî wê, li hemberê komên civakên herêmê wê pêvajoyên şer wê bidina destpêkirin. Minaq ku wê navê wî bi hêrişên ku ew li xalkên herêmê ên weke minaq kurd wê bikê mohamed xudabendî wê herêmên weke yên kurdistanê rojhilat weke bokaanê û hwd wê, bi tememî wê di dema xwe de wê, di şûr de wê bide derbaskirin. Di temenê van rewşên ku ew bi wê rengê dibin

wê hinek nîrxên civakî ku wê serdest bin û ew li hemberî wan şer dikin wê hebin. Bi heman rengê wê di wê rengê de wê minaqên bi wê rengê ên ku mirov dikarê bahsa wan bikê wê hebin.

Li deverên din jî wê, di wê rengê de wê herêmên ku wê bi wê rengê wê di şûr de werina derbaskirin wê, were dîtin.

Komên selçûqî ji sancar û heta demên piştî ên zaroyên wî li herêmê wê, pêvajoyên hêrişên selçûqîyan wê were dîtin ku wê xwe bidina domandin. Li herêmên rojhilat ên weke xorasanê wê gelek dîrokzan wê hemhizir bin ku wê sancar wê, gelek hêrişên hovane wê li wan herêman wê bikê û wê, gelek herêman wê di awayekê de wê weke ku wê di şûr de wê derbas bikê. Li herêmên weke sistanê, kirmaşah, harezmê û hwd re wê, hêrişên xadar wê li wan herêman wê bikê. Di wê demê de wê, li gorî ku wê dîrok wê ji me re wê bibêjê wê, şahê şadadî Menucehr bin Şavur (1072-1118) wê li ser taxt bê û wê, di wê demê de wê, Fadl II. bin Şavur (1067-1073) û Anişirvan bin Eskeri (1049) û bavê Anişirvan bin Eskeri ku wê weke şahekê bi nav bê Aliyê eskerî û ku wê bi seferên xwe yên ku ew wê li hemberî van koman wê heta herêmên hezar wê li darbixin wê ew jî wê bixwezê seferna li darbixê. Di wê demê de wê, dema Menucehr bin Şavur û heta dema Ebu'l Eşwer Şavur II. (1118-1124) ku wê weke şahê kurd ê demê bê wê, dema wan wê li hemberî van koman wê bi seferên wan ên leşkerî re wê, derbas bibê û wê, di wê demê de wê, biqasî ku wê were dîtin jî wê, encamên mazin wê, di wê temenê de wê, bidest bixin. Dema ku wê bahsa kurê fadlê çarem sawûr û dema wî were kirin wê li ser wan encamên ku ew bidest dixin ku wê weke demek aramiyê wê pêşbixê wê, di awayekê de wê, ji jê were bahskirin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, dîsa wê di wê demê de jî wê biqasî ku wê were ser ziman wê seferên kurê fadlê carem sawûr (1125) wê bidom in û ew wê, serwerîya xwe wê bidest bixê. Wê di wê demê de wê, komên selçûqî ku ew dihên herêmê û bijîn wê, yekser wê girêdana xwe û iteate xwe wê ji wî re wê bidina nîşandin ku ew karibin bijîn.

Encamên ku wê herdû şahên kurd Menucehr bin Şavur, Ebu'l Eşwer Şavurê duyem ku wê li hemberî hêrişên komên selçûqî ên weke sancar û kurê wî bidest bixin wê, bandûra wan wê piştî jî wê xwe di rengekê de wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Stretejiya ku ew herdû şah di dewama hev de li hemberî hêrişên van koman wê bidina pêşxistin wê bi awaayekê wê karibin bi wan re ew pêşîya wan bigirin. Wê, di wê temenê de wê, tenê wê, herêmên şadadî ên qafqasya ku wê weke herêmên keviyê

ji herîşan re dimênin wê li wan wê, dem bi dem wê hêrîşên xwe wê bidomênin.

Hê di dema fadilê yekem de wê, strejiyek giring wê di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê were kirin. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi ber bakûrê kurdistanê û rojavayê kurdistanê ve berfirehbûn û di wê temenê de wê di temenekê desthilatdarî de kirina yek û çêkirina temenekê xort jî wê, di wê temenê de ku wê bikê wê di awayekê de wê, di awayekê de wê, weke rewşek giring ku wê serdestîya sah û şedadîyan wê di wê demê de wê di awayekê de wê weke ku wê biparêzê. Wê di wê temenê de wê bêbandûrkirin û şikandina wan hêrîşan wê temenê wan wê biafirênê.

Di awayekê de wê, di roja me de wê dema ku wê bahsa şedadî û li bakûr weke merwaniyan û hwd wê were kirin wê weke hinek xanadanên piçûk ku wê ji wan wê were bahskirin wê di wê temenê de wê dikarê bibêjê ku awayekê qatî û teqez mirov nikaribê weke şîroveyên ku wê me karibin bigihênina li rastiye bin. Her wusa wê, di rengekê din de jî wê tenê wê, ji aliyê desthilatîyên olî û ankû weke tenê bi olî weke serdest hena ku wê bînina ser ziman wê hem şîroveyna bi ali bin û wê ne bi armanca ku wê rastiya wan di cihê wan de fahmbikin bin. Wê weke şîroveyên ku wê çawa wê pêvajoya wan were girtin ku ew çawa li ser temenê wan werina fahmkirin jî bin dikarê fahmbikê û werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku wê, Fadilê yekem wê di wê rengê de wê, ew wê, pêvajoyê wê bikê wê, di rengekê de wê, komên selçûqî ku wê li ser navê xwe wê kesan bişênina hemberî şadên kurd ên weke Fadl, û Abu-l-Fa't Musa ku ew karibin destûrê li keviya ji xwe re bistênin ku ew bijîn. Di wê temenê de wê, deverên weke yên ku ew li wan dixwezin bijîn wê, deverên weke keviyê û dikevina nava têkiliyê nava bizans û desthilatîyên kurd de bê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, piştî serkevtinên şahên kurd li hemberî van koman û şikandina hêrîşên wan wê encamên wê piştî wê, bi xwe re wê êdî wê demek zêr wê, di wê temenê de wê li herêmê wê li ser dema şadadî û merwaniyan re wê bi dema desthilatîya eyûbîyan û demezrendina wê re wê, di rengekê de wê bi xwe re wê li giştîya herêmê wê bi xwe re wê werênê. Di wê temenê de wê, eyûbî wê, weke imparatoriyeke cihanî wê, derkevina li pêş û wê hêzên xwe yên li ser ardê û yên bahrê wê biafirênin. Di wê temenê de wê hêzên wan ên bahrê wê li ser wê temenê de wê seheta wan li ser herêmên were yên avê ên bahre sipî, bahre reş, û deverên din ên avî heta paravên misrê û ji wê wêdetir jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê

çerçoveyê de wê, hêzên eyûbîyan ên bahrê ku wê pêşkevin wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê bandûra wan û sehêta wan wê di wê temenê de wê zêde wê derkeve li pêş li herêmê weke hêzek mazin.

Hêzên Eyûbîyan ên bahrê wê heta wê demê wê zêde wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, zêde wê bahsa wê newê kirin. Lê di wê temenê de wê, di dema salahadin de wê bi fermana wî ku wê gelek keştiyên mazin ên avê ku wê bo pêşîya hêrişên bi keştiyan ên li ser avê re wê bigirê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê weyneke mazin wê bileyizê.

Weke gotinek ku em dikarin bo demên piştre jî wê bibêjin wê, piştî wê demê wê hin bi hin ku wê, eyûbî wê destûrê wê bikina hin komên selçûqî ku ew di bin fermana wan de xabatê bikin. Ev wê, taqabûlî demên li dora 1390 û wan wê bikê û wê di wê demê de wê, hin bi hin wê osmanî wê, bi bayazît ku wê weke kesek fermana eyûbîyan de wê, di wê temenê de wê were bicihkirin wê piştî wê, derkeve li pêş. Tersxaneyên keştiyan ên eyûbîyan wê di wê temenê de wê, di wan de wê, pêşî wê weke bo çêkirina keştiyan wê werina bikarhanin. Piştî wê, ew di tersxaneyên eyûbîyan de wê, di rengê de wê, êdf wê hin bi hin ku ew wê, bicih bikin wê, di wê temenê de wê, derkevina li pêş.

Di dema seferên xaçîyan de wê, ji tersxaneyên eyûbîyan keştiyên ku ew dihên derxistin ser avê wê, bi wan re wê, di awayekê de wê bi temenî wê pêşîya hêrişên li herêmê wê di rengê de wê weke ku wê werina girtin. Di wê temenê de wê, sehêta eyûbîyan a ser avê bi keştiyên wan re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê, pîr zêde wê mazin bibê. Di wê demê de wê bi zêdeyî jî wê, li gelek deveran wê tersxaneyên ku ew di wan de keştiyan çêdikin wê avabikin. Di wê temenê de ku em bi awayekê hesan wê bi gotinê bikin wê, piştî wê ku wê, osmanî wê di dema yavus selim de wê bibê xwediyê hêzek bi keştiyan ku wê bi ber misrê ve wê bide birin wê, di wê temenê de wê, ji keştiyên eyûbîyan ku wê ji tersxaneyên wan wê, bidest bixin bin. Piştî wê, hemû hêzên bahreyî wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, weke hêzên ku wê temenê wê bi awayekê xort di dema eyûbîyan de wê di wê temenê de wê weke ku wê were avêtin bê.

Mînaq di wê demê de wê, herêmên ku wê di roja me de wê ji wan re wê weke yên 'çenekele' ya roja me ku wê were bahskirin wê di wê de wê, tersxaneyên eyûbîyan a herî mazin li herêmê ku wê di wê de wê bi sedan keştî wê hebin wê di wê demê de wê bibin û wê bi wan re wê li wê herêmê bi giştî wê, serwerîya xwe wê li ser qadên avê û ên bej li dora wê çêbikin.



Minaq wê li deverên weke yên misrê ku wê ji ber ku wê tersxaneyên eyûbîyan ên mazin wê li wê hebê û wê, piştî wê bi navê bahriya wê were bi navkirin wê, bibê. Wê navê wê deverê jî wê di wê rengê de wê ji wê têgînê wê were.

Di wê demê de wê, ji wê re wê 'hêza nîzama bahriyê' wê were gotin û gotina 'bahrê' wê di kurdî de wê were wateya ava mazin. Ji wê maztir wê 'derya' bê. Ev herdû gotin jî ên zimanê kurdî bin. Ji xwe ji ber ku wê weke navê sazûmana hêzên bahrî wê, navê bahrê wê di wê demê de wê weke gotinek rûniştî bê wê, êdî wê piştî wê jî wê weke neçarî wê êdî wê bikar**bênin**. Biqasî ku mirov wê fahmdikê wê di wê temenê de wê, di nava sazûmana hêzên bahriya de wê, di ya giştî de wê weke 'hêzên deryayê' wê were gotin. Ji yên herêmî ên avî re jî wê bahri û ankû bahriya wê were gotin. Ev herdû gotin wê temen bin û wê li ser wan re wê, di regekê de wê were dîtî ku wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, hêza eyûbîyan a bahriya wê, bandûra wê li ser herêmê wê, zêde wê weke ku wê were dîtî wê hebê. Di wê temenê de wê ber vê yekê wê, heta ku ew ev hêza bahrî serdestîya wê hebê wê nikaribê serdestîya bejî a din jî were binxistin. Ber vê yekê wê, dema ku wê osmanî wê, hêrîşî eyûbîyan û deverên wan wê bikin wê pêşî wê ev deverên bahriya ên ku weke navendên wê bin wê, di wê temenê de wê bê kirin. Ev jî wê di encama hinek pêvajoyên şer ên ku wê osmanî wê di wê demê de wê bi hêzên eyûbî ên kurdistanî re wê bikin re wê bibê. Piştî wê rewşê êdî wê yekser wê, di dema Yavuz selim de ku wê ew rewşa weke derbe li hêzên bahriya ên kurdistanî yên herêmî ku wê were kirin û pê de wê êdî wê seferên xwe wê li hemberî dever û herêmên desthilatiya eyûbîyan wê bikin. Ji şamê heta misrê sefer û şerên ku wê bi eyûbîyan re wê bikin wê, di wê temenê de wê, karibê ji wan bahs bikê.

Di wê demê de wê were dîtî ku wê herêmên bahre sipî wê hemû di bin hêzên bahrî ên eyûbîyan ku wê ji misrê û şam û herêmên din ên rojava ku wê hebin wê, dibin serdestîya wan de bê. Weki din wê bazirganiya li ser bahrê re jî wê di wê çerçoveyê de wê sehêta xwe wê li ser wê li herêmê wê dênin. Gelek seferên li deverên din ku wê bi keştiyan wê di dema eyûbîyan de wê bibin wê ji herêmên şam û rojava wê, bi filoyên mazin wê bên kirin. Li gorî ku wê were dîtî wê di wê demê de wê li ser rewşa aramiya li ser bahrê wê di nava eyûbîyan û bizans de jî wê levkirina ku wê bi wê hêrîşî hêzên hev nekin wê hebê. Ev wê, bi teybetî wê her dayimî wê bi çûyina li hev a heyetan li hev re wê, bê domandin. Di dema eyûbîyan de wê bi hêza wan ya ser barê re wê, bandûra hêzên weke

italiya û hwd jî wê ji ser avê wê were dîtin ku wê were şikandin. Di wê demê de wê filoyên mazin ku wê herina herêmên weke endulus, fas û deverên weke sicilya û hwd wê, ji van deveran wê were dîtin ku wê bibin.

Ya ku wê ji eyûbîyan re wê bibê sedema ku wê li ûrşelimê wê, di rengê de wê li ser wê bisekin in jî wê ew herêmên wê yên avî ên bahrê bin ku ew ji wê aliyê ve wê weke rewşek parastina giştî jî wê li wê dinêrin ji bilî sedemên olî. Ji aliyê serdestîya wan ya bahrî ve wê, dema ku mirov wê binerê wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku wê, eyûbî wê herêmê wê, bikina bin sehêta xwe de. Di wê demê wê, di dema Adil eyûbî de ku wê bi danûstandinên wî yên bi imparatorê germen Fredrikê duyem re ku wê bikê wê, aliyekê ku wê li ser wê bisekin jî wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtin wê ev alî bê bi rewşa parastina bi hêzên xwe yên bahrî û **hwd re**.

Di wê demê de wê, dema Adil eyûbî de wê, rewşên weke yên bi navê "Dîvânû'l-ûstûl" û hwd wê, demekê wê weke di destê wî de jî wê bimênê. Minaq wê dema ku wê hêzên xaçî wê werina damyatê wê, di bin fermanarîya selahadin bixwe de wê, li bahre sipî wê filoyek mazin a hêzên bahrî ên eyûbîyan wê, derkeve li pêş ku ew sehêta çêbikê. Di wê demê de wê, Selahadin wê, tersxaneyên ku wê keştiyan çêbikin wê yên li kurdistanê, şamê, misrê û hwd re wê, zêde wê aktiv bikê û wê hêzek mazin a bahrî wê di dema xwe de wê were dîtin ku ew wê biafirênê. Minaq wê dema ku wê filoyek di bin fermanarîya Renaud de Chatillon wê were herêmê wê filoya eyûbîyan ku wê di wê demê de wê, selahadin bixwe wê fermanariyê ji wê re wê bikê wê li bahre sor wê pêşwazî bikê û wê bêbandûrbikê. Piştî wê ji xwe wê dema ku wê, bi serkevtinên li ûrşelimê û hwd re wê, serdestîya hemû herêmên bahrî wê din sehêta filoya eyûbîyan de wê, bibê. Di wê demê de wê, selahadin wê li deverên weke 'aqqa, lazkiya û cubeyl û hwd jî wê filoyên mazin wê bide avakirin. Paravên bahre sipî a rojhilat wê, sehêta xwe wê bi tememî wê li ser wê dênê. Di wê demê de wê, dema ku wê, li dora 1188î de wê ji sicilya wê, filoyek mazin ku wê weke ji 80 keştiyî wê were bahre sipî wê ev hêza selahadin ku wî daya avakirin wê pêşwazî bikê û wê, li hemberî wê di bahrê de wê bi serkeve. Piştî wê, li dora salên 1190î de ku wê, bi wê yekê wê hêza seferên xaçîyan li ser avê wê bi tememî wê bişikênê û wê heta beyrûtê û hwd wê, pêşîya hêrişên li herêmê ên xaçîyan wê bide sekinandin. Wê dema ku wê, Selahadin wê, idareya hêzên sazûmana hêzên bahrî wê bide birayê melik Adil xwe wê piştî wê ji wî bixwezê ku

ew gelek filoyên mazin li herêmê bide çêkirin. Hêza eyûbîyan a bahrî wê sînorê wê zêde mazin bê. Wê di wê demê de wê, weke hêzek mazin ku wê, zêde bi tevger bê. Di wê demê de wê dema ku wê, melik adil wê filoyan wê çêbikê wê kesên weke serfermandar ên ji ji hêzên bahrê re weke mîr huseyin el kûrdî û hwd wê derxê li pêş û wê di bin fermandarîya wî de wê filoyên ku wê heta endulus û herêmên din ên bahrê wê sehêt bikê wê, bierkbikê. Mîr huseyin el-kurdî wê reîs û bahrvanekê mazin ê fermandar bê û wê di wê demê de wê, zêde wê were dîtîn ku wê navê wî derkeve li pêş. Ji gelek fermandar û reîs û bahrvanên eyûbî ên demê re wê weke minaq jî wê were dîtîn. Di dema hatina filoya eyûbîyan di bin fermana selahadin li hemberî ya Renaud de Chatillon de jî wê, li bahre sor wê rex **selahadin bê**.

Wê dema ku mirov wê li rewşa eyûbîyan dinerê wê, herêmên ku ew bi xwe ve girêdidin wê, di wan de wê hêzên bahrî wê avabikin. Minaq wê, melukî wê, di wê temenê de wê, filoyek wan ya mazin wê were dîtîn ku wê, were ava kirin. Muvahîdîyî ku wê, filoyeke mazin wê avabikin wê, di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji muqaddima ibni haldun mirov dixwênê ku wê muvahîdî wê filoyeke mazin û xort wê li herêmên xwe wê avabikin. Wê bi alikariya eyûbîyan wê bikin. Wê dema ku wê, pêwîstîya selahadin ku wê bi wan bibê ku ew li paravên rojavayê kurdistan, sûrî û misrê wê pêwîstî bi wan hebê ku ew têkiliya hêzên xaçîyan ji ser bahrê re bi bejê re bide qûtkirin wê hêzên wan ên bahrî wê bide vegûhaztin li herêmê. Ev rewş wê, bi xwe re wê, rewşa hêzên eyûbîyan ên ser bahrê û xortbûna wan wê di derbarê wê de jî wê karibê tefkirkirinek xort bi mirov re bide çêkirin. Ibni haldun wê di derbarê filo û tersxaneyê li magribê wê, agahiyên wê bide.

Wê dema ku em bahsa keştiyan bikin wê di wê temenê de em dikarin wê jî li wê zêdebikin ku wê nîşanakên wê hebin ku wê li ser ava diclê û firatê re jî wê çûn û hatina keştiyan wê, bi armancên leşkerî bê û ankû yên jîyane sivil û an bazirganiyê û hwd bê wê bê dîtîn ku wê bibê. Di wê demê de wê nîşanaka wê hebin wê keştiyên bi wê armancê ên weke bi navê ‘tayyâr’ ve ‘zebzeb’ wê hebin. Weki din wê, ku bahsa cûreyên keştiyan di dema eyûbîyan de wê bikê wê, weke ‘bi navê ‘şînî’ weke keştiyên bi bêr bin. Weki din wê cûreyek wan ê din jî ku wê ji wan re wê bihate gotin ‘gûrab’ bo parastinê ban. Cûreyêk din bi navê ‘haraqqa’ ku wê tiştên weke yên hem bazirganiyê û hem jî tiştên weke mal bi wan biriban. Lê bo şer jî wê, di wan de wê bi leşker wê kariban vegûhaztan ji deverê li deverê. Bi heman re wê bi armanca leşkerî ên bi navê ‘butse’ jî

wê, weke duqatî û hwd wê hebûban. Cûreyekê din ê weke 'keştîyên hamal' ku wê ji wan re wê bihata gotin wê bi wan wê mal û keş barkirin wê bikiran. Weke din wê du awayên din ku wê ji wan re wê biheta gotin "berkuş" û "şelendî" wê, weke keştîyên hêrîşê ên leşkerî bin. Lê ew wê zêde ne mazin ban weke keştîyên bi navê 'şînîyan' ku ew pirr zêde mazin bin û wê di ser de wê, bihetan bikarhanîn.

Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ev deverên ku wê li wan wê keştî wê bibin wê piştî wê, jî wê bi bandûra xwe ya li ser avê re wê, bidomênin. Keştîyên ku wê ji wê tersxaneyê eyûbîyan wê derkevin wê piştî wê jî wê, bandûra wan wê li ser avê wê zêdetirî wê bibê. Wê di wê temenê de wê dikarê wê di renekê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê kifşbikê ku wê, tersxaneyên eyûbîyan ku wê li keviyan wê pirr zêde wê hebin wê, di wê çerçoveyê de wê, piştî dema eyûbîyan wê, bi rewşek weke ya derbekirina jî hûndûr ve wê, piştî wê bèn bûhûrandin li dema osmaniyan û wê ji osmaniyan re wê weke deverna ku wê hêza ser avê wê biafirênin. Osmani wê piştî jî wê ne xwediyê wê, sîyanê bin ku ew hêzek ser avê wê çêbikin. Ji xwe piştî wê, bahsa wan weke hêzek bahrî wê newê kirin. Hêza kurdan a bahrî wê ne kêmi ya dema mediya û piştî wê ya dema sasaniyan ku wê bi wê temenê wê were pêşxistin. Lê sasaniyan ew sîyan da nîşandin ku ew li ser wê temenê medî re ew pêşxistinan bidina çêkirin. Lê osmaniyan ew temenê ku wê ji eyûbîyan wê bigirin wê ew wê sîyanê nikaribin bidina nîşandin ku ew li ser wê pêşxistinek weke ya wê demê bi xwe re bidina çêkirin. Piştî ya bi destdanîna li ser ku wan (tersxaneyên eyûbîyan) bi dest xistiya ew ji dest çûn û pê de wê, êdî wê di wê rewşê de wê êdî wê ne bina xwediyê hêzekê ku ew weke ku wê were bahskirin.

Di demên pêşî de heta ku wê xwediyê wan keştîyên ji **tersxaneyên eyûbîyan** bin wê bi hêz bin. Lê piştî ku kurdan piştîgirîya xwe ji wan kişand wê pêşxistina wan hêzên ser avê û ankû hêzên bahrî jî wê, nikaribin wê pêşbixin. Piştî wê hin bi hin wê ji wê aliyê ve wê bi şûnkevin. Gelek deverên ku wê di roja me de wê weke 'tersxaneyên osmaniyan' wê werina bi navkirin jî wê di rastiyê de wê yên eyûbîyan ku wê weke hatiban destdanin li ser wan bin. Ber vê yekê ti carê jî haz nabînin ku ew bahsa eyûbîyan bi hêza wan ya bahreyî bikin. Ber ku ew were kirin wê ew nikaribin wê gotinê bibêjin. Wê bi carekê wê wan bigihênê hêzek ya li ser avê. Kevneşopîya eyûbîyan a tersxaneyan û di wê temenê de wê, di renekê de wê, piştî wê jî wê di renekê de wê,

weke ku wê were dîtin wê, bandûra wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Kevneşopîya eyûbîyan a bi tersxaneyên eyûbîyan wê, aliyekê wan ê xort wê ji wê aliyê ve wê biafirênê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê, temenê de wê balê bikişênê li ser wê bê. Di wê temenê de wê, li deverên din ên weke yemenê û heta misrê jî wê di wan deveran de ku wê dema ku wê salahadin wê li iskenderiya bê bi malbate xwe re û wê agahiya hatina seferên xaçîyan ku wê ji wê re wê herê wê, bi fermana wî daristanên 'sedîrê' wê bèn birrîn û wê, ji wan wê bi dehan keştîyên ku ew wê, bèn çêkirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bibin karibê ji wan were bahskirin. Ew tenê wê bo çêkirina fileyekê mazin ku wê ji gelek keştîyan pêk were bê. Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê tersxaneyên li yemen û misrê û hwd wê weynên mazin wê weke ku wê were gotin wê bileyizin. Wekî din wê di wê temenê de wê yên din ên li herêmê ku wê werina pêşxistin wê, bandûra wan piştî wê demê jî wê mazin wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, hêzên bahrî ên eyûbîyan wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê karibê wê, di awayekê de wê, bi zêdeyî wê weke hêzek giring a imparatori li herêmê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, ji ser herêmên bahrî bi hêzên xwe yên bahrî wê, di demek kin de wê kariban xwe bigihandinê de.

Di rewşa eyûbîyan de wê weke ku wê bi dyaî wê were dîtin wê rewşek teybet a ku ew wê di temenekê herêmî û civakî wê di zikhev de wê bi wê re wê xwediyê sazûmanek bi rêxistinî a bi wê re bin û wê di temenê pêşketina xwe de wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de eyûbî wê, sazûmana wan ya civakî wê weke lingekê giring ê pêşketina wan wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em tenê ji aliyê olî ve wan û pêşketina wan hildina li dest wê weke mirovekê ku em serjêr dikin û ankû em tenê bi serî û em gowdeyê jê dikin û em tûna dihasibênin wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, çî wê bo çî bê wê, di serî de wê di dewama mijarê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov bi wan re wê di wê temenê de wê fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê di dewama wê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, dema ku em wê di wê temenê de wê ew civaketîya ku ew wê di wê temenê de wê li ser wê re wê, bijîn wê tenê wê têgînên olî wê weke referansna ku wê bi wê çawa wê xwe bi rêxistin û aqil bikin û ankû wê di

rengê de wê xwe bi wê di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin bin. Wê weke tégînek birdozîyî wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê mijare civakê wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Li jor me hinekê bahsa sazûmana bi rêxistiniya wan ya li ser hêza wan ya bahrê re kir. Wê di wê nûqteyê de wê gelek aliyên din jî wê di dewama wê de ku wê karibin werina ser ziman wê hebin. An jî wê, dikarin wê bibêjin ku ev alî wê bi serê xwe wê weke aliyekê giringî ê civakî ku wê pêwîst bê ku ew bi serê xwe wê weke aliyekê bikê mijare lêkolînên giring û bi wê bigihijê encamên giring. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirinê wê biafirênê.

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, sazûmana eyûbîyan a civakê wê dema ku e xate wê ya civakî bi pêşketina wê re wê bi başî wî nebînin wê nikaribin wê di rengê de wê baş wê fahmbikin û wê di awayekê rast de wê bi wê re wê fahmbikin. Di wê temenê de wê aliyê civakî wê weke aliyekê wê yê ku wê ew wê temenê wê dide tememkirin jî wê bi wê re wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê sazûmana hêzî a ku wê xwe dide dîyarkirin wê wek ku em wê dibînin wê di dema eyûbîyan de wê li ser temenekê civakî de wê were dîtin ku wê were avakirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare hêzên wan ên ser bahrê ku em li wê dinerin wê şewayên cihê ên keştiyan ku wê piçûk û mazin wê çêbikin û wê di wê temenê de wê di rengê de wê, werênina ser ziman wê, aliyekê wê yê din jî wê ne tenê wê bo leşkerî û şer wê keştî wê were dîtin ku wê werina pêşxistin. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê were dîtin wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, bo asayina jîyane sivil jî wê were dîtin ku wê pêşxistinên ku ew di wê temenê de wê werina dîtin ku wê werina kirin wê bi wê temenê û çerçoveyê wê bibin bin. Di wê temenê de wê, bo yên leşkerî wê di paravên keviyên avê de wê, di rengê de wê "fermandariyên paravê a eyûbîyan" ku ew li keviyê rewşên keştiyan ew sazûman dikê û kêmesîyan dibîne û dide bûhûrandin û wê wê pêvajoya çêkirina keştiyan dide çêkirin û domandin wê bi wê re wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê rewş wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê aliyekê wê yê din wê karibê wê xwe bide dîyarkirin. Wê hêzên ku ew wê li ser avê re wê çawa wê bi awayekê pispore wê xwediyê hunera şerkirinê û liv û tevgerê bin wê ew jî wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê pêwîst bê ku ew bi wê re were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ev rewş û kevneşopîya bi hêzên bahrî ên eyûbîyan wê di rengê de wê piştî ku wê pêvajoyên şer ên osmaniyan wê li hemberî eyûbîyan wê zêde bibin û wê gelek rûxandinan wê di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê wê êdî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê hin bi hin wê temenê wê lawaztir wê bikê û heta ku wê êdî wê bi demê re wê weke ku wê ji holê wê rabikê.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, di demên osmaniyan de wê, di wê temenê de wê, êdî wê bi temenî wê, weke ku wê êdî wê bahsa wê ji holê wê rabê. Wê di wê çerçoveyê de wê, piştî wê ew kevneşopîya bi hêzên bahrî û wê rewşa wê ku wê bixwezî ku ew wê bi vejênin wê piştî wê, osmanî ku wê dikin bidina nîşandin jî wê bi sernekevin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, demên zêr ên hêzên bahrî wê, di demên eyûbîyan de wê bîrên jînkirin û wê piştî ku wê eyûbî wê ji holê wê herin wê ew jî wê weke ku wê bi wan re wê di nava rûpelên dîrokê de wê di rengê de wê bimênê.

Lê di wê demê de jî wê di nava civakê de wê hê jî wê li deverên ku wê bandûra osmanî wê li wan nebê wê piştî wan wê li deverên weke yên rojhilat û herêmên sefawîyan wê piştî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê xwe bi hinek awayên labitandinî wê di rengê de wê ev kevneşopî wê bide domandin. Di awayekê de wê, sefawîti wê kengî wê kesên weke sefedinê erdebilî wê temenê wê biavêjê? Kengî ku wê kifşbikin ku wê bandûra eyûbîyan wê hin bi hin wê kêmbibê û wê di wê temenê de wê, li herêmê wê telukeyên weke ji herêmên din ên weke asya dur weke ku wê di dema şadafîyan û hwd de ku wê telukeya hêrîşên weke yên selçûqî ku wê bikin wê hebê wê li ser wê tefkirkirinê wê di rengê de wê, ew wê, temenê wê were avêtin. Di destpêkê de wê, di nava erdebilîyan de wê, weke liv û tevgerê leşkerî û hêza parastinê wê xwe bide dîyarkirin. Piştî

wê li ser temenê mezhebî û hwd wê mirgehên herêmê û hwd jî wê xwe tevli wê bikin. Di dewama wê de wê êdî wê piştî wê di bin wê rewşê de wê êdî wê desthilatîyek xort wê bi demê re wê, di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li bakûr û li keviyên wê jî wê, ev komên selçûqî ku ew heta wê demê di bin iteata wan de dijin wê êdî wê dema ku ew wê rewşê dibînin û wê li herêmên din wê lawazbûnekê wê bi leşkerî wê kifşbikin wê li ser wê re wê, êdî wê, bikevina nava tevgerê û wê bidest hêrişkirinên li herêmê wê bikin. Pêşî wê, li ser temenê mezhebî re wê, pêşketina bi rewşa destpêkê a sefewitîyê re wê ji xwe re wê di rengekê de wê bikina armanc.

Di wê demê de ismailî wê li herêmên anatoliya jî wê zort bin û ew jî wê, di wê temenê de wê, tevgerên weke ku wê xwe bi wan re wê bi zindibûnekê wê piştî wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de ku ew dewrek din a di wê temenê de wê, jinûve bi awayekê xort wê bidina destpêkînin. Lê ev wê, li ser temenê mezhebî wê bibê çavkaniya pevçûnan. Di wê temenê de wê, osmanî wê weke ya ku wê weke rewşek ku wê ji wê sûd digirê û wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin wê ji aliyekê ve jî wê ev rewş bê. Piştî wê ji xwe wê ev pevçûnên li ser esasê mezhebî wê li ser wê temenê wê heta demê şêx bedreddin û hwd wê di rengekê de wê li herêmê wê xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Lê ku em dîsa vegeirihina dema xwe ya pêşî wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê çawa wê, li herêmê wê, pêşketinek nû wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê were dîtin. Li herêmê pêşketinên nû wê di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

### **Demên derketina li holê a sefewîtiyê û heta demên hêrişên yavuz selim**

Di awayekê de wê, di çerçoveya sernavê berî wê de wê weke ku mirov wê bi hesanî wê karibê wê kifşbikê wê gelek aliyên wê yên din ku mirov dikarê werênê ser ziman wê hebin. Lê gelek mijar wê ber ku wê di hev re wê derbas bibin wê êdî wê di wê temenê de wê pêwîstîya di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê hanîna wê ya li ser ziman wê di dewama wê de wê bi wê re wê pêwîst bê.

Di wê temenê de wê pêvajoya sefewitîyê wê di wê temenê de wê, di rengekê din de wê weke rengekê din ê pêvajo û ankû demek nû jî wê bi xwe re wê di wê temenê de wê werênê. Pêvajoya sefewitîyê a pêşî wê di rengekê de wê li ser temenê ku wê di çerçoveya civaketiya herêmê û



pergale ramyarî de wê di regekê de wê çawa wê, di awayekê de wê çerçoveyek parastinê wê were çêkirin di wê temenê de wê çawa wê were çêkirin wê bo wê bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Sefewiti wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di aslê xwe de wê armanca wê ya destpêkê û ya piştre jî wê di regekê de wê bi şêwayê pêşketina nava herdû deman a ji hev cihê re wê, dihê wê were dîtin. Di wê temenê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di regekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di regekê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê li herêmê wê di wê temenê de wê pêşketina wê, temenê wê piştî wê regekê cihê wê, bi xwe re wê hin bi hin wê li ser temenekê mezhebî re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê cihê bê. Aliyê din jî wê bi wê re wê karibê wê kifşbikê ku wê di regekê de wê bi demê re wê valahiya ku wê bi ramyarî û desthilatî hin bi hin wê li herêmê wê biafirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, çawa wê dagirê wê di wê temenê de wê di regekê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Sefewitî wê di wê çerçoveyê de wê piştî ku wê bi awayekê desthilatî wê derkeve li pêş û wê xwe weke ku wê ferz bikê û pê de wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê din wê êdî wê di wê temenê de wê, rastî bertekan wê were. Di wê temenê de wê di regekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de jî wê, di awayekê de wê, mijare civakîyê wê, di regekê de wê li pêş wê were dîtin. Wê di warê hizirkirin û felsefeyê de wê, zêdetirî wê li ser temenê ya demên berî islamê wê di wê demê û herêmê de wê were dîtin û wê pêşketin wê xwe li herêmê wê bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê sefewiti wê di destpêkê de wê weke encama lêgerînekê û pêşketinek a civakî de wê, xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Ji hizrên ku wê filosofên ên ku wê werênina ser ziman di temenê zimanekê rexnegirî û rasyonaliyê û hwd de wê di wê temenê de wê di regekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin.

Di mijare dema eyûbîyan de wê, di wê temenê de wê, tiştekê din jî wê di wê demê de wê were dîtin. Di awayekê de wê, pêvajoyên hêrişê wê hin bi hin wê ji aliyê komên selçûqîyan ve wê di regekê de wê were dîtin ku ew wê were kirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Eyûbî wê, piştî dema Afdal û bavê fida ku wê li herêmê wê bi seferên aramiyê ku wê bikin wê, weke çawa wê di dema şadadîyan de wê di dema fadl û aliyê eskerî de wê, di rengekê de wê aramiyê wê bikin û wê pêşîya hêrîşên selçûqîyan û komên wan wê bigirin wê di wê demê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê dema wan û seferên wan jî wê weyneke wê bileyizin. Afdal jî û Bavê fida jî wê di dema xwe de wê, seferên xwe wê li giştîya kurdistanê û herêmên keviya anatoliya ku komên selçûqîyan di bin iteate wan de li wan dijîn ku wê bibin wê li wan jî wê di rengekê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, Afdal wê ji rojavayê kurdistanê û şamê heta erzînganê û erzuromê wê di rengekê de wê, ew wê, pêvajoya seferên xwe yê aramiyê wê bikê. Wê heta ku wê dema ku wê were keleha xaputê wê, di wê demê de wê, agahiya mirina melik el-eziz ku wê hilde wê, di wê temenê de wê, ew keviya xaputê a dervê kelehê ku ew li wê bi niştecih in wê weke bi navê el-eziz re wê were bi navkirin û ev wê weke nîşanaka wê dihê hanîn li ser ziman ku wê navê el-eziz wê wînda nekê wê were pênasekin. Piştî wê ku wê heta roja me wê li wê herêmê wê bajarê 'elezizê' wê pêşkeve wê serûwana navê wê jî wê di wê temenê de wê, bigihê wê rewşa navê el-ezizê eyûbî.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê di dema bavê fida de wê, ew seferê mazin wê, li herêmê wê pêşbixê. Di aslê xwe de ew seferên wî û aramiya li rojhilat û hwd wê, di wê temenê de wê, weke demek nû a împaratoriya eyûbîyan wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wî û dema wê re wê di wê temenê de wê bê dîtin ku wê were dayin destpêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Bavê fida wê ne tenê wê weke serfermandarek bê. Wê ji w zêdetirî wê bi hizir û felsefeya ku ew pêşdixê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew dîmenekê şaristanî ê herêmê jî ew jî bi hizrên xwe re ew werênê ser ziman. Di xabate bavê fida li ser naqşaya bajarên de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê hinek tefsirên ku ew li ser temenekê dîrokî ê şariştaniya herêmê û temenê pêşketina bajarvaniya wê û di wê çerçoveya bajarvaniyê de pêşketina wê şariştaniyê wê were dîtin ku ew wê li ser wê bisekinê. Di xabate xwe ya bi navê 'rêzîna bajarên (teqwin ûl buldan)' werênê ser ziman. Ev xabate wî wê ji 28 beşan ku wê pêkwere wê weke xabatek ardnigariyî bê. Li gorî ku wê were dîtin wê, di rengekê de wê, di rengê weke yê nivîsandina Patlamiyus, idrisi, ibni hewkal, îştahrî, biruni û hwd de wê, nivîsênê. Di wê temenê de wê

mijarên felsefî û bi giranî jî ên civakî û di çerçoveya rengê jîyane civakî a di nava bajaran û hwd de wê bi hanîna ser ziman a renekê demografiya wan re wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê binivîsê. Di wê temenê de ew wê di renekê de wê weke ku ew wê bikê. Wekî din wê xwediyê berhemek weke bi navê 'kunaş' a li ser têngîna tendurustê û hwd jî bê. Di wê çerçoveyê de lê wê dema ku mirov li xabate wî ya rêzîna bajaran dinerê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew dîmenekê demografiya civakî a herêmê li ser temenê wan ê jîyanî û hwd re ew derbixê û wê di reng û awayekê de wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê, di tercûmekirinê wê berhemê de wê, gelek xosletên wê yên bi civakî ku ew bi wan wê dinivîsê wê weke werina tûnakirin û ankû jê birin. Yan jî wê, di awayekê de wê, hinek beşên wê werina tûnakirin. Lê dîsa wê ya ku ew li şûnê mayî jî wê karibê bi rehetî dîmenekê baş ê civake herêmê wê bi xwe re ew wê karibê bide dîyarkirin.

Bavê fida wê di çerçoveyek serekî de wê bihizirê û wê hizerên xwe wê weke ku ew dixwezê stretejiyek civakî ew bi hebûna wê û naskirina wê re ew derxê li holê. Wê di wê temenê de wê dîmenekê civakî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, rewşên ku ew rastî wan dihê jî wê di awayekê de wê qayda wan wê bigirê. Di wê çerçoveyê de jî wê weke ku wê ji xwe wê pîrr baş wê weke ku wê bide bahskirin.

Hizrîn wî di renekê de wê, çerçoveyek civakî wê bi xwe re wê, di wê rengê de wê bidina dîyarkirin. Di wê demê de wê, li kurdistanê wê di wê çerçoveyê de wê, têngî û têngihîstinek civakî wê hebê ku mirov wê bi wê re wê tevbigerihê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê hinek referansên bi fahmkirina herêmê a civakî wê di çerçoveya pêşketina sefewitîyê û demên wê yên pêşî de wê bibê. Di awayekê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di wê temenê de wê karibê wan hinekê şîrove bikê.

Wê dema ku mirov wê li wê dema wê û dema derketina wê dinerê wê dibînê ku wê, di çerçoveyekê de wê weke ku me li jor li deverekê wê hanî ser ziman wê bo ku ew valahiyek ramyarî a ku ew afirîya wê dagirê wê bo wê bê. Wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, armancên bi derketina wê ya destpêkê ku wê, giring bin ku mirov wan fahmbikê. Wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê di temenê ramyarî de wê ji pîrranîya mirgehên giring ên kurdistanî wê weke piştgiriye jî wê di renekê de wê weke ku wê bistênê.

Di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê pêşkeve. Di wê dîmenê wê ku ew bi wê derdikeve li li holê de wê, di çerçoveyek kurdistanî de wê, di awayekê de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev di çerçoveya armancên wê destpêkê de jî wê weke ku wê were fahmkirin. Lê ev armancên wê yên destpêkê wê piştî wê, bi gûharin û ankû wê bi awayekê wê li şûn wê werina hiştin. Di wê temenê de wê, kengî ku ew li şûn hatina hiştin wê bi wate û ramyariyek civakî wê weke navaroka wê êdî wê weke ku wê were valakirin.

Wê weke ku wê bi wê re wê ji rastîya xwe wê dîrkeve. Lê heta şah ismail jî wê di rengekê de wê, hê jî wê di rengekê de wê li ser wan esasên destpêkê wê, weke ku wê tevbigerihê. Wê bi dîrketina malbate şah ismail ji rêveberîyê re wê weke ku wê, destpêka valakirina navaroka wê ji rastîyê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê piştî wê rêveberîyek ku wê, care pêşî wê, xalkên ku ew di bin desthilatiya wê de na jî wê berê şûrê xwe bide wan wê bi wê re wê êdî wê pêşkeve. Rewşa keleha dimdimê û hwd wê di wê temenê de wê karibê weke rewşek bi minaq û girîng di wê çerçoveyê de wê bîne ser ziman. Ew wê her wusa wê weki din wê weke bertekna ku wê di rengekê de wê weke ku wê çawa wê, di awayekê de wê, li hemberî wê ji rastî û armancên wê yên destpêkê dîrketiya wê weke bertekna li wê bin.

Di awayekê de wê, ya dema destpêkê wê, di rengekê de wê, êdî wê dema ku ew bû wê, di destpêkê de wê, di çerçoveyek civakî de wê piştgirîyê wê bistênê. Wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve jî wê sefewitiya destpêkê wê weke ku wê bibê armanca hêrîşên komên selçûqî ên li herêma jî.

Di wê temenê de wê ev qada ku wê weke deriyê vebûna li herêma din ên asya bin wê di wê temenê de wê ji wan herêman ve wê, li wê hêrîş wê bibin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev rewş wê weke rewşna girîng wê xwe di dewama wê de wê bidina dîyarkirin. Di demên piştî jî wê, dema ku wê, nakokiyên mezhebî wê ji nû ve ku wê werina sorkirin û derxistina li holê wê ev wê, di serî de wê, weke tîgînek ku wê weke çawa ku wê roma wê di nava roma rojhilat û romaya rojava de wê were û bibê qat wê, bi heman rengê wê rewşek wê bi wê rewşê re wê di çerçoveya xate imparatoriya eyûbîyan re wê bi wê re wê, di awayekê de wê xwe di wê temenê de wê bidina dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di destpêkê de ku wê, sefewiti wê, were avakirin wê mirgehên bakûr jî wê di rengekê de wê di nava wê tifaqê ku wê çêbikin de bin. Lê piştî wê, tiştê wê bibê. Ew rewşa mezhebê ku selahadin ew

weke ji wê rew çareserîyek hanî bû wê cardin wê, weke ku wê were sorkirin û ev wê wê carê wê, bê kirin temenê weke her kesek ji aliyê xwe ve refê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, bi zêhnî wê li herêmê wê di awayekê de wê, qatbûnan wê hin bi hin wê bi zêhnî di qada ramyarî de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê werênina li holê. Li herêmên anatalia û herêmên din ên kurdistanê jî wê di wê temenê de wê civakek ku wê di nava hev de wê, li ser esasê civakî wê bijî wê bibê. Wê, nakokiyên mezhebî wê heta wê demê wê weke ku wê nebina temenê ji hev dûrketinê û ankû şerkirinekê li hemberî hev. Ew bi awayekê weke nûqte li wê hatibê danîn. Lê piştî wê rewşê wê, di wê temenê de wê, dema ku wê nakokiyên mezhebî wê dûbare wê werina sorkirin wê li ser demografiya civakî û qatbûnên nava wê de wê hin bi hin wê di rengê de wê weynekê wê bileyizin. Di wê nûqteyê de wê weyne keseyetên weke idrisi bedlisî û hwd jî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Wekî din wê, di wê nûqteyê de wê dema ku wê ev nakokî wê derkevina li pêş wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê, hin bi hin wê, di wê nûqteyê de wê, rewşek nû derkeve li holê. Weke ku wê çawa ku wê di destpêka eyûbîyan de wê bibê wê di wê demê de jî wê di rengê de wê, sefewî jî wê li ser herêmê û komên selçûqî wê serwerîya wê weke ya dema eyûbîyan wê bidina çêkirin. Ji xwe wê di wê temenê de wê di sazûmana ramyarî de wê weke ku wê ti gûharin wê di rengê de wê weke ku wê nebê. Lê di wê temenê de wê, komên selçûqî wê di wê nûqteyê de wê, bidest leyistina li nava nakokîya mezhebî wê bikin. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê, ev wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin. Rewşa weke ya li hemberî sefewitîyê ew wê, di bin têgîna mezhebî de wê bidina dîyarkirin. Piştî wê, ev rewş wê wusa di awayekê de wê were dîtin ku wê were pêşxistin wê, demekê hinekê kort a berî dema şerê çardiranê ku wê rû bide wê bi wê rewşê wê, 18 mirgehên kurdistanî wê ji tifaqa sefewitîyê xwe di rengê de wê bidina vekişandin. Ev rewş wê di rengê de wê weke qatbûna wê jî bê.

Di dewama wê de wê piştî wê, rewşên weke hewldana parastina tifaqê ji serî ve ku wê çendî wê zor jî wê di rengê de wê were bikarhanîn wê newê parastin. Piştî wê, di wê demê de wê, meseleya ramyarî ku wê bi meseleya mezhebî re wê di wê temenê de wê bê gihandin li temenekê wê li wê qatbûnê re wê, weyna keseyetên kurd ên weke idrisi bedlisî wê di rengê de wê derkevina li pêş. Ew wê, di dewama wê de wê, di rengê de wê, piştî wê, di wê çerçoveya li hemberî wê de wê, rewşa ku ew dikin

ku ew wê pêşbixin wê di wê de wê derketina li pêş a selçûqyan weke minaq bi Yavuz selim û hwd jî wê di nava kurdan de jî wê bi teybetî wê di wê demê de wê bê sedema nexweşîyan. Heta ku wê di wê demê de wê mirê amedê ê demê ku wê wê zordayina ku ew li hemberî sefewiyan di çerçoveya pêvajoya şerê çardiranê de wê were bi pozisyonkirin wê herê nekê û wê care pêşî wê ji wê nûqtayê de wê, komên selçûqî wê di rengekê ku ew bi hev re wê, bi gotina yavuz selim wê herîşê mirgeha mirê amedê ê demê wê bikin.

Di wê rewşê de wê, piştî wê rewşek ku wê ji hev felişîna kurdan a weke mirgehên bakûrî xwe vekişandina wan wê, di wê temenê de wê, bê sedema wê ku ew nikairbin bi hev re êdî ew tevbigirihîn jî. Ev wê, di destpêkê de wê weke rewşek aloziyê wê di destpêkê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênê li holê.

Di wê nûqtayê de wê şerê çardiranê wê di awayekê de ku wê rûbide wê di rengekê û awayekê de wê di nava wê pêvajoya aloziyê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê, di awayekê de wê sedema wê ne bi hêzbûna hêzên ku wê Yavuz selim dide şerkirin bê. Wê sedema wê bêtifaqîya ku ew di wê demê de bi xwe vekişandina mirgehên kurd ji nava wê tifaqê li ser temenekê mezhebî ku wê weke werina xapandin û hwd re bê. Di wê temenê de wê, ev rewş wê piştî ku wê encamên weke yên bi şerê çardiranê û hwd re wê bi xwe re wê werênê jî wê piştî wê êdî wê rewşên ku wê nikaribin werina telefikirin wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidest afirandinê wê bikê. Di wê temenê de wê, ya ku wê di wê temenê de wê weke komek bi hindikayî jî bin û wê ya mirgehên herêmê ên kurdistanî wê ji wan zêdetir jî bê wê ber ku ew nikaribin werina cem hev ev kom selçûqî wê di wê rewşê de wê, sûdbigirin û wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ev rewş wê, di destpêkê de wê weke rewşek ku wê bibê sedema aloziyê. Piştî wê weke ku wê li hemberî mirgeha amed û ankû mayafarqînê a hêzên Yavuz selim jî wê, weke rewş û kirinek ku wê piştî wê li gelek deverên din wê, xwe bide dúbare kirin. Ev rewş wê, di wê temenê de wê, weke rewşek ku ew hê ji gelek aliyên wê ve wê weke di bin tariyê de bê û wê weke ku wê pêwîst bê ku ew di reng û awayekê de wê weke ku ew di şewayekê de weke ku ew pêwîst bê ku ew were derxistin li holê jî bê.

Dema ku wê rewş wê were ya dema şerê çardiranê wê di wê temenê de wê bêgûman wê rewşek din wê di wê temenê de wê weke encam wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, rewşa hevne bûyina komên selçûqî û ankû piştî wê ên tirk wê di rengekê de wê, ti

demê wê bi hebûnek civakî re wê, ne rabin. Ya ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê di serî de wê ev bê.

Di rengê de wê, pêvajoya şerên wan ên li hemberî civakê wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bi wê temenê wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Rewşa sefewitîyê wê piştî wê dema şerê çardiranê wê ew jî wê di rengê de wê bigûharê û wê ji rastîya sedemên wê yên berê ku ew li gorî wê avabûya wê di wê temenê de wê, di rengê de wê dîrkeve. Di wê temenê de wê rewşa wê ya xirab wê dikarê ji aliyekê ve wê bi rewşa nebûna serkêşîyek baş û dîrûst ve wê karibê wê werênê ser ziman û ankû wê di rengê de wê bi hinek sedemên din re wê karibê wê werênê ser ziman. Lê ku ew sedem çî bê bila bibê wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê encama ku wê derkeve piştî wê bi rewşa sefewitîyê wê ji ya rewşa trejedyên ku wê bi şerê çardiranê ku wê yavuz selim û komên selçûqî wê li herêmê wê bidina dîyarkirin wê ya jî wê bi demê re wê ji wê ne cihêtir bê bo civakê.

Di wê temenê de wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa civakî wê hinekê wê di wê nûqteyê de wê hertimî weke rewşek ku wê bi zanebûnê bê û ankû ne bi zanebûnê wê ji berçav wê were dîrkin bê. Di wê temenê de wê dervî rewşên serwerîya desthilatî wê li herêmê wê were lê nerîn. Yan jî wê weke keriyek ku ew di bin dest de were girtin û were rêvebirin wê di rengê de wê were lê nerin. Têgînên weke yên ol û baweriyê û hwd ku wê di dewama wê de wê weke têgîna bîrdozikî ku wê werina bikarhanîn wê ji aliyekê ve jî wê weke ku wê bo encamek bi wê rengê wê xwe di dewama wê de wê di wê temenê de wê piştî wê, di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di dema şerê çardiranê û ankû hinekê berê wê ew kûrkin û tûjkinên bi dijberîya nava mezbehan wê weke ku wê rewşa kerbeleyê wê jinûve wê di wê demê de wê destpêka xwe wê bijî wê di rengê de wê encamên xwe wê di wê demê de wê bi wê re wê êdî wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê ev rewşên ku em dikarin di çerçoveya tengezerîya civakî û aqilî a li herêmê ku em dikarin wê werênina ser ziman wê di wê rewşê de wê weke aliyana ku mirov wê bi teybetî wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê piştî wê civak wê bi encamên wê re wê rû bi rû wê bimênin.

Di wê nûqteyê de wê di zane min de wê cihê wê bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê biqasî ku mirov mirov ji nava hizrên zaneyên demê ên

weke ahmedê xanê, meleyê cizirî û feqiyê teyran jî dinerê wê di wê temenê de wê têngîn û intibaya ku em li wê tédigihjin wê yekser wê ew bê ku ew dem wê pêwîst ba ku bi aliyê têngînek ronansên ve wê pêwîst ba ku ew bi herfkiya û çûba. Di wê temenê û rengê de wê weke ku wê pêwîst ba ku wê encamên xwe bida. Lê vajî wê, encam wê derkevin. Yek wê rewşa derketina li pêş Yavus selim bi pêvajoya hêrîşên xwe û ya din piştî dema şerê çardiranê pozisyona dijberî têngîna civakî a sefewî dikeviyê de wê bi temenî wê weke du fektorên giring ku wê temenê ronansên herêmê wê yekser wê ji holê rabikin û wê temenê pêşketina aqilê herêmê ê bi hezarsalan ku ew bûya ku ew ji herêmê goçbikê. Wê di wê temenê de wê di serî de wê encamên wê bi tengezeriyên şariştanî û civakî ku wê di demên piştî wê bi pêvajoyên şer re wê encamên xwe bide domandin wê bibê. Heta roja me jî wê rewşa pêvajoyên osmanî û didewama wê de a komara tirk a di demên hemdem de jî dikarê wê di renekê de wê di wê temenê de wê weke encama wê fahmbikin. Wê bi aqil û zêhnê xwe re wê ti carî wê di rewşek civakî de wê ghiştina hev û ketina pozisyonekê de wê nebê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê pêvajoyek şer wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Piştî wê demê wê pêvajoyên ku wê derkevina li holê wê, di wê temenê de wê ne pêvajoyên pêşketinê lê wê pêvajoyên tengezeriyê ku wan herdû fektoran bi xwe û encamên xwe re pêşxistina û dana domandin bin. Di wê temenê de wê, osmanî wê piştî wê ku wê pêşkeve jî bi rewşa rêveberîya dema yavus selim jî lê wê, di aslê xwe de wê piştî wê jî wê temenekê wê yê civakî wê weke ku wê nebê. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê rêveberîyî wê bi rewşa weke rewşên weke bi girêdana komên civakî bi rewşên weke bacdayinê ve were girêdan û afirandinên civakên herêmê bi wê rengê dest danîna ser wan wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê bibê bê.

Di demên hemdem de wê bi şîroveyan ku wê, bi osmanî re wê li ser temenê têngînek civakî pêşxistina hinek şîroveyan wê weke bi zorekê û kotekî bin. Wê ti bingihê wan di rastiyê de wê di aslê xwe de wê nebê. Di wê temenê de wê ya ku wê ji aliyekê ve wê rewşa tengezeriyên civakî wê zêde wê kûr û bi tûndûtûjtir bikê jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê ev rewş bê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.



Wê di demên piştre wê di wê temenê de wê li ser temenê nakokiyên civakî û mezhebî wê çawa wê xwe bide jîyandin wê bi wê re wê bibê xwedyê rewşek. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de ku wê bi komara tirk re wê were dîtin ku wê çawa wê pêvajoyên şer wê weke li hemberî civake kurd wê bide pêşxistin û domandin bi konseptên cûr bi cûr wê, di wê temenê de wê, çawa wê bi wê temenê wê ti carî wê hevnasînek bi civakê re wê ti carî wê nekê ji wê dîmenê mirov dikarê ya demên wê yên berê jî wê di renekê de wê bi rehetî û di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di demên hinekê berî yê şerê çardiranê de wê encamên bi civakî wê derkevina li holê wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê hinekê din li ser temenê civakê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê ne weke rasthatinekê bê ku wê êltî û ankû aşîrti wê di awayekê de wê weke fektorek civakî wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê heta wê dema destpêka hinekê berê dema şerê çardiranê wê ev herdû têgîn jî wê weke ku wê di awayekê de wê hin bi hin wê li ser temenê zêde hebûna zanebûnekê di nava civakê û bi têgîhiştinek civakî wê weke ku wê ji holê rabin. Lê piştî wê bi pêvajoyên hêrişên li nava civakê ku wê bi aqilî û zanîne wê hin bi hin wê kûştin û xizanî wê pêşkeve wê bi wê re wê, di nava xwe de wê weke bergirekê wê êdî wê êlti û aşîrti wê di wê temenê de wê li herêmê bo ku ew xwe bi hev re bigirê wê, di renekê de wê derkeve li pêş. Bi zêdeyî wê dema ku wê civakê wê serweriya giştî wê winda bikê ji dest û wê di dewama wê de wê encamên wê xwe bidina dîyarkirin wê bi wê re wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Piştî wê, xwe di nava xwe hiştin wê bibê. Wê bi demê re wê, pozisyona xwe ya nava ol û baweriyê jî wê ji dest wê winda bikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê ji aliyê civakî ve wê bixwezê ku wê bi têgîna êlti û aşîrtiyê wê dagirê bê. Lê ev têgîn wê weke têgîna kevnera bin û wê nikaribin wê dagirin. Di wê temenê de wê, weke têgîna herêmê ên berî dema demên kevnera jî bin. Di wê demê de wê jinûve wê li ser temenê weke kifşkirina wan weke modelek civakî di nava xwe de wê, ne bersiv. Wê vajî wê bê temenê ji holê rakirina wê civakbûna ku ew li herêmê heta wê demê ji demêmn kevnera û piştî wê heta wê demê ku ew bûya wê jî ji holê rabikê. Yan jî wê nehêlê ku ew pêvajoyên wê yên pêşketinê bide domandin. Di wê rewşê de wê ev

jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Bi şûnketin û li şûnmayîn wê êdî wê bi demê re wê her ku wê dem wê pêşde wê herê ew jî wê di cihê xwe de wê bi mayinê re wê bibê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li herêmê wê dinerê wê dibînê ku wê weke ku wê encamên wê yên giring wê xwe di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke hinek aliyên wê yên bi civakî û dahûrkirina li ser têngîna civakî re ku wê pêwîst bê were kirin wê hebin.

Ku mirov ji vê aliyê ve li têngîna pêşketina civakê wê binerê wê di awayekê de wê li şûn mayina wê di rengê de wê hinekê jî wê di wê temenê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Wekî din jî wê şûnmayina wê di awayekê de wê ne tenê wê weke şûnmayinekê bê. Wê weke şûnketinekê û ankû wê di rewşê û fiiliyetê de wê weke rewşek ku ew li şûn hatina hiştinê ku wê bibê wê kaeribê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, di rengê de wê dema ku em çerçoveya pêşketina civakî a demê wê di awayekê de wê fahm nekê wê nikaribê bi awayekê tendurust pêşketinên herêmê ên weke bi dîrokê, ramiyarî û hwd re jî wê fahmbikê û dîroka herêmê di rengê baş de wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê, rewşa civakê wê di aslê xwe de wê bi fahmkirina xwe re û bi rastîiya xwe re wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe di dewama wê de wê karibê wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê mijare civakê wê, di wê temenê de wê, di serî de wê ya ku mirov wê bi wê re wê dibînê wê, di rengê de wê çawa wê piştî wê bikeve bin pêvajoyên şer û pevçûnê de. Civaketîya herêmê wê, di rengê de wê, pêvajoyên xwe wê ji dema eyûbîyan û bi vir de wê, di rengê de wê nejî. Wê weke pêşketina wê bi temenî wê ji holê wê were rakirin. Hêrişên ku wê bi rengên cihê wê li temenê wê werina kirin wê di wê temenê de wê rengê xwe li dîroka wê bidina dîyarkirin.

Wekî din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê civake herêmê wê, heta ku wê were dema şerê çardiranê wê bi rewşên ku ew di nava wê de wê werina pêşxistin re wê, di awayekê de wê bikeve rewşek teybet de. Wê têngînên mezhebî wê dîsa wê werina sor kirin û wê werina derxistin li pêş. Di wê temenê de wê di rengê de wê, civak wê di nava wê de wê hin bi hin wê weke ku wê were qatkirin.

Ji xwe wê rewşa şerê çardiranê û encama wê di aslê xwe de wê piştî wê êdî wê ew çerçoveya bi pirsgirêkên mezhebî, û olî û hwd re ku wê di wê temenê de wê were derxistin li holê û wê li ser civakê wê were farzkirin û bi wê pêvajoyek were pêşxistin wê ji xwe wê ew wê weke encama wê bê. Êdî wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê ev wê bide dîyarkirin.

Di demên şerê çardiranê de wê cikatiya herêmê wê di rengê de wê weke ku wê di temenê pêşketina xwe de wê weke ku wê di rengê de wê di nava lêgerînekê de jî bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê bi pêvajoyên pêşketina xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em hizrên felsefeyî ku wê di rengê de wê werina ser ziman wê weke ji aliyê hinek filosofên bi aslê xwe kurd ên weke qûdat hemedênî, halaca mensur, suhrewerdî, şehrezorî, nesimî, rawandî û hwd wê, di wê temenê de wê bi rewşa di wê temenê de wê bi hizrên xwe wê hinekê jî wê di rengê de wê nîşanayek bi wê rengê wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ew hizrên ku ew wê werina ser ziman wê di dîmenekê de wê çerçoveyek civakî û pêşketina wê ya demkî wê di rengê ku ew wê we tevkirkirin wê di rengê de wê weke ku wê were xwestin ku ew derkeve li holê. Di wê rewşê de wê, di rengê de wê, ji aliyekê ve wê ji aliyê hizrên van hizirvanên weke van filosofan ku me navê wan hanî ser ziman ku wê çendî wê bi têgînek mezhebî û hwd re wê weke ku wê were ser ziman jî lê wê di aslê xwe de wê dervî wê weke têgînek civakî ku ew tekoşîna pêşketinê ew bi xwe re ew dide dîyarkirin wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakatîya herêmê û pergale ramyarî wê, ji xwe wê, hin bi hin wê di wê demê de wê were dîtîn ku wê were hemberî hev. Ev wê, di dîmenekê de wê li ser temenê rengê jîyanê û mudahaleyên ku wê li ser têgînên baweriyê û hwd re ku wê li wan wê were kirin re wê xwe di rengê de wê karibê bide dîyarkirin. Ev jî wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Civake demê wê pergale wê ya civakî wê dîmenekê çandî û kevnera wê xwe di rengê de wê, bide dîyarkirin. Wê bixwezê ku ew li ser wê temenê de ew were û pêşkeve. Ya ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Piştî rewşa eyûbîyan wê rewşa sefewîyan wê di rengê de wê dîmenekê bi wê rengê jî wê bi xwe

re wê bide dîyarkirin. Di zane min de wê rewşa sefewîyan û demên wê yên destpêkê û pêvajoyên wê yên piştê ên cihê ku wê pêşkevin wê, mihtacê fahmkirinekê bin. Di wê temenê de wê ew wê, di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê.

Kevneşopîya herêmî ku wê di wê temenê de wê were ser ziman wê, ne xwediye pêşketinek ku wê tenê wê di wê demê de wê pêşkeve. Ji dema buyidiyan û heta dema şadadiyan-merwaniyan û hwd re wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê li herêmê wê xwe di awayekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin.

Ji nava tênginên bavê fida û şîroveyan wî yên li ser rêzîna bajaran ku ew dihênê ser ziman mirov wê fahmdikê ku ew di rengekê de wê weke ku wê, dîmenekê wê li ser wê temenê wê bi mejuya wê ya pêşketinê a civakî re wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, rewşa kevnerîya bajaran û pêşketina nava wan bi demografiya wan re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê ne tenê weke hizirvanê demê wê bavê fida bê ku wê tenê wê hizrê xwe wê werênê ser ziman. Wekî din wê di wê rengê de wê ibni hewkal û hwd wê, weke wî hizirvanên demê wê li ser dîmenê demê ê bajarî û civakî ya demê û herêmê wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê werênina ser ziman. Wê şîroveyan xwe wê di wê rengê de wê were dîtin ku ew wê pêşbixin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, bavê fida wê, di wê temenê de wê, dîmenekê civakî ê dema eyûbîyan wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew dîmenê wê di rengekê de bi hizrên xwe wê bide dîyarkirin. Ew wê, di rengekê de wê, bi şîroveya dema xwe û pêşketina demê re wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de balkişandina li ser niştecihên zêde kevn ku ew wê li wan wê çawa wê jîyane civakî a pirr zêde wê kevn wê hebê ku wê were hanîn ser ziman wê, tenê wê bi tênginek bi wê rengê wê karibê wê fahmbikê bê.

Eyûbî wê di dema xwe de wê weke dema buyidiyan û ya şadadiyan û hwd wê, di rengekê de wê, li ser wê temenê wê bi rehetî wê, desthilatiyek imparatorî wê li herêmê wê pêşbixin û wê di wê temenê de wê, ew wê pêşketina xwe wê bijîn.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bahsa wan desthilatiyên herêmê ên kurdistanî bikê wê di wê temenê de wê dikarê bi wan re wê herê bikê ku wê li ser wê temenê civakî ku ew dijîn wê bi wê re wê bi cihêrengiyên wê re wê bikevîna nava hevpeymaniyekê de. Piştî eyûbîyan derketina li holê a osmaniyan wê pirsgirêka wê di serî de wê xwe di wê

nûqteyê de wê bide dîyarkirin. Wê ji destpêkê û heta demên wê yên dawî hertimî wê pêwîst bibînê ku ew bi civakên herêmê û ankû xalkên herêmê re di nava şer û pevçûnê de bin. Ber ku ew ti carî ji aliyên xalkên herêmê ve bi awayekê rast û aslî ew ne hatina herêkirin û pejirendin. Ev jî wê di wê temenê de wê, hertimî wê weke bêbingihiya wan a li herêmê ku wê bê temenê şerê wan ê hertimî bi xalk û ankû mirgehên herêmê û ankû rêveberîyên herêmî re ku wê bikin Di wê çerçoveyê de wê dîroka osmaniyên wê di rengekê de wê, ji dema Yavus selim, piştî wî heta demên wê yên dawî jî wê bi wê yekê wê weke dîrokek şer a bi xalkên herêmê re ku wê bimênê bê. Di wê rewşê de wê, li herêmê wê bikevina nava pozisyonê de. Osmanî ji aliyekê din ve jî wê ne tenê kurd lê wê xalkên din ên herêmî wê ew wê, ne weke ji herêmê wê bibînin û wê di wê temenê de wê, lê nêz bibin. Di wê çerçoveyê de wê, dîroka şerê osmaniyan wê ji du aliyan ve wê xwe di wê temenê de wê hertimî wê li herêmê wê bide dîyarkirin. Yek wê, li ser wê temenê 'beyenî dîtina wê' re bê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê, ew xalkên ku osmani bi xwe wê ji xwe nabînin wê çawa wê sehête wê li ser wan wê çêbikê wê di rengekê de wê di nava şerê wê de bê. Di wê temenê de wê, di demên piştre û heta demên hemdem jî ku wê zêde wê fektora olî wê bê derxistin li pêş û wê xwe bi wê re wê bixwezîr pîrr zêde pênasebikin wê hinekê jî wê ev herdû sedem wê di temenê wê de wê pîrr zêde wê cih bigirin bin.

### **Ber bi dema şerî çardiranê ve xate pêşketinê û pêvajoyên şerê.**

Li herêmê wê dema ku wê bahsa destpêka bi ber dema şerê çardiranê ve wê biçê ku mirov li wê dinerê wê, weke hinek awa û rengên pêşketinê ên ku mirov wê di destpêkê de wê fahmbikê wê hebin. Di serî de wê li herêmê wê ji nava civakê wê, komên ku ew wê weke 'islamî herêkirina' lê ku ew li hemberî desthilatiya giştî a herêmê xwedî helwest û tevgerin ên weke selçûqiyên wê rewşa wan wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê. Di serî de wê, dema ku wê islamê wê herê bikin wê, di dema şadadîyan de wê weke bi wê temenê danîşandina iteata xwe û piştî wê di dema eyûbîyan de wê di dema wê de wê, temenekê ewlehiyê wê ji wan re wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê, li herêmê wê di rewşekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Fektora ku wê wê, di şerê dema malazgirê de ku wê hêzên kurdistanî û herêmê wê bihev re wê, hêzên bizans wê bişikênin û wê derî ji wan re li herêmê wê vekin jî wê hinekê wê weke ku ev fektor wê di wê de wê ji binî ve wê bi giştî wê weyn bileyizê. Di wê temenê de wê, di wê

çerçoveyê de wê, ev rewş wê weke mirtlekê parastinê wê di wê temenê de wê ji wan re wê di rengê de wê biafirênê.

Lê ew di wê temenê de wê, di awayekê de wê ji dil wê weke ku wê xwediyê wê baweriyê bin wê li şûna wê, çawa wê xwe bijîn û wê ew wê weke mirtalê wê bikarbênin û wê bi wê rengê wê ji wê sûdbigirin wê di wê temenê de wê nêz bibin. Di wê rengê de wê, di rengê de wê, ev rewş ku wê wan wê weke bi hêzbikê wê ji aliyê din ve wê, weke ku wê hin bi hin wê temenê hêzek ku ew biafirê ew bi berê şûrê xwe bide xalkên herêmê wê di wê temenê de wê di bin navê wê baweriyê de wê derkeve li holê.

Ev pêvajoya şerê li hemberî xalkên herêmê wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Hinekê jî wê rewşa selçûqîyan wê di wê temenê ve wê li herêmê wê di rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Li herêmê tevî wê jî heta ku ew piştigirî ji mirgihên herênê û çîna serdest a herêmê negirin wê nikaribin bijîn. Ew wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê li wê bihizirê.

Pêvajoyên ku wê bi ber şerê çaldiranê ve wê biçin wê hinekê din wê di temenekê tirajikî ku wê hinekê jî wê peyxame xwe wê ji rewşên bi wê rengê wê bigirê re wê, hin bi hin wê bi ber wê ve wê herê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê, di nava sînorê imparatoriya eyûbîyan de wê çawa wê hemû mirgeh û herêmên wê di wê temenê de wê di rengê de wê, bi wan wê bikevina bin pêvajoyên herîşê de wê were dîtin. Di dema deyfê sultanê û û melik el-eziz de wê, di awayekê de wê pêvajoyên hêrîşê ên mazin wê ji aliyê van koman ve wê li herêmê wê werina kirin. Wê di wê temenê de wê, li herêmê di nava sînorê imparatoriye de afdal wê seferên aramiyê wê, li darbixê. Piştî wî, seferên bavê fida jî wê di rengê de ku ew wê li herêmê wê bikê dikarê di dewama wê de wê di wê temenê de wan werênê ser ziman.

Wekî din wê jî dikarê wê di rengê de wê bi wê re li wê bihizirê ku ev kom wê di şewayekê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, bidina dîyarkirin. Pêvajoyên imparatoriye ên ku wê heta li dora sedsale 13´ min 14´min de wê hin bi hin wê were dîtin ku wê, li ser temenekê wê lawazbûn wê di rengê de wê, di aramiyê de wê derkeve. Di wê çerçoveyê de wê valahiya ku wê derkeve li holê ev hêz wê, di wê temenê de wê, bikarbênin. Kesên weke seyfedinê erdebili wê dema ku wê ji aliyekê ve wê temenê sefewitîyê wê biavêjin wê bi armanca ku ew wê

valahiyê dagirê. Lê ew pêşketina wî jî wê piştî wê, di nava têgîna mezhebitiyê de wê weke ku wê were tafisandin. Wê were bêhêzkirin. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bide dîyarkirin.

Li herêmê wê di dewama wê de wê ew jî wê were dîtin ku wê hêzên sefewî wê li herêmê wê serdest bin û wê, herêmên eyûbîyan hemûyan wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Hinekê jî wê, li herêmên kurdistanê ên dora mayafarqinê û ankû amedê û heta dersimê û hwd wê, di wê temenê de wê xort bin. Wê di wê temenê de wê, di nava van herdû bawerîyan de wê wê zêde wê, pevçûnên ku wê li berçav wê bahsa wan wê were kirin. Wê nebin. Yê ku wê werina kirin jî wê bi hêzên ku ew ji derve dihên re wê were kirin. Ew jî wê weke hûrgiliyek wê ya ku wê bi teybetî wê bin wê xatbikê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava civakê de wê, hêsta demek nû û destpêkirina wê weke pêwsîtîyekê wê di nava wê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê berheviya ku wê bi zanînê wê li herêmê wê bibê wê di wê temenê de wê temenekê mazin wê biafirênê. Di nava civakê de wê li kurdistanê wê dema ku wê bahsa hêrîşên komên selçûqîyan û hwd wê were kirin wê di rengekê de wê bahsa wê bê kirin ku wan defer kaviil dikirin, talan dikirin û her deverên ku ew kaviil dikirin wê di wê de wê hemû nivîsandinên ku wê weke pirtûk û hwd ku ew hebin wê li hewşên wan wê bidina berhev û wê bidina ber êgir. Ev gotinên bi wê rengê li ser wê şawitandina nivîs û pirtûkên deverên xwandinê û pîroz û hwd wê, dema ku wê bahsa wê bê kirin wê bi gotina "ew agirê ku ew bi wan didan şawitandin li ber arşê xwûdê disekinî" re wê bihanîyan ser ziman.

Di wê temenê de wê ew wê weke pêjneke ku wê bi zêdeyî wê li herêmê wê di mejiyê kesên li herêmê de wê cih bigirê û wê pîr zêde wê ji wê were bahskirin. Wê di wê temenê de wê, ew wê, dema ku wê, bahsa wê dihatkirin û kesên ku ew bahsa wê dikir qirika wan tişî dibû. Dilê wan ranedigirt ku ew dewam bikin û wê hê bêna ser ziman.

Di wê temenê de wê ew şawitandin û hwd wê, hemû wê, di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê di çerçoveya çawa herêm li şûn ma wê di wê temenê

de wê di renekê dewê bahsa wê biheta kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ew bihanîyan ser ziman.

Wekî din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dem bi dem û herêm bi herêm wê hêrişên bi wê rengê wê li herêmê wê zêdetir wê bibin. Piştî ku wê, di renekê de wê, sefewiti wê pêşkeve wê herêmên qafqasya û başûrê kurdistana roja me û li dora wê û hwd wê, di renekê de wê weke herêmna ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bina herêmên li wan wê pevçûn wê giraniya xwe wê bidina dîyarkirin.

Piştî ku wê rewşa sefewitiyê û derketina wê di renekê de wê, weke rewşek nû wê bi wê re wê xwe li herêmê wê piştî wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, hewldanên bi hêzî parvekirinê û hwd wê a axên imparatoriyê a eyûbîyan wê di renekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di wê demê de sefewi wê, ji herêmên başûrê kurdistanê û heta baxdadê û herêmên erzingan û erzuromê û hwd wê, di renekê de wê bandûr û serdestîya wan hebê. Ev herêm jî wê weke deriyê hatina wan komên ji deverên din ên asya bin û wê di wê temenê de wê, hêzên osmanî di dema kanuni suleyman de wê, di wê temenê de wê di renekê de wê, ew wê were kirin. Ew wê, di wê temen de wê bixwezin ku ew wê, çawa wê bandûra wan bisekin in. Di awayekê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke qasra eyûbîyan wê, sefewi jî ku ew wê hinek ji wan koman di bin navê 'sersoriyê' de perwerde dikin wê, weke komên iteat ku ew pênasebikin. Lê piştî ku wê, di wê temenê de wê, nakokiyên mezhebî wê werina jinûve guncavkirin û sorkirin wê di renekê de wê bi wê re wê, ev kom wê di wê nûqtayê de wê, bileyizin û wê, xwe weke ji qalikê xwe derxin.

Di wê çerçoveyê de wê weke pêvajoyek nû wê di wê temenê de wê êdî wê di wê çerçoveyê de wê bibê. Di renekê de wê, piştî ku wê, ev kom wê, hêzên eyûbîyan wê bidina berxwe ji aliyê din ve jî wê komên faris wê, di nava sefewitiyê wê bi heman rengê di renekê de wê bidina hemberî xwe. Di wê temenê de wê, ev rewş wê ji gelek aliyan ve wê weke rewşna ku mirov wê pêwîst bê wan jinûve şîrovebikê û wan werênê ser ziman bê. Weki din wê jî wê dikarê wi dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Li herêmê wê piştî ku wê di wê temenê de wê, rewşên nû wê rûbidin wê weke ku wê were dîtin wê êdî wê, pêvajoyên nû wê bi ramyarî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di renekê de wê, mijare têgîna mezhebitiyê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, encamên wê li ser



hebûna gowdeya imparatoriya eyûbîyan wê di wê temenê de wê di temenê qatkirinê de wê di rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê ji awayê hizirkirina eyûbîyan jî wê weke ku wê di rengê de wê dûrketina wê bibê wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di wê temenê de wê, dema ku em li demên pêşî ên eyûbîyan û yên piştre dînerin ew wê di nava sînorê imparatoriya xwe de wê li ser şewayekê konsensusî wê di rengê de wê, xwediyê tîkiliyek pergala a bi hev re bin. Wê di wê tîkiliyê de wê rewşa civakî wê bi wê re wê were dîtin ku wê di rengê de wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dema eyûbîyan de jî wê ji şengalê heta çolemergê wê civake kurdên êzîdî wê hebê. Wê wekî din wê komên cihê ên weke yên sûryanî û hwd wê hebin. Wê di wê temenê de wê komên cihû û hwd wê hebin. Di wê temenê de wê komên bi baweriyên din ên cihê wê weke bi mezhebî û ne mezhebî wê hebê. Lê di wê temenê de wê di nava wan û eyûbîyan de wê newê dîtin ku wê bahsa wê dîmenekê şerkirinê ê bi wan re ku wê were kirin. Wê di wê temenê de wê weke di yekbûnekê de bin bi civakî wê di rengê de wê li herêmê wê di dema xwe de wê di wê temenê de wê bijîn û wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, eyûbî wê di wê temenê de wê bi tîkiliya xwe ya civakî re wê di wê temenê de wê di rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê di rengê de wê, di rengê de wê, karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa civakî a herêmê a ne wqeke hev wê di temenekê civakî de wê eyûbî wê sîyanê wê bi wê re wê bidina nîşandin ku ew wê di wê temenê de wê bi yekbûnekê wê di rengê de wê bînina li holê. Di wê temenê de wê, dema ku me cihêbûnên civakî kir wê di wê temenê de wê bi hizirkirinên weke di rengên baweriyî de jî wê bi wê re wê hebê. Di awayekê de wê rewşa suhrwerdîyan wê dikarê di rengê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ew wê weke komek civakî a rojparêz bê û di wê temenê de wê di rengê de wê bi bawerîya xwe re wê di rengê de wê bi wê re wê derkevina li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê weke rojparêzên suhrwerdîyî wê, di rengê de wê li kurdistanê wê komên weke yên yarsanî û hwd wê, di wê demê de

ku wê di wê dema eyûbîyan a destpêkê dewê kesêyet û pîrên wan ên weke 'sultan sahaq'' wê di rengekê de wê pêşengiyê wê bikê wê bibin. Di wê demê de wê, ezîdayî jî wê bi pêşengîya şêx adî û şêx faxrê adîya û hwd re wê, di rengekê de wê xwe di rengekê de wê, bidina dîyarkirin. Heta ku wê di nava civaketiya xwe de wê bi rengê xwe wê, xwe bi sazûman û pergala bikin di çerçoveya hebûna xwe ya civakî de wê, di wê temenê de wê, di wê demê de ku ew wê dikin wê nîşanakên wê nebin ku wê ti hêrîş wê di wê demê de wê bo wê li herêmên şengal û laleşê û hwd wê bibin ku ew were rûxandin û ankû ew were ji holê rakirin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em rengê civaketiya dema eyûbîyan wê di rengekê de wê fahmbikin wê ev alî wê weke aliyna bi têngîniyê demê ku wê karibê wan di wê temenê de wê di rengekê de fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev alî wê di çerçoveya têngîna civakî a dema eyûbîyan de jî wê çerçoveyek fahmkirinê a bi zanîna wan ya civakî û rengê wê de wê rengekê hizirkirinê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê ber vê yekê wê ev wê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Eyûbîyan wê fahmdikir ku wê, dema ku wê cihêbûnên civakî û xosletên wê yê cihê werina armançgirtin wê di rengekê de wê temenê aramiyê û yekbûna wê di rengekê de wê weke ku wê were armançgirtin. Wê di wê temenê de wê ew wê li wê bihizirin û wê weke ku wê xwediyê rengekê hizirkirinê a ku wê di wê temenê de wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin.

Di rewşa civakî de wê, ev alî wê bo wan wê ji gelek aliyan ve wê bo demên wan ên demdirêj ên bi sazûmana wan ya imparatorî re wê vegotinbar bin. Di wê temenê de wê weke aliyna giring ên ku mirov wê pêwîst bê ku wan di rengekê û awayekê de fahmbikê û wê karibê di reng û awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê di pêvajoya eyûbîyan de wê şerên wan wê li ser temenê parastina herêmê û aramiya wê bê. Wê di wê temenê de wê ne li ser temenê komek civakî a cihê li hemberî ya din bê. Ankû wê mezbehek wê li ya din bê. Wan di wê temenê de wê xwe li ser temenê têngînek mezhebî wê dernexistina li pêş. Vajî wê di wê çerçoveyê de wê bina xwediyê nêzîkatîyek tevhev (comprehensive) bin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê nêzîkatîya xwe de wê di rengekê de wê bikin û wê di dewama xwe de wê li ser wê temenê

wê xwediyê nêzîkatiyek ku wê bi têngîn û gotina haqaniyetê ku wê salahadin wê bixwezê wê di destpêkê de wê bi kirin û kiryarên xwe bide nîşandin re bê. Di wê temenê de wê gotinên wî yên weke 'min bi şûrê min re bikina qabira min de dakû ew ji min û kirinên min re şahidiyê bikê' jî wê di wê temenê de wê weke gotinek ku mirov wê karibê li ser navê wî werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê weke aqilekê giştî ê civakî wê xwe di wê temenê de wê li herêmê wê bi wan re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Hizir wê bo hev fahmkirinê wê di renekê de wê were dîtin ku wê werina ser ziman. Ne bo ku ew hev weke dijber bidina dîyarkirin.

Di renekê de wê, di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Eyûbî wê di wê temen de wê pergale wan ya civakî û sazûmana wê ya herêmê bi teybetî bi awayê wê yê ku ew hebûya wê di wê temenê de ku em wê fahm nekin emê nikaribin wê rengê pêşketina wan jî wê bi rastî wê fahmbikin. Ku wê komên selçûqî wê di wê demê de wê karibin ji xwe re derfeta jîyanê wê bibin wê hinekê jî wê ev nêzîkatiya ku wê piştî ew wê bikina temenê hêrişên xwe de wê, ji wê sûdbigirin û wê li herêmê wê bi wê re wê bijin.

Di awayekê de wê, di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê aqilê bi komî ê bi dest xistinê û xwe bi serxistinê wê di dema ku wê di nava komekê de wê bibê wê di wê temenê de ew bû wê di wê rewşê de wê aqilê civakî wê li şûn bixê. Ya ku wê bi demê re wê hin bi hin wê derkeve li pêş û wê di renekê de wê, bibê temenê pêvajoyên aloziyên li herêmê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Di demên piştî dema bafê fida de wê, derketina li holê nêzîkatiya mezhebî û kirina wê di temenê kiryarên dijber ên li hemberî hev de jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê, karibê wê weke têkçûna pegal û sazûmana civakî a demê jî wê di renekê de wê şîrovebikê û wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştî eyûbîyan de wê bi ber demên derketina li pêş a van komên ku ew dikin ku ew serwer bikin de jî wê di renekê de wê bi wê re wê, bi ji holê rakirin û kirina armancên xwe yên hêrişê a pergale civakî û bi wê derxistina li holê a têngîna mezhebî û hwd re wê di renekê de wê

karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ku rast wî bi wê rengê hanibê ser ziman gotinên idrisî bedlisî ên li hemberî sersoran û ankû ismailiyên demê wê di wê temenê de wê karibê wan gotinên wî û rengê hizirkirina wî wê weke nîşanaka wê têkçûnê û wê rengê ji holê rakirina wê çerçoveya civakî a ku mirov wê karibê wê di renekê de wê, werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê bi wê rengê hizirkirina wî re wê, awayê ku wê, derkeve li pêş wê bi temenî wê awayekê mezhebî ku wê sazûmane civakî a demê wê di renekê de wê weke ku wê ji xwe re wê yekser wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bikê armanc jî bê. Wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di renekê de wê, dema ku em li wê dinerin wê di renekê de wê weke ku wê çawa wê li hemberî civaketiya dema berê a dema eyûbîyan û hwd wê pêvajoyek şer wê were destpêkirin wê ev wê, bi rewşa dema sefewiyan û hêrişên li hemberî wan ku wê di renekê de wê berê di renekê de wê bi heman rengê wê li hemberî şadadî û piştî wan li hemberî eyûbiyan û hwd re jî wê werina meşandin re wê di renekê de wê bê dîtin ku wê were domandin. Di wê temenê de wê, mijare rewşa dema Yavus selim û wê di renekê de wê, rewşa Idrisi bedlisî û salixkirinên wî yên bi nivîskî wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov wê wan hinekê di wê temenê de li ser wan bisekinê.

Idrisê bedlisî wê weke ku wê kurd wê di demên piştê wê bi nav bikin wê di renekê weke bi têngîna 'tuxmê kew' re wê li hemberî civake xwe wê tevbigerihê. Ber vê yekê ya ku wê kurd wî ew wî weke 'xiyanetvanekê' wê di renekê de wê şîrovebikin û wê di şewayekê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê pêjna idrisê bedlisî wê di serê her kurdî de wê bi renekê xiyanetî ku wî weke li hemberî civakê kiriya wê were pênasekirin û wê her ku wê navê wî werênina ser ziman wê bi lenetekirinekê wê di renekê de wê werênina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê ev wê hinek wateyên wê di têngîna û mijare fahmkirinê û rewşa pergale ramiyarî a serdestiyê de wê bi wateya wê re wê hebê.

Di wê temenê de wê weke aliyek wê yê din ê giring wê mijare rewşa şîroveyên idrisê bedlisî wê bi xwe re wê tişteke din wê bide dîyarkirin. Di serî de wê, bi aqilê xwe re idrisê bedlisî wê 'şikandinek tûj' a bi ji aqilê civakê dîrketinê û di renekê de wê ji wê rewşa civakî a ku ew heta wê demê di demên wî yên berê de hena wê qûtbûnek wê weke ku wê

were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê weke şikeştinek tûj û kûr û radikal wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di bi rewşa idrisê bedlisî û şîrovevên wî û rengê wan re wê, tiştêkê din jî wê weke ku wê care pêşî wê were dîtin. Ew jî wê çawa wê mijare olê wê çawa wê care pêşî wê di wê demê de wê li hemberî fahmkirina civakî û hebûna civakê wê were şîrovekirin û fahmkirin û bi pozisyonkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ev pêvajo wê weke şikeştinek tûj wê bi xwe re wê di mijare fahmkirinê a demê de wê weke ku wê werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê ji xwe wê piştî wê demê wê çawa wê pêvajoyek ku wê li eleyha civakê wê bi carekê wê biafirê û wê xwe bide dîyarkirin wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê piştî wê, di rengekê de wê çawa wê pêvajoya hêrîşên hêrîşkarên weke Yavus selim wê li hemberî herêmê û civakê demê wê weke 'rast' û 'meşrû' wê bidina nîşandin wê di dîmenekê bi wê rengê de wê weke ku wê rengekê şîrovevî de wê were dîtin ku wê were fahmkirin û wê were hanîn li ser ziman. Ber vê yekê ku ew şîrove wê çendî wê rast bin û wê di wê rengê de wê, ew kes wê bikê wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê jî wê cihê gûmanê wê di wê de wê hebê. Bo mirov wê gotina bi gûmanê wê bibêjê wê hinek sedemên me wê hebin. Ew jî wê xosletê demê û rengê hizirkirina demê ku mirov wê li wê dihizirê wê bi wê re wê ti carî wê ew rengên şîrovevê wê ne di levkirekê de bin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke dîmenekê din ê bi tememî wê vajî wê û bi wê ahengê de wê ne di nava levkirekê de wê bibê wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê jî li ser wê re wê dikarê wê bibêjê ku wê di wê rewşê de wê rewşa kesek ku ew weke bi zane û pêşeng di wê demê de were nasîn wê derfet wê hebê ku ew bi wê rengê sadîsad vegeê li hemberî/dijberê civakê û bi wê re ew karibê piştigriyê bistênê wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê temenê wê têgîna gûmanê wê yekser wê ji aliyekê ve ku wê karibin biafirênin bin. Wê di wê temneê de wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wekî din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê mijare civakê wê, di wê temenê de wê, ku mirov wê li wê bihizirê wê bi tememî wê vajî wê rengê şîrovevî ku wê were kirin wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê

rewşa idrise bedlisî de wê manipulasyonek din jî wê li ser têngîna mezhebî a li hemberî civakê wê were dîtin ku wê were ser ziman û ev wê gûmana ne rastiyê wê zêdetir wê bikê. Ew jî wê di wê temenê de wê xwe direngêkê de wê bide dîyarkirin ku wê çawa wê li ser dîmenekê dijberî ê mezhebî de wê weke li hemberî sersoran wê were ser ziman û wê li ser wê re wê were ser ziman û wê bi aliyê din ê ne sersor re wê weke di hev reng û hev hizrekê de wê bêdayin nîşandin jî lê ev wê ji aliyê rengê pêşketina civakê, şîroveyên nava wê û rengê ku ew wê bi wê re ew, dihê hizirkirin re wê ne rast bê. Di rengêkê de wê li hemberî wê, hebûna idrisê bedlisî wê ne tenê wê komek civakî wê, dijberî bide nîşandin û wê weke xiyanetvan wê bidina nîşandin wê ev wê weke pêjnek fahmkirin a aidî hemû beşên civakê jî wê xwe di rengêkê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengêkê de wê di serî de wê karibê wê fahmbikê. Dibê ku wê, sersor wê ji ber komkujiyên demê û dijberîyê wê ew wê, di wê temenê de wê, weke berpîrsîyar wê werênina ser ziman. Lê wê kurdên ne sersor jî wê ji ber ku ew weke bi hêsta 'rastî xiyanetê hatina' wê ser wî re wê di rengêkê de wê werênina ser ziman û wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke ku wê pê nasebikin û wê werênina ser ziman.

Ber vê yekê wê di wê temenê de dikarê wî ji wê aliyê ve wê, bi temenî ne bo beşek civakê lê bo hemû beşên civakê wê di wê temenê de wê, fêrsa bi rengê fahmkirinê dikarê şîrovebikê û salixbikê û wê werênê ser ziman.

Wekê din wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser zima ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Du gotin wê di wê temenê de wê di mejiyê civakê de wê hev temembikin. Yek wê gotina 'baxtê romê nîn a' bê. Ya din jî wê fêrsa xiyanetê a li ser idrisê bedlisî re ku wê were hanîn li ser ziman bê. Ev herdû gotin wê di hevrastekê û di awayekê ku wê weke hev temem dikin de wê di rengêkê de wê were ser ziman û wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê bahsa wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengêkê de wê rengêkê hizirkirinê wê xwe bi wê re wê di rengêkê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, ji wê demê û pê de wê dema ku em li xate

dîrokê dinerin wê di dîmenekê de wê xate pêşketina civakî û kes wê di renekê de wê rawastihê. Wê dawî li wê were. Bi wê rawastînê re wê, hewldana aliyê din ê ramyarî ku wê derkeve li pêş wê xwe li wê serwer bikê û wê di wê temenê de wê, bikê ku ew wê, di bin sehête de wê bigirê. Ev dîmenê ku wê weke bi pêşîya pêşketina wê girtinê û ankû bi rewşên hêrîş û şer wê qirpandina pêşketina wê û tûnakirina wê re wê, hewl were dayin ku ew di bin sehête de were girtin wê heta roja me wê weke dîmenekê ku wê bi rengê têkiliya pergale serdest a ku wê pêşkeve a li hemeberî civakê û herêmê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke dîmenekê bi wê re wê, ku wê çawa wê xwe di dîrokê de wê biafirênê û wê pêşbixê wê bi pêşîya wê girtinê re wê, pêvajoyek tûnabûnê wê bi wê re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê bide jîyankirin. Ev wê di demên hemdem de bi rewşa weke bi qadaxayên li ser zimanê civakê ku ew bi zimanê ne axifê û bi çanda xwe ku ew xwe pêşnexê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin û domandin. Ev wê weke dîmenekê hêrîşkirinê ji temen ve li hemberî hebûna civakê ku wê xwediyê mejuyek bi wê rengê a ku mirov wê bi dîroka wê re wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare pêvajoyên hêrîşên ku ew di roja me de wê di wê temenê de wê li hebûna civakê wê bi awayekê ji temen ve wê werina kirin wê bi wê mejuya wan re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ev pêvajo wê di wê temenê de wê di roja me de wê bînavber xwe wê di renekê de wê bide domandin. Lê di demên piştî dema eyûbîyan û bi pêvajoya hêrîşên li wan re wê, di renekê de wê çawa wê hebûna civakê wê di renekê de wê tûnabikê wê bi wê re wê di demên berê de wê bibê. Heta ku ev pêvajoyên demên berê ên destpêkê baş newina fahmkirin wê yê piştî ku wê heta demên hemdem wê werina domandin jî wê weke ku wê baş û rast wê weke ku wê newina fahmkirin.

### **Di dema eyûbîyan de civakê û hêrîşên li lê pêşdikevin**

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dema eyûbîyan de wê mijare civaketiye wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Di wê nûqtîyê de wê heta roja me wê, dema ku wê bahsa dema eyûbîyan wê were kirin wê bi zanebûnê wê çawa wê, ji têgînek civakî dîr û wê di çerçoveya tenê çerçoveyek têgînê a olî a tang de wê were girtîkirin û wê were hanin ser ziman wê di wê temenê de wê li ser

wê were sekin in. Di wê temenê de wê gelek gotinên ku wê hem ser selahadin re wê werina ser ziman û yên li ser dema eyûbîyan û hwd re wê werina ser ziman wê ji hanîna wan û dema wan wê pirr zêde wê dûr bin.

Di dema eyûbîyan de wê civakbûnek wê hebê. Ev civakbûn wê mejuya wî û dîroka wê herê demên berî eyûbîyan. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, dema ku wê, dem wê were dema eyûbîyan wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi rewşên weke 'ol gûharandinê' û hwd re wê, di wê temneê de wê, di renekê de wê bibê û wê li ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê ew rewşên olî ên berê û rengên baweriyê ên wê û rengê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê ji xwe ew wê bi tememî wê weke ji wê ji gotinê û fahmkirinê wê weke dûr bin û wê heta ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bi zanebûnê wê di renekê de wê weke ku wê pêşîya wê were girtin. Di wê temenê de wê ev wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare demê de wê, bi xosletên wê yên demê ên civakê û pêşektina demê û bi teybetî ya civakî wê fahmkirina wê di zane min de wê baştir wê karibê rewşê bide fahmkirin. Tenê li ser têngîna olî û bawerî re wê hanîna ser ziman wê ji têngînek bîrdozikî a desthilatî zêdetirî wê di çerçoveye nîyetek xirab de jî wê karibê rengê gotinê bi xwe re li ser wê re wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di demê de wê ev rewş wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, ji xwe ku em dîroka civaketiya herêmê û derketina ola islamê wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê, weke dîrokek şer a ku wê bi wê civaketiya berê a kevn re jî bê. Wê bi hemû yên dîrokî û hevî re wê di renekê de wê, weke ku wê bikeve şer de. Wê baweriyên wê yên berê wê bi gotinên xirab ên li dijî olê wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê werina mahkumkirin. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê li kurdistanê wê, minaq wê, baweriyên kevn ên berî islamê ên weke yên êzdayî, yarsanî, zerdeştî, maniyî, mezdeki û hwd wê weke gelek rengên din ên baweriyê ku ew hebûna wê di wê temenê de wê rasti pêvajoyek dijberî wê werin. Di destpêkê de wê li kurdistanê ku wê weke ji herêmek kurdistanê û civake kurdistanî bê wê rewşa bebek û raperina wî ya li hemberî mutasim weke xalifê abasiyan ku wê bibê wê li ser temenekê bi wê rengê wê karibê wê fahmbikê. Bi heman rengê wê rewşên weke yên babak û raparina wî ên cihê li deverên din ên kurdistanê jî wê bibin. Minaq rewşa raparina mîr caferê daşnî' diakrê di heman



rengê de wê bi civake ezdayi re jî wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyên din ên civakî ku ew wê, li hemberî hêrîşan wê li berxwe bidin jî wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê di temenekê û rengekê û şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev rewş w piştî wê li herêmê wê di awayekê de wê li ser temenê pevçûnên nava ya kevn û ya nû de wê, di dema bûyidiyan de jî wê di rengekê de wê bibê û wê, di wê temenê de wê, were dîtîn ku wê bibê. Lê di wê nûqteyê de wê ew jî wê were dîtîn ku wê di wê temenê de wê ev desthilatîyên herêmî ên kurdistanî wê weke ku wê piştî wê di dema şadadî û eyûbiyan de wê d rengekê de wê bina dîyarkirin wê li ser temenê konsensûsekê wê di rengekê de wê di temenê civakî de ku wê di nava wê cihêrengiya wan de wê bikê wê bê dîtîn ku wê were kirin û wê bibê. Di demên derketina destpêka eyûbîyan de wê, şêx adî wê, ezdayiyê wê ji nûve wê bi darêjk û awa bikê li herêmê û wê werênê ser ziman. Sultan sahaq wê, yarsanîyê wê di wê rengê de wê bîrê ser ziman. Suhrewerdî wê rojparêziyê wê di rengekê de wê bi darêjk bikê. Ji hallacc û heta nesimî û hwd wê, li kurdistanê wê bikin ku ew li ser wê temenê elewitiya demê û hwd re wê, di rengekê de ku wê bi nirxên civakê ên berê û rengên wê yê pêşketina wê re wê, bikê ku ew temenekê hizirkirinê wê biafirênê wê bi wê re wê, xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Di nava elewi, yarsanî û êzdayîyan de wê nûqteya hevbeş wê di serî de wê li ser wê temenê civakî û xate wê ya bi baweriyê û hwd re ku wê di levkirinekê de bin.

Di rengekê de wê dikarê wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Eyûbî wê di dema xwe de wê bi rengê civaketiya xwe ya demê re wê di wê temenê de wê bijî. Di wê nûqteyê de wê, ji rengê nêzîkbûna wan ya li herêmê wê di rengekê de wê mirov wê fahmdikê ku wê di hişmendîya civakî de wê hinekê wê, di wê rengê de wê çawa wê bi wê cihêrengiyê wê biparêzin wê di rengekê de wê tevbigerihi. Di wê temenê de wê, ev wê weke xosletekê wê yê giring wê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Weki din wê li herêmê wê komên cihê ên kêmnetew weke suryanî, ermenî û hwd jî wê hebin û ev kom jî wê hem bi civakê û hem jî bi bawerîya xwe wê xwediyê cihêrengiyek civakî bin. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê ev wê bi wan re wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku

mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe di wê ahenge fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Ji şîroveyên bavê fida ên di xabate wî ya ardnigariyê û rêzîna bajaran û hizrên ibni hewkal mirov wê rastiye di temenekê cihrengî ê civakî de ku ew wê hebê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê hebê. Di wê nûqtîyê de wê li ser wê temenê ku wê nêzîkatiyek wê hebê wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev herdû keseyetên demê bi hizrên xwe re wê rewşa demografiya herêmê jî wê di renekê de wê, bi hizrên xwe re wê di renekê de wê were dîtin ku wê bînina ser ziman.

Di dewama eyûbîyan de civakî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di dîmenekê de wê tenê wê ji dîmenekê olî û bawerî a demê û serwer wê fahmkirina wê bikê wê di aslê xwe de wê, weke ku wê nikaribê rastîya civakî a demê wê bi wê re wê bide fahmkirin. Wê tenê ew wê weke dîmenekê ku ew weke rengê hizirkirina wê ya bawerî a demê wê salixbikê û wê di wê rengê de bê ku ew di rastîya xwe de xwediyê çî awayê û rengê pêşketinê û hwd de ku ew were fahmkirin bê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di dema şedadîyan de jî û di dema eyûbîyan de jî wê di renekê de wê ev wê weke mijarek giring wê xwe di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtîyê de wê, di wê çerçoveyê de wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê demên civakî ên wê demê wê, di rengê xwe de wê xwediyê çî rengê pêşketinê û pêşveçûnê bi xwe re bin wê di serî de wê di renekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Di rengê de wê, şîroveyên ku wê di demên hemdem de wê bi herêmê û rengê wê yê sazûmana civakî û ya ramyarî re wê werênê ser ziman wê bi ti awayî wê di wan de wê cih dayina ya dema wê ya berê wê weke ku wê newê dîtin. Di wê temenê de wê ev wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê di temenê pîrsgirêka pêşketina herêmê a demên piştre de jî wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê. Wê li leyha têgînekê, ramyariyekê, têgînek olî û bîrdozi û hwd wê çawa wê were bişavtin û ankû gûharandin û weke wê kirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê were hanîn ser ziman.

Ev jî wê di serî de wê di fahmkirinê û hanîna ser ziman wê, weke rengê qatilkirinê wê xwe di awayekê de wê weke ku wê di fahmkirina rewşa herêmê de wê karibê bide dîyarkirin.

Demografiya civakî a dema eyûbîyan wê giring bê ku mirov wê di rengê de wê ji temen ve û bi hemû cihrengiyên wê re wê fahmbikê. Bo ku wê di demên piştî wê de wê çî wê hêrîşkirin wê werina kirin û wê werê ji holê rakirin ku ew were fahmkirin. Ku ew newê fahmkirin jî wê rastîya herêmê wê nikaribê were fahmkirin. Di wê rengê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê di dema eyûbîyan de wê, bi zanînî jî wê di rengê de wê were dîtin ku wê pêşketinek wê hebê. Herêmên kurdistanê ên weke botanê û amede û hwd wê weke herêmên navend werina dîtin. Minaq li medreseya mazin a amedê wê di wê demê de wê bahsa berheviya bi milyonan a pirtûk û hwd wê were kirin. Bi heman rengê wê li herêma botanê û deverên din jî wê bahsa wê were kirin ku wê çawa wê berheviyek bi zanînî wê di wê demê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê hemû di pêvajoya hêrîşên selçûqîyan de wê weke ku wê bi zimanekê ewle di nava xalkê de wê were ser ziman wê bê gotin ku wê werina tûnakirin. Di wê temenê de wê hemû nivîsar û pirtûkên demê wê werina şawitandin wê hemû xêva demê û herêmê a civakî û hwd wê bi tememî wê were ji holê rakirin û tûnakirin. Di wê çerçoveyê de wê, di pêvajoyên herîşan ên li herêmê dibin de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare şawitandina deverên weke bi pirtûkxaneyî û weke li wan perwerde dihê dîtin de wê, pîrr zêde wê heta roja me wê di nava civakê de jî wê vegotinên ku ew wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê di rengê de ku wê bahsa wan wê were kirin wê di wê temenê de wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê, di wê rengê de wê bi gotina 'dîrokek bi xazebê' ku wê biafirê wê ji wê were bahskirin. Wê di wê temenê de wê werê ser ziman. Di pêvajoyên hêrîşên dema Yauvz selim de wê tûnekirin û kevilkirinêmn deveran wê bi zêdeyî wê ji wan wê were bahskirin. Wê bahsa kavilkirinên wê di wê demê de wê werina kirin wê bi awayekê pîrr zêde wê, were ser ziman. Navê şerê çardiranê wê tenê wê weke pêjneke û dagerekê jî ji wan herîşan re wê di gelek awayan de wê were bikarhanîn. Ber ku wê pêvajoya şer wê ne tenê wê li muxarebeya

çardiranê wê bi Yavuz selim û kurdan re wê bibê. Wê di dewama wê de wê, karibê wê bibêjê ku wê hem wê, berî wê demê û hem jî piştî wê hêrîşên talanê û kevilkirinê wê pîr zêde wê di rengekê de wê weke di awayekê de wê weke ku wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê xwe di reng û şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya civakî a eyûbîyan wê bi demografikî wê ber ku wê zêde cihêrengî wê di wê de wê hebê wê, li ser temenê wê weke bi gotinên weke 'dervî olê', 'hwd wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê, demografiya herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin ku wê, were armanc girtin.

Di mijare demografiya civakî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê armancgirtinê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê were armanc girtin. Di rengekê de wê, eyûbî wê ne li gorî rewşek weke ya artişî û hwd wê, di rengekê de wê xwe bi sazûman bikin. Wê di reng û awayekê de wê weke di rewşek û awayek weke ya ku wê çawa di rengekê de wê, li ser temenê civakî û parastina wê li ser temenê ku ew bi wê heya û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di nava civakê de wê, di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê weke di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin ku wê civaketîya demê wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, bo bindestkirinê wê were armancgirtin wê di rengekê de wê, bi awayekê xwezayî wê, di wê temenê de wê, pêvajoyek şer a bênavber wê di wê temenê de wê xwe li herêmê wê bide dîyarkirin.

Dîroka eyûbîyan wê nikaribê wê weke di wê de zêde rewşên weke bi pêvajoyên şer ê li hemberê xalkê herêmê di wê de wê kifşbikê. Li ser wê re gotinên bi wê rengê wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, piştî wê derketina li holê a osmaniyan wê yekser wê li ser wê temenê ku wê, xalk û mirgehên herêmê wê redbikin wê dîroka wê ji destpêkê û heta dawîya wê weke dîroka şer bi xalkên herêmê re wê derbas bibê. Di dewama wê de wê piştî wê avabûna komare tirk jî wê li ser wê mireteyê wê heta roja me wê bi pêvajoyên şerên bi civakê re wê, di rengekê de wê hebûna xwe di temenekê domandina wê şerê de wê, bide dîyarkirin û domandin.

Di demên piştî şerê çardiranê de wê, di wê temenê de wê pêvajoyên şer ku wê bi kirdeya şerdestkirina nîjadekê di bin maskeya olî û şerê mezhebî û hwd de wê were meşandin jî wê di wê temenê de wê heta roja

me wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê rewşa wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê, şerên li hemberî komên civakî piştî wê zêdetir bibê. Komên ne misilman ên weke ermenî, suryanî û ezîdî û hwd bikevina çerçoveya wê pêvajoya şer de. Wekî din wê li ser têngînên weke yên mezhebî û hwd re wê, şîatî û piştî wê li kurdistanê elewiti wê weke aliyên din ku wê hertimî wê di bin pêvajoyek şer de wê, di renekê de wê werina girtin bin. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek şer a bênavber û dayimî wê xwe di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê li ser temenê baweriyên cihê ên dîrokî wê li herêmê wê zêde komên cihê wê hebin. Weke wan komên ku me li jor navê wan hanî ser ziman ên weke yê piçûk û mazin ên weke mezdekî, zerdeştî, maniyî, cihûyî, mesihîyî û hwd wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê hebin. Ew jî wê weke beşek ji demografiya civakî a herêmê bin. Ev demografiya civakî wê ji dema eyûbîyan û pê de wê hebûna xwe wê nede domandin. Lê wê hebûna wan û rengê jîyane wan wê bikeve bin pêvajoyek hêrişê û pêvajoya tûnakirinê de. Di wê temenê de wê, ev wê bi teybetî wê piştî dema eyûbîyan wê zêdetirî wê di renekê de wê bi awayekê şitt wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser demografiya civakî a eyûbîyan û ankû ya dema wan hizirkirina wê ji hinek aliyan ve wê giring bê. Di mijare civakî de wê heta roja me wê li herêmê wê şîrove û fahmkirinên bi wê rengê bi teorikî û hwd wê newê dîtin ku wê werina pêşxistin. Di wê temenê de wê, tenê wê têngînên weke yên olî û bawerî ku wê di dîmenekê bîrdozikî de wê were bikarhanîn wê hertimî li gorî wê têngînek desthilatî ku wê were pêşxistin û wê bi wê re wê, pêvajoyên bşavtinê û bindestkirinê û hwd wê werina pêşxistin re wê, were dîtin ku wê were pêşxistin. Tenê bo ji holê rakirina wê têngîn û rengê şaş ê bi wê rengê fahmkirinê û ankû wê hebûna rengê hizirkirinê ê ku wê di wê de wê mirov û civak wê ne xwediyê wateyekê û hebûnekê bê wê ji holê rakirina wê jî bê wê, pêwîst bê ku mirov wê, di dîmenekê de wê ji li ser wê bisekinê.

Ji xwe wê dema ku em heta roja me li rengê pêşketina herêmê binerê ku wê çawa wê binkeve û wê, di renekê de wê ji aliyê civakî û pêvajoyên

xwe yê şariştanî ve wê têkherê û wê bikeve tengezeriyê û hwd de wê karibê wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê fahmbikê.

Di mijare civakî de wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov şîroveyek giştî û teybetî wê pêşbixê. Şîroveyek bi hebûna mirov re wê, di rengekê de wê, pêşbixê û di rengekê de wê bide fahmkirin. Di rengekê de wê, desthilatiyên roja me jî wê di dewama yê berê de wê, li ser têngînek ol û baweriyê ku wê di aslê xwe de wê di kirdeya wê de wê tenê wê têngînek iktidarî a serdestiyê wê di wê de wê li ser mirov wê were farzkirin wê di wê temenê de wê derketina dervî wê jî bê wê pêwîst bê.

Di wê çerçoveyê de wê, piştî dema eyûbîyan wê çawa wê li herêmê wê dîmenekê tengezerî a civakî û şaristainî û herêmî wê biafirênê û wê di wê de wê gelek wêneyên trajikî wê bibin û bidina dîyarkirin wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, rewşên piştî dema şerê çardiranê ku wê li herêmê wê xwe bidina dîyarkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di jîyane civakî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare civakê wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Salixkirinên ku ew werina kirin wê di rengek de wê çawa wê dervî wê di rengekê de wê weke ku wê bibê wê karibê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Em di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênina ser ziman ku wê pirsgirêkên herêmê wê, dîmenekê wan wê piştî şerê çardiranê û pê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Dîmenê trajikî ê herêmê jî wê ji wê demê û pê de wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyek şer a li hemberê pêşketinên civakî wê di wê demê de wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê, di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê serwer bibê. Serwerbûyina wê re wê, di rengekê de wê, ti carî û demê wê were dîtin ku wê dawî li pêvajoyên şer û ji rewşên civakî ên weke ji dîrokê birinê û hwd wê newê. Di wê temenê de wê dîmenê roja me û yê berê wê çawa wê farqek û cihêbûnek di nava wê de wê hebê ku mirov tenê li wê dîmenê jî wê binerê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê biwê re wê, di şewa û rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Dîroka herêmê a civakî wê di wê temenê de wê, tûnakirina wê, di wê çerçoveyê de wê, fahmkirina wê giring bê. Di wê temenê de wê,

tûnakirina civakê wê bi wê re wê çawa wê bibê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê direngekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê, dema eyûbîyan û ya piştî wê ku wê were cihêbûna nava wê, di wê temenê de wê fahmkirina wê bixwe jî wê karibê çerçoveyek fahmkirinê di wê temenê de bi xwe re ew di renekê de bide çêkirin û dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê û wê di şêwa û renekê de wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirina demên eyûbîyan de wê, di renekê de wê, di serî de wê dîmenekê civakî wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê dîmenê de wê, desthilatî wê newê dîtin ku wê derkeve pêşîya dîmenê civakî.

Civaketîya herêmê wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê sazûmanek wê ya ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, fahmbikê wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Mijare civakî û desthilatî wê weke du aliyên ku wê di wê çerçoveyê de ku wê karibê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Ev jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Piştî dema eyûbîyan wê yekser wê çawa wê ji dest çûna aramiya herêmê a civakî wê karibê dîroka wê fêr bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Piştî wê jî wê, ne tenê wê herêm wê êş û elemên wê bikişênê. Wê di dewama wê de wê, bibê xwediyê pergalên ku ew wê, rewşa trajikî wê di renekê de wê bidina domandin wê bina xwediyê desthilatên wê. Di wê temenê de wê, rewş wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê bibê.

Li herêmê ne bûna weke xwe a bi civakî wê aliyekê wê temenê tengezerîya civakî û şariştanî wê ji temen ve wê biafirênê. Bi pêvajoyên şer û bişavtinê ku wê bi ahengekê wê bi hev re wê werina domandin wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin û domandin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dîmen û awayekê de wê, fahmbikê bê.

Dema ku em pêvajoyên pêşveçûnên herêmê wan baş fahm nekin emê nikaribin di renekê baş de wê fahm jî bikin. Di wê temenê de wê di roja

me de wê pergal û rejimên şer ku wê li ser serê civakê wê biafirin û ankû wê 'civakên xwe yên şer' wê di rengekê de wê biafirênin jî wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê pêwîst bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di serî de wê bibêjê ku wê piştî eyûbîyan û pê de wê aqil civakî wê bi tememî wê, di rengekê de wê ji herêmê wê weke were derkkirin. Di awayekê de wê di wê temenê de wê, di bin dîmen û maskeya olî û baweriyê de jî wê çawa wê ser wê were nûxûmandin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were li wê hizirkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, pirsgirêkên desthilatî û rejimên herêmê piştê wê bi rengê jîyane xalkên herêmê re ku wê, rû bide wê li ser wê temenê karibê wê hinekê wê fahmbikê. Rewşên weke yên qadayên zimanan û bo pêşxistina pergalên bişavtinê û hwd wê, di wê temenê de wê bibê. Wekê din wê, di wê rengê de wê, dijberîya li cihêrengî û rengên cihê ên civakî û herêmî ku wê li ser meju û dîroka wê li wê were kirin jî wê di wê temenê de wê, pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê..

Pêvajoya ji dema şerê malazgirê û heta ya şerê çadîranê wê di wê temenê de wê pêvajoyek giring a ku mirov wê di wê temenê de wê çawa wê, di wê temenê de wê pêvajoyek şer wê li hemnerî hebûna civakê wê, hin bi hin wê were û pêşkeve bo fahmkirina wê jî wê di wê rengê de wê fahmkirina wê giring bê. Wekê din wê, di wê temenê de komên ku wê ji çerçoveya civakî a serdest ku wê sûdbigirin û wê li herêmê xwe bicih bikin û wê piştî wê çawa wê, hêrişî temenê wê yê civakî wê bikin û wê tûna bikin û wê piştî wê heta roja me wê pêvajoya tûnakirinê wê bidina domandin wê karibê meju û dîroka wê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.



## **Hin çavkani;**

- \*Larsdotter, Anna (2010). ”Saladin - sultanen som krossade korsriddarna”.
- \*Köhler, M. A. (2013). Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East.
- \*İbnü'l-Esîr; el-Kâmil fî't-târîh
- \*R. Stephen Humphreys, From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193–1260, (State University of New York Press, 1977)
- \*Gibb, Hamilton. (1973). The Life of Saladin: From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din
- \*Bahâeddin İbn Şeddâd; en-Nevâdirû's-sultâniyye ve'l mehâsinû'l-Yûsufiyye: Sîretû Salâhuddin.
- \*Murray, A. V. (2006). Raymond III of Tripoli
- \*Eddé, Anne-Marie; "Saladin" trans. Jean Marie Todd Harvard University Press, 2011
- \*Riley-Smith, Jonathan. The Crusades: A History=2002. Yale University Press
- \*Yeomans, Richard (2006). The art and architecture of Islamic Cairo
- \*Spevack, Aaron (2014). The Archetypal Sunni Scholar: Law, Theology, and Mysticism in the Synthesis of Al-Bajuri. State University of New York Press
- \*Ibn Xelikan - Wefayat El Ayan
- \*Gillingham, John, (1978) 'Richard the Lionheart',
- \*Folkvord, Erling(2016); Rojava: kurderne i kamp for ei framtid uten Assad, Erdogan og Daesh
- \*Meiselas, Susan(2008); Kurdistan, University of Chicago Press
- \*Vindheim, Jan Bojer(2016); Kurdistan stiger fram
- \*Braarvig, Jens (2000). Buddhist Manuscripts (Vol.3 ed.). Hermes Pub
- \*Martindale, John Robert; Jones, Arnold Hugh Martin; Morris, J., eds. (1992). The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III: A.D. 527–641. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press
- \*Neusner, Jacob (1969), A History of the Jews in Babylonia: The Age of Shapur II, BRILL
- \*Nicolle, David (1996), Sassanian Armies: the Iranian Empire Early 3rd to Mid-7th Centuries AD, Stockport: Montvert
- \*Bury, John Bagnell (1958). History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian, Volume 2. Mineola, New York: Dover Publications
- \*Pounds, N. J. G. (1990). An Historical Geography of Europe. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- \*Henderson, George (1977). Early Medieval (Revised ed.). New York: Penguin
- \*Hoffmann, Richard C. (2014). An Environmental History of Medieval

Europe. Cambridge: Cambridge University Press

\*Finkel, Caroline (2006). *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire* (1st ed.). New York: Basic Books

**Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2022**